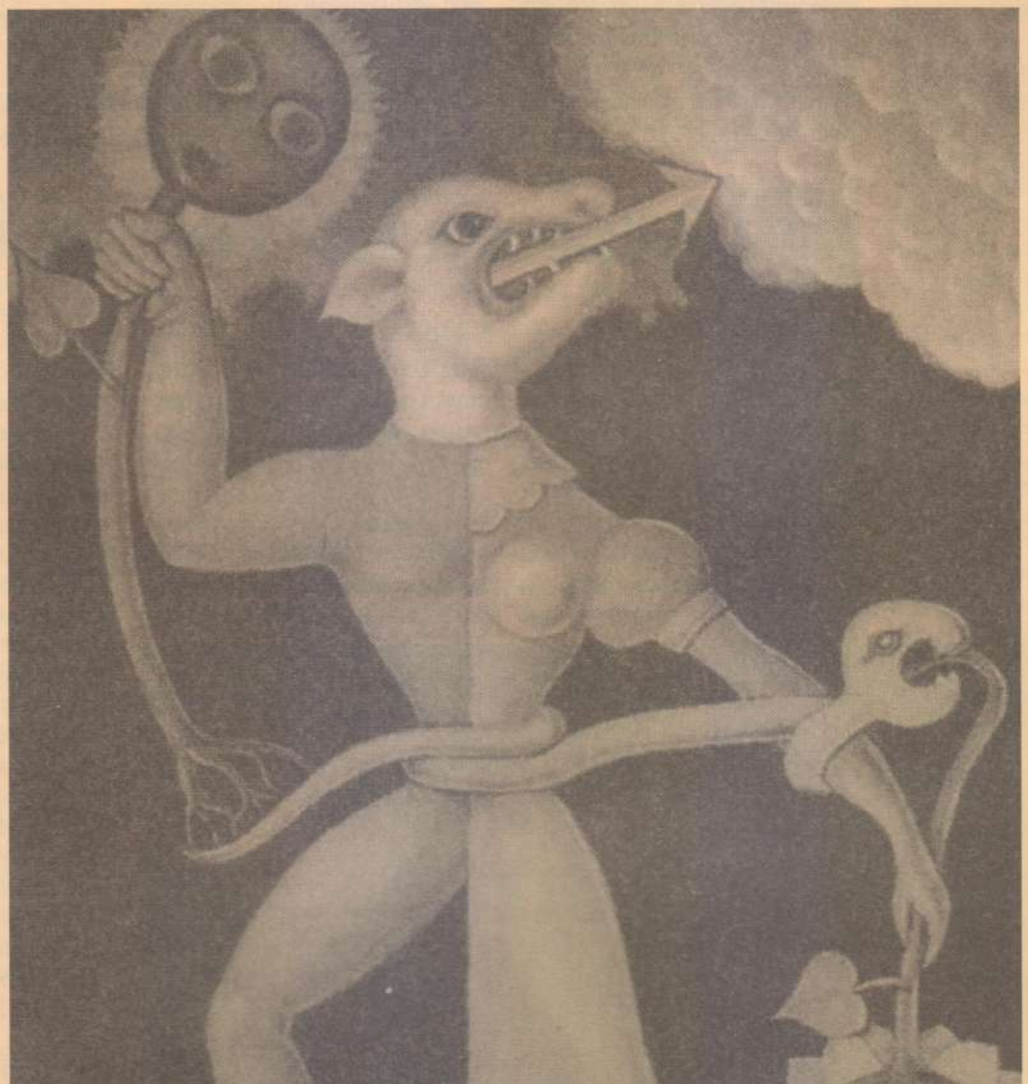
ΑΦΙΕΡΩΜΑ

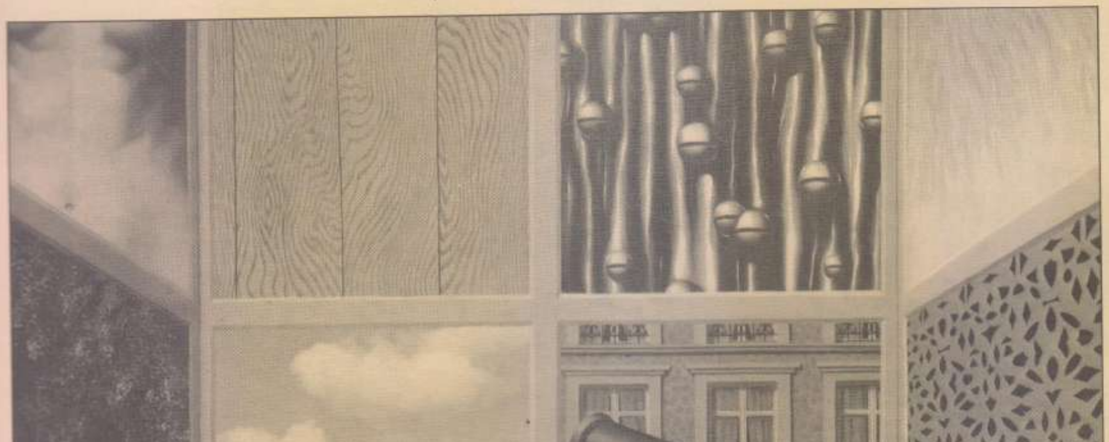

η σύγκρουση των πολιτισμών

Όπως τονίζει η Άγκνες Χέλλερ, οι μόνες αδιαμφισβήτητες επαναστάσεις είναι οι επαναστάσεις στον τρόπο ζωής. Τα πολιτικά καθεστώτα και οι ιδεολογίες έρχονται και παρέρχονται. Ο τρόπος ζωής, ο "τρόπος του βίου", έχει μια μακρά διάρκεια που υπερβαίνει καθεστώτα και πολιτικές δομές. Ο Μάο μιλούσε στην Κίνα "για μια επανάσταση στον πολιτισμό", και είναι γεγονός πως, σε αντίθεση με μια στενή αντίληψη της σχέσης "βάσης-εποικοδομήματος", πριν από όλες τις μεγάλες πολιτικές, κοινωνικές, ακόμα και οικονομικές, επαναστάσεις προηγήθηκε μια επανάσταση στον τρόπο ζωής, μια επανάσταση στον πολιτισμό. **Δεν μπορούμε να φαντασιούμε την ανάπτυξη ενός οποιουδήποτε ιδεολογικού ρεύματος χωρίς μια αντίστοιχη επανάσταση στον πολιτισμό.**

"Η Σύγκρουση των Πολιτισμών"

Αν αυτός είναι ένας γενικός κανόνας που χαρακτηρίζει τις ανθρώπινες κοινωνίες, η ισχύς του γενικεύεται σε εποχές σαν τις σημερινές. Ακόμα και η επίσημη ιδεολογία της Δύσης επικεντρώνεται στη σύγκρουση των πολιτισμών (βλέπε τη σχετική αντίληψη του Αμερικάνου καθηγητή Χάντιγκτον) ως του μείζονος ιδεολογικού και γεωπολιτικού χαρακτηριστικού αυτού του ύστερου εικοστού αιώνα. Βρισκόμαστε σε μια στιγμή όπου οι κύριες γεωπολιτικές συγκρούσεις απορρίπτουν τα ιδεολογικοπολιτικά τους χαρακτηριστικά και ενδύονται τα πολιτισμικά-πολιτιστικά. Η σύγκρουση στη Βοσνία π.χ. πήρε καθαρά πολιτισμικά χαρακτηριστικά, ανάμεσα σε ορθοδόξους, καθολικούς και μουσουλμάνους και όχι πολιτικο-οικονομικά, και γι' αυτό έμοιαζε εν πολλοίς να είναι ακατανόητη για την ευρωπαϊκή αριστερά.

Η σημασία της πολιτιστικής πολιτικής σήμερα

Τω όντι, μετά την κατάρρευση των ανατολικών καθεστώτων και την επέκταση της πολιτικής ομοιομορφίας σε παγκόσμια κλίμακα, η πολιτική εμφανίζεται ως διαχείριση στα πλαίσια του "τέλους της ιστορίας", ενώ η οικονομία ηγεμονεύεται από τη λογική της μέγιστης εμπορευματικής απόδοσης.

Ο μόνος τομέας όπου εξακολουθούν να αναδύονται διαφορετικότητες και αποκλίνουσες συμπεριφορές, όπου εκφράζεται -έστω διαστρεβλωμένη- η κοινωνική, φυλετική, και εθνική αντίθεση, είναι ο πολιτισμός. Γι' αυτό και η επίθεση της Δύσης εντοπίζεται σήμερα στην ομοιομορφοποίηση της πολιτιστικής ζωής σε παγκόσμια κλίμακα. Το Χόλλυγουντ, τα πρότυπα του βιομηχανικού αθλητισμού, η virtual reality, αποτελούν βασικά στοιχεία της πολιτιστικής πολιτικής του ιμπεριαλισμού. Αυτή η πολιτιστική ισοπέδωση, προσπαθεί να μεταβάλει τα βαθύτερα στρώματα της υπόστασης ανθρώπων και πολιτισμών -χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της γλώσσας και της σταδιακής εξαφάνισης των τοπικών γλωσσών και της επέκτασης της αγγλικής lingua franca ή ακόμα χειρότερα της χολλυγουντιανής εικόνας. Η ίδια η οικογένεια, προαιώνιο κύτταρο της ανθρώπινης συμβίωσης, καταστρέφεται, η κοινωνική φύση του ανθρώπου διχοτομείται ανάμεσα σε ένα υπερκοινωνικοποιημένο ον, on line με τον ανόργανο τεχνολογικό κόσμο, και σε ένα μοναχικό άτομο χωρίς ιστορικό προηγούμενο. Ο όρος **μοναχικό πλήθος** για πρώτη φορά τείνει να πραγματωθεί στην κυριολεξία του. Και όπου η απόλυτη ομοιομορφοποίηση δεν είναι εφικτή, η προσπάθειά του στρέφεται -μέσω ομοιομορφοποίησης των επικοινωνιακών δικτύων- στην ένταξη των "αιρετικών" ή αποκλινουσών απόψεων στην λογική του. Αν δηλαδή μια εναλλακτική άποψη για τον πο-

λιτισμό ή την πολιτική χρησιμοποιεί π.χ. την τηλεόραση για να εκφραστεί, αδυνατίζει το εναλλακτικό της περιεχόμενο μέσω της ένταξης σε ένα συγκεκριμένο μέσο.

Αλλά επειδή στο πεδίο της οικονομίας και των κοινωνικών καθεστώτων η κυριαρχία του νεοφιλελεύθερου παγκοσμιοποιημένου υποδείγματος είναι σήμερα συντριπτική, η κυριότερη γραμμή άμυνας του πλουραλισμού αναδεικνύεται ο πολιτισμός με την ευρύτερη έννοια του όρου, και αυτό γιατί αναφέρεται τόσο στα βαθύτερα υποστρώματα των ανθρωπίνων κοινωνιών -στην "παράδοση"- όσο και στα ίδια τα ανθρωπολογικά χαρακτηριστικά, παρά την πολιτιστική επίθεση που περιγράψαμε και παρά την απόπειρα ενσωμάτωσης του διαφορετικού σε ένα μεταμοντέρνο ποτ-πουρί... Απέναντι στην πολιτισμική ισοπέδωση αναδεικνύονται όλα εκείνα τα στοιχεία του πολιτισμού, της ταυτότητας, του χρώματος, του φύλου, της φύσης, της θρησκείας, του έθνους. **Οι μόνες υπαρκτές και έγκυρες διαφοροποιήσεις εμφανίζονται όλο και περισσότερο ως πολιτιστικές-πολιτισμικές διαφοροποιήσεις.** Τρόπος ζωής, εναλλακτική πολιτιστική δραστηριότητα, αλλαγές στη σχέση με τη φύση, τη διατροφή, την ενασχόληση με το σώμα, ενδιαφέρον για το έθνος, την περιφέρεια, τον τοπικό πολιτισμό, κ.λπ.

Η ρομαντική επιστροφή

Δηλαδή, την ίδια ακριβώς εποχή της τεχνολογικής επιτάχυνσης και της πολιτισμικής ισοπέδωσης, παρατηρείται, από πρώτη άποψη εντελώς αντιφατικά, μια γενικευμένη επιστροφή του ρομαντισμού· φύση, έθνος, θρησκεία, ταυτότητα, φύλο, φυλή, κάστα, ηλικία, ιδιαιτερότητες κάθε μορφής, γίνονται βασικά στοιχεία της αντίστασης στην ισοπεδωτική κυριαρχία του κεφαλαίου, στην απώλεια νοήματος και προσανατολισμού που χαρακτηρίζει τον σύγχρονο πολιτισμό, τη στιγμή που οι πρωτογενείς ταξικές συγκρούσεις μοιάζουν να υποχωρούν ή να ατομικοποιούνται.

Αυτή η ρομαντική επιστροφή, χωρίς ιστορικό προηγούμενο, τουλάχιστον στον εικοστό αιώνα, και με τέτοια καθολικότητα, επιβεβαιώνεται όχι μόνον στην ανάπτυξη των ιδεολογικών ρευμάτων και πρακτικών, αλλά και στον τομέα της τέχνης. Το ρομαντικό μυθιστόρημα επιστρέφει από την Γιουρσενάρ μέχρι τον Έκο, τον "τρομακτικό" ρομαντισμό ενός Στέφεν Κινγκ και το φανταστικό μυθιστόρημα της Ούρσουλα Λε Γκεν. Απέναντι σε έναν τρομακτικό κόσμο αποξένωσης και καταστροφής του κοινωνικού υποστρώματος της ανθρώπινης επικοινωνίας, η καταφυγή στον ρομαντισμό μοιάζει μονόδρομος, όταν η πολιτική δραστηριότητα με στόχο τον κοινωνικό μετασχηματισμό φαίνεται απαγορευμένη.

Η σύγκρουση των πολιτισμών υποκαθιστά εν μέρει την ιδεολογική σύγκρουση, τις κοινωνικές και ταξικές αντιπαραθέσεις, την σύγκρουση καθεστώτων. Ήδη στην προηγούμενη περίοδο, η δημιουργία των σοσιαλιστικών καθεστώτων σχεδόν αποκλειστικά σε χώρες ορθόδοξου ή κομφουκιανού/ταοϊστικού πολιτισμού ήταν ενδεικτική για το βάρος του πολιτισμικού υπόβαθρου. Σήμερα μπορεί κανείς να έχει τη βάσιμη υποψία ότι η πορεία θα είναι αντίστροφη. Από την πολιτισμική αντιπαράθεση θα οδηγηθούμε πιθανώς σε αντιπαράθεση κοινωνικών καθεστώτων και μορφών.

Σε αυτή την κατεύθυνση δεν είναι τυχαίο το κοινωνικό περιεχόμενο του ριζοσπαστικού ισλαμισμού ή η εξισωτική ιδεολογία του νεο-ορθόδοξου ρεύματος.

Κατά συνέπεια ζούμε σε μια στιγμή όπου το πολιτισμικό/πολιτιστικό στοιχείο αναδεικνύεται ως πρωταρχικό και η πολιστική πολιτική απορροφά τη σημαντικότερη και "ευγενέστερη" πολιτική δραστηριότητα, όταν η πολιτική εκφυλίζεται σε απλή διαχείριση.

...μετά την κατάρρευση των ανατολικών καθεστώτων και την επέκταση της πολιτικής ομοιομορφίας σε παγκόσμια κλίμακα, η πολιτική εμφανίζεται ως διαχείριση στα πλαίσια του "τέλους της ιστορίας", ενώ η οικονομία ηγεμονεύεται από τη λογική της μέγιστης εμπορευματικής απόδοσης. Ο μόνος τομέας όπου εξακολουθούν να αναδύονται διαφορετικότητες και αποκλίνουσες συμπεριφορές, όπου εκφράζεται -έστω διαστρεβλωμένη- η κοινωνική, φυλετική, και εθνική αντίθεση, είναι ο πολιτισμός. Γι' αυτό και η επίθεση της Δύσης εντοπίζεται σήμερα στην ομοιομορφοποίηση της πολιτιστικής ζωής σε παγκόσμια κλίμακα.

Η υπέρβαση της νεωτερικότητας και ο πολιτισμικός "μεταμοντερνισμός"

Πλέον είναι πανθομολογούμενη και διαπιστωμένη η εξάντληση της νεωτερικότητας και η μετατροπή του διαφωτισμού σε εργαλειακό ορθολογισμό. Τα καθολικά "παραδείγματα" που, ξεκινώντας από τη Δύση, ξαπλώθηκαν σε όλο τον πλανήτη και συνήγειραν έθνη, λαούς και κινήματα, έχουν πλέον πάψει να λειτουργούν. Η μόνη καθολικότητα είναι εκείνη της αγοράς και του κεφαλαίου, ενώ η "ελευθερία-ισότητα-αδελφότητα", ο σοσιαλισμός, οι πανανθρώπινες αξίες έχουν πάψει να είναι αποδεκτές.

Κάθε συλλογικό υποκείμενο, είτε στη Δύση είτε ακόμα περισσότερο έξω από αυτήν, αναζητάει τη δική του μουσική και ταυτότητα, αρνείται κάποιο γενικό "παράδειγμα" και στρέφεται στην ιδιαίτερη παράδοσή του για να συναντήσει το όραμά του.

Στον αραβικό ισλαμικό κόσμο, μετά από την επικέντρωση στη δυτική εκδοχή του έθνους και του σοσιαλισμού, η αναζήτηση υποδειγμάτων, από τα ριζοσπαστικά κινήματα και τους λαούς, στρέφεται μάλλον στο ίδιο το Ισλάμ και τις κοινοτιστικές παραδόσεις του, με όλα τα θετικά και τα αρνητικά που μπορεί να έχει κάτι τέτοιο. Οι Ζαπατίστας στο Μεξικό εγκαινιάζουν ένα νέο αντάρτικο κίνημα που στηρίζεται περισσότερο στην παράδοση των ινδιάνων και όχι σε γενικές ιδεολογικές αρχές. Οι μαύροι της Αμερικής εγκαταλείπουν τη μαρξιστική καθολικότητα για τον χωριστικό ισλαμισμό ενός Φάρραχαν, και οι οικολόγοι της βαθειάς οικολογίας αρνούνται την τεχνολογία, με πλέον χαρακτηριστικό παράδειγμα τον "γιουναμπόμπερ"-Καζίνσκυ. Ακόμα και το ρεύμα του κοινοτιστικού ομοσπονδισμού ενός Μπούκτσιν, στην Αμερική, αντλεί τα παραδείγματά του από την κοινοτιστική παράδοση της Νέας Αγγλίας και των πρώτων αποίκων καθώς και από εκείνη των Ιροκουά, παρά από τις γενικές φόρμουλες του αναρχισμού. Στην ορθόδοξη Ευρώπη αναζητάται η κοινότητα των μοναχών, ή των αγροτικών κοινοτήτων μάλλον, και όχι η σοβιετική πρακτική των συμβουλίων. Τέλος, στα ίδια τα γκέτο των δυτικών μεγαλουπόλεων, οι κοινότητες παίρνουν τη μορφή των φυλετικών συμμοριών και η "κουλτούρα της παρανομίας" γενικεύεται.

Απέναντι λοιπόν σε ένα καθολικό και γενικευτικό υπόδειγμα, που ο δυτικός διαφωτισμός μέσω του ορθολογισμού επέβαλε σε όλον τον πλανήτη, αναπτύσσεται μια πανσπερμία ρευμάτων, κατ' εξοχήν πολιτισμικο-πολιτιστικών, τα οποία αναφέρονται μάλλον στον πλούτο των παραδόσεων των ανθρώπινων κοινωνιών όπου γης. Το υπόδειγμα γίνεται κατ' εξοχήν "μεταμοντέρνο" χωρίς καμία ενιαία καθοδηγητική αρχή. Αυτή η πανσπερμία των υποδειγμάτων βρίσκεται σε πλήρη αντίθεση με την επέκταση και την κυριαρχία ενός μονοδιάστατου τρόπου ζωής που ορίζεται από την παντο-

δυναμία της αγοράς. **Αντιπαρατίθεται κατά κάποιο τρόπο μια ορθολογική νεωτερικότητα, που έχει απορροφηθεί από την εργαλειακή εκδοχή της, με την πολιτισμική ιδιαιτερότητα και τη μεταμοντέρνα "απόκλιση" από την κυρίαρχη νόρμα του ορθολογισμού του εμπορεύματος.**

Αυτή η εξέλιξη είναι προφανώς αντιφατική. Η εγκατάλειψη του πεδίου της καθολικότητας και του ορθού λόγου στον δυτικό εργαλειακό ορθολογισμό, δυσχεραίνει την επικοινωνία των ανταγωνιστικών προς το κυρίαρχο υπόδειγμα απόψεων και κινημάτων και την διαμόρφωση μιας κοινής ανταγωνιστικής πρότασης. Πώς να επικοινωνήσουν ο ινδιάνος των Τσιάπας και ο ισλαμιστής της Χεζμπολλά ή της Χαμάς; Ο ταοϊστής κινέζος και η αμερικανίδα φεμινίστρια, ο ορθόδοξος ρώσος και ο ιρλανδός καθολικός του IRA, ή ο δυτικός οικολόγος; Οι παλιές ταυτότητες έχουν θρυμματιστεί. Όμως αυτή η απώλεια επικοινωνίας και καθολικότητας επιτρέπει, έστω αρνητικά, μια θεμελιώδη αποαποικιοποίηση του φαντασιακού των ανθρώπων από κάποια καθολικά και αδιαμφισβήτητα γενικευτικά πρότυπα που είχαν επιβληθεί από τον σιδερένιο ορθολογισμό του καρτεσιανισμού. Επιτρέπει την εμβάθυνση στο τοπικό, το μερικό, το εδαφικοποιημένο, στην ιστορική μνήμη, στη μερική ταυτότητα, στην πολιτισμική και πολιτιστική παράδοση. Πιθανότατα αύριο ο κόσμος μας θα καταλήξει και πάλι σε κάποιες γενικές και καθολικές επικοινωνιακές προτάσεις, αλλά η αποδοχή τους σε πλανητικό επίπεδο θα γίνει δυνατή μόνο στο βαθμό που θα έχουν ενσωματώσει τον πλούτο των διαφορετικών παραδόσεων και πολιτισμών, των μερικοτήτων και των "εδαφών". Κατά συνέπεια αυτή η "μεταμοντέρνα" πολιτιστική πολυμορφία, σε αντίθεση με την "μοντέρνα" ομοιομορφία, αποτελεί αφ' ενός άρνηση της υποταγής σε έναν μονοδιάστατο "λόγο" και αφ' ετέρου **δυνατότητα** διαμόρφωσης ενός νέου παραδείγματος που θα συμπεριλαμβάνει το μεγαλύτερο μέρος της ανθρώπινης παράδοσης, με όλους βέβαια του κινδύνους ασυνεννοησίας που εμπεριέχει. Πάντως, στο μεταξύ, το στοίχημα είναι **να βυθιστούμε στην πολιτισμική/πολιτιστική μας ιδιαιτερότητα για να ανασύρουμε τα στοιχεία της καθολικότητας που εμπεριέχει και που θα μας επιτρέψουν -επιτέλους- να διαμορφώσουμε μια νέα πρόταση για την ανθρώπινη μοίρα.**

Ο πολιτισμός ως έσχατη γραμμή αμύνης του ελληνισμού

Ο ελληνισμός βρίσκεται κατ' εξοχήν, από την άποψη των δεδομένων της επιβίωσής του, σε δεινή θέση και πιέζεται για μια ακόμα φορά προς την κατεύθυνση της υποβάθμισης ή ίσως και της εξαφάνισης ως διακριτό πολιτιστικό μόρφωμα. Κατά συνέπεια ο πολιτισμός σε αυτές τις συνθήκες αναδεικνύεται σε βασικό στοιχείο άμυνας του ελληνισμού και ταυτόχρονα σε υπόβαθρο για την ανάδειξη ενός νέου παραδείγματος.

Πράγματι, τα τελευταία χρόνια, απέναντι στην απειλή της συρρίκνωσης, εδαφικής και πολιτικο-πολιτισμικής, η πιθανή, αλλά καθόλου βέβαιη, αντίσταση του ελληνισμού εντοπίζεται κυρίως στο πολιτισμικό πεδίο, δεδομένου ότι οι εξελίξεις στον χώρο της οικονομίας, των κοινωνικών δομών και της πολιτικής δεν είναι καθόλου ενθαρρυντικές. Αντίσταση που εκδηλώνεται κατ' αρχήν ως σταδιακή αναστροφή των τάσεων που κυριάρχησαν στη. μεταπολίτευση, όπου τόσο στο επίπεδο των παραγωγικών δομών και των πολιτικών μορφωμάτων όσο και σε εκείνο των ιδεών και των πολιτιστικών αρχετύπων η εισαγωγή ξένων προτύπων και η προσαρμογή σε αυτά υπήρξε ηγεμονική και κυρίαρχη.

Αυτή η αναστροφή των κυρίαρχων πολιτισμικών προτύπων εκδηλώνεται με τη σταδιακή αναβάθμιση των ιδεών του έθνους, του εθνισμού, της παράδοσης, σε χώρους έξω από τους παραδοσιακούς συντηρητικούς. (Εξ άλλου η δεξιά, ως φορέας της πατριδοκαπηλίας, έχει αυτοϋπονομευτεί με την προσχώρησή της στο εκσυγχρονιστικό στρατόπεδο του παγκοσμιοποιημένου φιλελευθερισμού, όπου συναγωνίζεται τη "χαβιαρο-αριστερά"* σε αποδείξεις "διεθνισμού" και εθελοδουλείας).

Το δεύτερο στοιχείο αυτής της πολιτισμικής αλλαγής είναι η αναβάθμιση της έννοιας της παράδοσης σε μια εποχή που επιτέλους το "νέο" παύει να θεωρείται αφ' εαυτού ως πρόοδος και πρέπει πλέον να κρίνεται σύμφωνα με την συγκεκριμένη αξία του. Και αυτή η αναβάθμιση εκφράζεται και με την απόπειρα ανανέωσης της ορθοδοξίας ως σύγχρονου ρεύματος που θέλει να απαντήσει σε σημερινά προβλήματα και να προσφέρει λύσεις οι οποίες θα ενεργοποιούν τη δική της εκδοχή της ιστορίας και της νεωτερικότητας. Αλλά βέβαια δεν μένει μόνο εκεί. Στη μουσική -και ιδιαίτερα στη μαζική εκδοχή της, το τραγούδι- στη λογοτεχνία, ακόμα και στην πολεοδομία και την αρχιτεκτονική, υπάρχουν τάσεις αναστροφής του καταστροφικού νιχιλισμού που τις προηγούμενες δεκαετίες ανέσκαψε και ισοπέδωσε τις πόλεις και τα χωριά μας, παράλληλα με τις ψυχές και το αισθητικό μας κριτήριο. (Χωρίς βέβαια αυτό να αφορά ακόμα στην ίδια την ποιότητα της πολιτιστικής παραγωγής, όπου τα πράγματα δεν είναι καθόλου εξαιρετικά. Όμως μια διαδικασία αποδέσμευσης από δεκαετίες ή αιώνες προσκόλλησης σε ένα πρότυπο δεν είναι δυνατό να δώσουν αμέσως και υψηλά αισθητικά δημιουργήματα). Μοιάζει ως εάν οι Έλληνες, έχοντας οδηγηθεί στο έσχατο σημείο της ισοπέδωσης και του κινδύνου αλλοτρίωσής τους, αφού έχουν απωλέσει την παραγωγική και την πολιτική αυτονομία (που έκανε δυνατή τη μεταπολίτευση στην πρώτη της φάση), αντιστέκονται, ή για να είμαστε ακριβέστεροι αρχίζουν ν' αντιστέκονται, μέσα από το πολιτιστικό πεδίο.

Και βέβαια, δεν πρέπει να ξεχνάμε πως τα μυθιστορήματα πουλούν δεκάδες ή ακόμα και εκατοντάδες χιλιάδες αντίτυπα ενώ τα δοκίμια εκατοντάδες ή χιλιάδες στην καλύτερη περίπτωση. Ο Μαρξ ή ο Λένιν έχουν εδώ και δύο δεκαετίες εξέλθει από τον πίνακα των μπεστ-σέλλερ και έχουν αντικατασταθεί από μυθιστορήματα, οικολογικούς οδηγούς υγιεινής διατροφής, την Αποκάλυψη του Ιωάννου και βιβλία ιστορικής αυτογνωσίας.

Επομένως, η "μάχη του πολιτισμού", η μάχη που διεξάγεται μέσα στον πολιτισμό, για τον προσανατολισμό του, μεταβάλλεται σήμερα στη μεγάλη μάχη της εποχής μας και σε αυτή θα κριθεί **αρχικά** το αν θα κατορθώσουμε να επιβιώσουμε ως διακριτή και ιδιαίτερη υπόσταση και κατά **δεύτερο λόγο** εάν θα συμβάλουμε ενεργά στη διαμόρφωση ενός νέου πολιτισμικού-πολιτιστικού παραδείγματος, μιας νέας πρότασης για τους αιώνες που θα έρθουν. Κατά συνέπεια, η πολιτιστική πολιτική, η πολιτική για τον αθλητισμό, για τα μέσα ενημέρωσης, για τον κινηματογράφο και το θέατρο, για το τραγούδι και τη διασκέδαση, για τη συλλογική μνήμη και τον προσανατολισμό της, αναδεικνύονται σε αποφασιστικούς τομείς της σύγκρουσης πολιτισμών και πολιτισμικών παραδειγμάτων και από εκεί περνούν σήμερα οι μεγάλες μάχες που θα κρίνουν το μέλλον, τόσο του ελληνισμού, όσο και της ανθρωπότητας στο σύνολό της.

** Όρο που δανειζόμαστε από την γαλλική "γραμματεία" και που δηλώνει την λεγόμενη "αριστερά Μιτεράν", αναπόσπαστο κομμάτι του γαλλικού πνευματικού κατεστημένου.*

Η Επιστροφή στους Έλληνες!

του Λεωνίδα Χ. Αποσκίτη

Επιστροφή στους Έλληνες· γιατί είναι πανανθρώπινη ανάγκη να εκπολιτίσουμε την πολιτική, να εξανθρωπίσουμε την τεχνολογία, να αναγεννήσουμε τη γνώση, να κατανοήσουμε καλύτερα το "μεταμοντέρνο"· γιατί πέρα από όλα τα άλλα είναι η μόνη πολιτιστική πολιτική για να επιβιώσουμε στη νέα εποχή.

Αναγκαία η Πολιτιστική Πολιτική για να επιβιώσουμε στη νέα εποχή

Η πρόσφατη παραίτηση του Γιάννη Βακαρέλη, τρίτου κατά σειράν καλλιτεχνικού διευθυντή του Οργανισμού Θεσσαλονίκη Πολιτιστική Πρωτεύουσα 1997, οκτώ μόλις μήνες πριν από την έναρξη του Ευρωπαϊκού θεσμού, σηματοδοτεί τελεσίδικα μια ακόμη αποτυχία της χώρας σε διεθνές επίπεδο, αφού στο λίγο χρονικό διάστημα που απομένει ούτε με θαύμα δεν μπορεί η Θεσσαλονίκη να ανταποκριθεί στις υποχρεώσεις της Πολιτιστικής Πρωτεύουσας.

> *...Η ιδιοσυστασία κάθε Έλληνα δημιουργεί τη χαοτική συμπεριφορά του συνόλου και, όπως σε όλες τις περιπτώσεις, στο σύμπαν, από το χάος προέρχεται η τάξη, έτσι και οι Έλληνες μπορούν να προβούν σε υψηλής ενέργειας συσπειρώσεις, οπότε δημιουργούν υψηλό πολιτισμό, μέγιστα ιστορικά γεγονότα αλλά και μεγάλες εθνικές συμφορές, δηλαδή ένα νέο πάλι χάος. Ευτυχώς, τόσο η επιστήμη όσο και η ιστορία, υπογραμμίζουν την επαναφορά της τάξης από το χάος*

Επιβεβαιώνει επίσης για άλλη μια φορά την αδυναμία να χαραχτεί Πολιτιστική Πολιτική και να επιβιώσει μέσα από τις συμπληγάδες της μικροπολιτικής, της γραφειοκρατίας και του παραγοντισμού του νεοελληνικού κρατιδίου, όπως με αίσθηση ευθύνης κατήγγειλε ο απελθών καλλιτεχνικός διευθυντής. Οι "έντονες αντιπαλότητες" για τις οποίες έκανε λόγο ο κ. Βακαρέλης ήταν και στην περίπτωση του προηγηθέντος καλλιτεχνικού διευθυντή κ. Σταύρου Ξαρχάκου η αιτία που υπονομεύτηκε το πλήρες πρόγραμμα των "12 εξακτινωμένων λεωφόρων" που είχε σχεδιασθεί.

Παρόμοια φαινόμενα εξαιτίας της ανυπαρξίας Πολιτιστικής Πολιτικής συναντώνται σε όλους τους τομείς του πολιτισμού με συνέπεια όχι μόνο τα συνεχή ρεζιλέματα αλλά και την απώλεια πολύτιμου συναλλάγματος.

Χαρακτηριστική η περίπτωση του Φεστιβάλ Αθηνών που δεν είμαστε πλέον σε θέση να το οργανώσουμε έγκαιρα και στα επίπεδα που ήταν παλαιότερα. Έτσι στον κατάλογο των Ευρωπαϊκών Φεστιβάλ του '96, που δημοσιεύθηκε στους Τάιμς της Νέας Υόρκης, το Φεστιβάλ Αθηνών λάμπει με την απουσία του, όπως βέβαια και το Φεστιβάλ Επιδαύρου. Αντίθετα, αναφέρεται η Τουρκία και οι εκδηλώσεις του Φεστιβάλ Κωνσταντινούπολης και ακόμη η Βουλγαρία με τις "Μουσικές Εβδομάδες της Σόφιας"[1].

Χωρίς σαφείς στόχους παραμένει ακόμα το Ίδρυμα Ελληνικού Πολιτισμού που ξεκίνησε με τόσες φιλοδοξίες και οράματα αλλά σήμερα κατηγορείται η απερχόμενη διοίκησή του για "έλλειψη διαχειριστικής ευταξίας" και περιγράφονται με μελανά χρώματα πολλές από τις επιλογές του.

Καθυστέρηση παρουσιάζουν επίσης οι ενέργειες του προγράμματος "Τουρισμός-Πολιτισμός" που ενισχύεται από το Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης και περιλαμβάνει στρατηγικές επενδύσεις για την ανάπτυξη του πολιτιστικού τουρισμού στη χώρα μας.

Όλα αυτά συμβαίνουν στην Ελλάδα του τέλους της φενάκης της μεταπολίτευσης, σε μία περίοδο πολιτισμικής φτώχειας όπου η προσωνυμία "κουλτουριάρης" εκστομίζεται με δικαιολογημένη χλεύη ενάντια στα μέλη ενός κλειστού club διανοουμένων που χρησιμοποιήθηκαν ως νομιμοποιητές της κομματικής μιζέριας και δεν έχουν πλέον καμμία φερεγγυότητα ως πνευματικοί άνθρωποι.

Σήμερα, που τους γνώμονες της συμπεριφοράς και τους κώδικες της ηθικής εκδίδουν, χωρίς κανένα κριτήριο πολιτισμού και παιδείας, πριμαντόνες του ατέλειωτου τηλεοπτικού κουλτουροειδούς που, θυμίζοντας χαρακτήρες του Μπέκετ, μιλούν με διαρροϊκή φλυαρία από κανάλι σε κανάλι.

Η ανάγκη για πολιτιστική πολιτική

Η Ελλάδα ήταν πάντα, από τη γεωγραφία, μια χώρα των συνόρων και ο Ελληνισμός ένας κόσμος πολιτισμικών συνόρων που υπερέβαινε την κρατική του υπόσταση και επικρατούσε δρώντας πολιτιστικά και γονιμοποιώντας ευρύτερες ιστορικές περιοχές για χιλιάδες χρόνια.

Δύο ακόμη χώρες βρίσκονται σε παραπλήσια γεωστρατηγική θέση με την Ελλάδα (πολιτισμικά σύνορα διαφορετικών κόσμων): το Ισραήλ και η Σιγκαπούρη. Και οι δύο χώρες έχουν οργανώσει τα στρατιωτικά τους δόγματα πάνω σε μια άρτια πολεμική μηχανή και παλλαϊκή άμυνα.

Παράλληλα, όμως, ασκούν ευρύτερη πολιτιστική πολιτική ενισχύοντας τους εφικτούς εθνικούς στόχους τους πέρα από οικονομικές σκοπιμότητες.

Το μεν Ισραήλ μεταβάλλεται ραγδαία σε μια σύγχρονη τεχνολογική δύναμη, μια μεσογειακή Silicon Valley, επενδύοντας εκατομμύρια δολλάρια στις νέες τεχνολογίες των ημιαγωγών, της γενετικής, του λογισμικού κλπ. η δε Σιγκαπούρη φιλοδοξεί να παίξει ρόλο ανεξάρτητου διαπολιτισμικού μεσάζοντα ανάμεσα στην Κίνα και στη Δύση (παράδειγμα, η συνεχής επέκταση των Ευρωπαϊκών σπουδών που παρέχονται στη χώρα).

Η Ελλάδα μιμήθηκε το μοντέλο της Γαλλίας στο οποίο όλες οι δράσεις απορρέουν από ένα κεντρικό φορέα, στην περίπτωσή μας το Υπουργείο Πολιτισμού κι αυτό ελλιπώς.

Το Γαλλικό Υπουργείο Πολιτισμού εδώ και 35 χρόνια χαρακτηρίζεται από πολιτική συνέχειας. Μπορεί να πέρασαν από τη θέση του Υπουργού αντιθετικές προσωπικότητες αλλά η πολιτική

που ακολουθήθηκε ήταν συμπαγής παρά τις αποχρώσεις.

Οι δύο κορυφαίοι διανοητές της σύγχρονης Γαλλίας, ο Ζαν Πωλ Σαρτρ της αριστεράς και ο Ραιημόν Αρόν της συντηρητικής σχολής, συμμαθητές στην Εκόλ Νορμάλ, αποτελούν παραδειγματικό "δίδυμο" λειτουργίας των Γάλλων διανοουμένων: **λειτουργική διαμαρτυρία** και παράλληλα ανάληψη ευθυνών και **πολιτιστικό έργο**.

Σ' αυτή την πολιτιστική εικόνα, όπως και στη γλώσσα, επένδυσε την πολιτιστική της πολιτική η Γαλλία για να κάνει τη δική της πολιτιστική διείσδυση.

φωτο 1: σχεδιάγραμμα του προγράμματος των "12 εξακτινωμένων λεωφόρων" που σχεδίασε το επιτελείο του κ. Σταύρου Ξαρχάκου για τη Θεσσαλονίκη Πολιτιστική Πρωτεύουσα 1997

Απλά μαθήματα πολιτιστικής πολιτικής και προγραμματισμού που θα μπορούσαμε να πάρουμε από όλους τους λαούς της Ευρώπης αλλά και της Μεσογείου που γνωρίζουν καλά τους κανόνες του παιχνιδιού.

Πολιτιστική Πολιτική σημαίνει σχεδιασμό, στόχους, αυστηρό χρονοδιάγραμμα είτε ασκείται σε ολόκληρη την χώρα (Εθνική πολιτιστική πολιτική) είτε η εμβέλειά της αφορά μια περιφέρεια (ειδική πολιτιστική πολιτική).

Οι κύριοι σκοποί της Πολιτιστικής Πολιτικής, όπως έχουν γίνει αποδεκτοί από τους Διεθνείς Οργανισμούς και εφαρμόζονται σε διεθνές επίπεδο, είναι:

α) η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς και της πολιτιστικής ταυτότητας, β) η ενίσχυση της καλλιτεχνικής και πνευματικής δημιουργίας, γ) ο πολιτιστικός εκδημοκρατισμός με τη συμμετοχή των πολιτών στη δημιουργία και απόλαυση των πολιτιστικών αγαθών. Κάθε χώρα, ανάλογα με τις προτεραιότητές της, επικεντρώνει την πολιτιστική πολιτική της σε ένα τομέα (π.χ. προβολή της πολιτιστικής εικόνας) ή περισσότερους του ενός τομείς.

Είναι τελείως εξωφρενικό να μην υπάρχουν στην Ελλάδα, με την τόση αρχαιολογική κληρονομιά, Πανεπιστημιακές Σχολές Συντήρησης Έργων Τέχνης, Τμήματα Μουσειολογίας, Πανεπιστημιακά Ινστιτούτα Βαλκανικών Πολιτιστικών Σπουδών, Κινηματογραφικές Σπουδές και Σπουδές σύγχρονου Πολιτιστικού Management και Marketing.

Η χούντα του χαβαλέ [2]

Μιλήσαμε για υποστολή της σημαίας και εθνική ταπείνωση στα Ίμια αλλά εδώ και χρόνια αυτό αποτελεί καθημερινό φαινόμενο στον πολιτισμό όπου, πέρα από μια πολιτιστική μονοκρατορία του τραγουδιού της απογοήτευσης και του ηττημένου παραμιλητού, είμαστε συνολικά απόντες από το σύγχρονο πολιτιστικό γίγνεσθαι.

Όλα αυτά τα χρόνια ο πολιτισμός εκτοπίστηκε και η μόλυνση -όχι μόνο η χημική των πόλεων- η ψυχική των πολιτών επιβλήθηκε πρώτα από μια κουλτούρα "**μίζερης διαμαρτυρίας**", παρλαπίπας και καταγγελίας[3], και ύστερα από μια "χούντα γυαλιστερού χαβαλέ" που κατέστησαν τους Έλληνες παντελώς ανεύθυνους για τα συμβαίνοντα γύρω τους.

Ας θυμηθούμε ποιά βιβλία κυριάρχησαν τις τελευταίες δεκαετίες, ποιές ταινίες, ποιά τραγούδια και ακούσματα. Την απάντηση δίνει ο Διονύσης Σαββόπουλος με χαρακτηριστικό τρόπο: "Επικρατούσε ένα πνεύμα αφελληνισμού, ένα "φλου αρτιστίκ", κάτι τριτοδιεθνισμοί και πράσινα άλογα"[4]. Άρα, συνεχίζει ο συμπαθής τραγουδοποιός, "μην απορούμε τώρα που το υπουργείο Εξωτερικών δεν ξέρει πώς να φερθεί. Τα υπουργεία χρειάζονται ένα φρόνημα πίσω τους. Κι αυτό σφυρηλατήθηκε λάθος επί 30 χρόνια".

Άλλωστε ο σύγχρονος πολιτισμός δεν διαμορφώνεται ως αποκλειστική έκφραση της τέχνης αλλά αποτελεί πολύπλευρη σύνθεση όλων των βασικών παραμέτρων που συγκροτούν και δίνουν νόημα στην καθημερινή ζωή: τέχνη, θρησκεία, φιλοσοφία, επιστήμη, τεχνολογία, πολιτική, και η πρόκληση των καιρών απευθύνεται σε όλους τους φορείς που παράγουν πολιτισμό.

Με αυτό το όραμα έπρεπε η Θεσσαλονίκη ως Πολιτιστική Πρωτεύουσα της Ευρώπης του 1997 να θέσει πρώτη το ζητούμενο του **νέου Ευρωπαϊκού πολιτισμού** και να γίνει η αιχμή της αναβίωσης της ιστορικής πολιτιστικής μας παρουσίας στα Βαλκάνια.

Το ότι η βαθειά ριζωμένη ανικανότητα της επίσημης Ελλάδας για άσκηση Πολιτιστικής Πολιτικής θα είναι εν τέλει υπεύθυνη και γι' αυτή τη χαμένη ευκαιρία πιστοποιείται και από άλλα γνωστά φαινόμενα παραλείψεων και κακοδιαχείρισης στον πολιτισμό.

Για παράδειγμα, το 1995 τα κονδύλια του επιχειρησιακού προγράμματος του ΥΠΕΠΘ, ενός από τα μεγαλύτερα προγράμματα του Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης για την Παιδεία, παρουσίασαν **μηδενική απορροφητικότητα**, για δε το 1996 η υστέρηση απορρόφησης ξεπερνάει τα 1 τρις 600 δις εκατομμύρια δραχμές την ώρα που τα πανεπιστήμια της χώρας κλείνουν λόγω φτώχειας. Η αδυναμία του Υπουργείου και η ευθύνη του καταγράφεται χαρακτηριστικά στο γεγονός ότι δεν έχει ακόμα διοριστεί υπεύθυνος γραμματέας Κοινοτικού Πλαισίου από πέρσι τον Μάιο που παραιτήθηκε ο προηγούμενος...

Θα μπορούσα να παραθέσω κατεβατά παραδειγμάτων για λάθη και παραλείψεις λόγω έλλειψης οράματος και στρατηγικής στον πολιτισμό αλλά περιορίζομαι στην αναφορά σε δύο εθνικά ευαίσθητες περιοχές της χώρας.

1. Στον παλαιοντολογικό χώρο των Πετραλώνων στη Μακεδονία, όπου τα μοναδικά ευρήματα αποδεικνύουν την πνευματική υπεροχή του **Αιγαίου ανθρώπου**, βλέπουμε το μεγαλείο της κρατικής προχειρότητας και αδιαφορίας: κλειστό το μουσείο, λεηλατημένο, απουσία ξενάγησης, θλιβερή υποδομή.

2. Στην Ήπειρο, η κοινοτική χρηματοδότηση ύψους περίπου 6 δις δρχ. που προβλεπόταν για τα πολιτιστικά έργα της περιοχής, που τόση ανάγκη έχει να στηριχθεί πολιτιστικά και αναπτυξιακά, χάθηκε μεταξύ προεκλογικών υποσχέσεων και "διαπλεκόμενων" υποχρεώσεων.

«Υποστηρίζεται βασίμως ότι η ρημαγμένη και εγκαταλελειμμένη Ήπειρος (η φτωχότερη περιφέρεια της Ευρωπαϊκής Ένωσης) θα μπορούσε να ξαναγίνει "Ευδαίμων Χώρα" (όπως θεωρούσε ο Στράβων τη Θεσπρωτία) και μόνο με την ανάδειξη και τουριστική αξιοποίηση των μνημείων της, όπως:

- η θαμμένη τώρα στα βάτα και τις τσουκνίδες **Νικόπολις**
- το **Νεκυομαντείο** (νεκρομαντείο) στη συμβολή του Κωκυτού ποταμού στον Αχέροντα - στην πύλη του Άδη και
- η **Δωδώνη** με το αρχαιότερο μαντείο κι ένα από τα μεγαλύτερα αρχαία θέατρα εφόσον, βεβαίως, αποτραπεί το απειλούμενο ανοσιούργημα με την Εγνατία να πληγώνει ανεπούλωτα την ιερή κοιλάδα...

Θα αρκούσε για αυτό να εφαρμοσθούν τα προγραμματισμένα για την Ήπειρο από το 1994. Αλλά οι ανεγκέφαλοι του κράτους των Αθηνών είχαν και έχουν άλλες προτεραιότητες και άλλες επιλογές» [5].

Ο ελληνισμός στη νέα εποχή

Οι Έλληνες υπάρχουμε ακόμα στην ιστορία χάρη στη γλώσσα που πλάσαμε, την τέχνη που δημιουργήσαμε κατά καιρούς, τη φιλοσοφία και την επιστήμη που θεμελίωσαν οι πρόγονοί μας και την ποίηση που διακονούμε μέχρι σήμερα στην ίδια του Ομήρου γλώσσα. Το να χάσουμε την ικα-

νότητα να παράγουμε πολιτιστικά αγαθά σε μία εποχή όπου όλα βρίσκονται σε κοσμογονική κίνηση στο βαλκανικό, στο ευρωπαϊκό και στο διεθνές επίπεδο ισοδυναμεί με νέα **εθνική μειοδοσία**.

Σήμερα είναι αναγκαία η εφαρμογή μιας Πολιτιστικής Πολιτικής που θα μας δώσει τη δυνατότητα να διατυπώσουμε **πολιτιστική πρόταση με πανανθρώπινη εμβέλεια** υπερασπιζόμενοι συγχρόνως την εθνική ανεξαρτησία του Ελλαδικού εδάφους.

Μια πρόταση με οικουμενικά χαρακτηριστικά που να υπερβαίνει τα στενά σύνορα της κρατικής μας υπόστασης, αφού άλλωστε ο ελληνισμός ποτέ δεν περιορίστηκε στα όρια του έθνους-κράτους και αφού τουλάχιστον σ' αυτή την **υπέρβαση** συμφωνούν όλες οι τάσεις του πολιτικού μας μωσαϊκού (κοσμοπολίτες, οπαδοί της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, της βαλκανικής ομοσπονδίας, της ορθόδοξης υπερεθνικής κοινότητας...).

Σε προοπτική Πολιτιστικής Πολιτικής αυτό σημαίνει:

- Άμεση επανάσταση στις δομές της παιδείας και της **γλωσσικής** εκπαίδευσης, στελέχωση των διευθύνσεων πολιτιστικού προγραμματισμού με αξιοκρατικά κριτήρια και άρση της μονιμότητας
- Κατάργηση των στεγανών και της γραφειοκρατίας του κράτους και μετατροπή του σε χορηγό στην υπηρεσία της προτεραιότητας του πολιτισμού, σε ρόλο ανάλογο με αυτόν της **αρχαίας πόλεως**. Ο δημόσιος προϋπολογισμός για την ενίσχυση της πολιτιστικής πολιτικής και τη δημιουργία πλούσιου πολιτιστικού περιβάλλοντος είναι πάντα απαραίτητος
- Πραγματοποίηση σημαντικών έργων υποδομής για την οργάνωση και διαχείριση του τεράστιου **πολιτιστικού προϊόντος**, του κυριώτερου πλούτου που διαθέτει η χώρα, γιατί μια κοινότητα με ενεργή πολιτιστική ζωή θα ελκύει εύκολα αύριο ικανές εργασιακές δυνάμεις και υψηλή τεχνολογία
- Ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς έχοντας κατά νου την ενίσχυση της θέσης της χώρας και της **πολιτιστικής της ταυτότητας** στο νέο διεθνή πολιτιστικό χάρτη
- Εκπόνηση μεγάλων προγραμμάτων ολοκληρωμένης προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος, των μνημείων και των παραδοσιακών οικισμών
- Συστηματική εκπαιδευτική εμπέδωση νέων συμπεριφορών των πολιτών απέναντι στα πολιτιστικά αγαθά και στην κατανόηση του ψυχαγωγικού-επιμορφωτικού τους ρόλου
- Λήψη μέτρων με τη συμβολή των απανταχού Ελληνικών κοινοτήτων για την παραγωγή σύγχρονου **πρωτογενούς πολιτιστικού προϊόντος** ικανού να ανανεώσει την έννοια του Ελληνισμού στη νέα εποχή
- Οργάνωση της συνεργασίας μεταξύ τουριστικής πολιτικής και πολιτιστικής κληρονομιάς με στόχο την ανάπτυξη βιομηχανίας **"πολιτιστικού τουρισμού"** που θα αναβαθμίσει ποιοτικά και συναλλαγματικά το τουριστικό φαινόμενο στη χώρα μας.

Στο κατώφλι της νέας εποχής πρέπει να συνειδητοποιήσουμε ότι ο πολιτισμός για τον τόπο μας είναι το σημαντικότερο κεφάλαιο. Ας μην ξεχνάμε τί έγραφε η γαλλική εφημερίδα **Le Monde** τις μέρες που η Ελλάδα γινόταν δεκτή ως ένας από τους εταίρους στην ΕΟΚ:

"Καλωσορίζουμε στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα τη χώρα της **Φιλοκαλίας**...

Γιατί η έγκριτη γαλλική εφημερίδα θεώρησε αυτό το απάνθισμα της ορθόδοξης ασκητικής εμπειρίας και σοφίας ως το σημαντικότερο στοιχείο ταυτότητας των Ελλήνων, την ουσιωδέστερη προσφορά που κομίζει η Ελλάδα στην Ευρωπαϊκή Ένωση"[6].

Η άλλη Ελλάδα

Ίσως οι περισσότεροι από τους τριακόσιους "πατέρες" του έθνους να μη γνωρίζουν τί είναι η Φιλοκαλία... Όμως, μπορεί να φαίνεται κυρίαρχη η κωμικοτραγική εικόνα της επίσημης πολιτιστικής και εκπαιδευτικής μιζέριας. Μπορεί επίσης να "υπάρχει μια ακαταστασία πνευμάτων στην Ελλάδα και ένας τρόπος ζωής με γλέντια και ξενύχτια που δεν βοηθάει την επιστημονική έρευνα και γνώση"[7].

Παράλληλα, όμως, υπάρχει και μια **άλλη Ελλάδα**, εντός και εκτός των συνόρων του κρατιδίου, που ανησυχεί και που αφυπνίζεται. Μια άλλη Ελλάδα που σιωπά και καταπιάνεται με υπομονή και επιμέλεια με σοβαρό έργο και είναι πίσω από μια σειρά "αιρετικών" ερευνών και εργασιών που εξετάζουν την ιστορία και την επιστήμη με διαχρονική ελληνική οπτική.

Βιβλία πρωτότυπα, σημαντικές ανακοινώσεις -όπως αυτές που έγιναν στο τελευταίο Συνέδριο της Εταιρείας Πελοποννησιακών Σπουδών και διαφοροποιούν τελείως την αντίληψη που είχαμε για την μυκηναϊκή περίοδο του ελληνικού πολιτισμού- νέοι λογοτέχνες και συγγραφείς που μιλούν χωρίς κόμπλεξ για την Ελλάδα, αναζωογόνηση στις εκδόσεις των ποιητικών συλλογών.

Αντίστοιχα στην επαρχία ζωντανεύει μια πολύπλευρη πνευματική κίνηση ανεξαρτησίας από τα παραπολιτιστικά τρίμματα της Αθήνας όπου σύλλογοι και δραστήρια πνευματικά και οικολογικά σωματεία αντικαθιστούν τα μπλέ και πράσινα καφενεία της προηγούμενης δεκαετίας!

Έτσι στη Θράκη βλέπουμε ένα ελληνικό Πανεπιστήμιο, και μάλιστα αυτό μιας εγκαταλελειμμένης και "προβληματικής" περιοχής, να συμμετέχει στα διεθνή διαστημικά προγράμματα. Συμμετοχή που δεν περιορίζεται στη θεωρητική δουλειά αλλά επεκτείνεται στην κατασκευή **πρωτοποριακών συσκευών** ειδικών κυκλωμάτων που στόχο έχουν να συμβάλουν στην εξερεύνηση του πλανήτη Άρη.

Στο άλλο άκρο της χώρας, το Ινστιτούτο Πληροφορικής του ΙΤΕ και το τμήμα Μηχανικής Όρασης και Ρομποτικής του Πανεπιστημίου Κρήτης πραγματοποιούν με σημαντικά αποτελέσματα έρευνα διεθνών προδιαγραφών με στόχο την ανάπτυξη εξελιγμένων **"νοητικών"** λειτουργιών των μηχανών ρομπότ. Τα αποτελέσματα της έρευνας θα χρησιμεύσουν στη δημιουργία Μηχανών υψηλής ευφυΐας με συμπεριφορές που η κίνησή τους να προσιδιάζει με την ανθρώπινη. Η υπεροχή της Ελληνικής μεθόδου έγκειται στο γεγονός ότι λειτουργεί κατ' αντιστοιχίαν με τον ανθρώπινο εγκέφαλο όπου οι δυσδιάστατες πληροφορίες και εικόνες αναπλάθουν την τρίτη διάσταση.

Κι όλα αυτά ενάντια στην **έλλειψη στρατηγικής**, στην έλλειψη χρημάτων και προσωπικού, στον μηδενισμό και στον θόρυβο.

Έξω από τα σύνορα πάλι ένα τεράστιο ανθρώπινο δυναμικό της Ομογένειας αγωνίζεται για τα Ελληνικά δίκαια και ασκεί δυναμική πολιτιστική πολιτική με την επιτυχημένη παρουσία του.

Χαρακτηριστικό τελευταίο δείγμα η σημαντική αποστολή Near (Near Earth Asteroid Rendez-vous) της NASA προς τη ζώνη των αστεροειδών, ένα εγχείρημα που εμπνεύστηκε ο Έλληνας καθηγητής Σταμάτης Κριμιζής επικεφαλής του τμήματος Διαστημικής του Πανεπιστημίου "Τζων Χόπκινς". Ο δορυφόρος "Near" εγκαινιάζει μια νέα φάση στην εξερεύνηση του διαστήματος καθώς ανήκει στην τελευταία γενιά των διαπλανητικών σκαφών που υπακούουν στη νέα φιλοσοφία της NASA!

Έλληνες και Χάος

Κάνοντας έναν απολογισμό καθώς τελειώνει ο 20ός αιώνας, βλέπουμε πως η Ελλάδα εντάσσεται σε πολύ χαμηλή θέση στο σύστημα του διεθνούς καταμερισμού της πνευματικής παραγωγής καθ' όλη τη διάρκεια της εποχής του "μοντερνισμού".

Καθ' όλη αυτή την περίοδο η κυριαρχία του δυτικού ορθολογισμού, του ντετερμινιστικού κοσμοειδώλου στην επιστήμη και των μεγάλων υλιστικών θεωριών που υποβίβασαν κάθε αξία σε οικονομία της επιβίωσης (Μαρξ) και της γενετήσιας ορμής (Φρόϋντ) δεν άφηναν πολλά περιθώρια στον φιλόσοφο-στοχαστή να εκφράσει τη γνώμη του.

Οι Έλληνες, κατ' εξοχήν υψηλών προδιαγραφών άτομα με άναρχη συμπεριφορά, στο μεταίχμιο του Κόσμου και του Χάους, όπως ο Διόνυσος, δημιουργούν τριβές που καταλήγουν σε κατώτερες "χαοτικές καταστάσεις" όταν βρίσκονται εγκλωβισμένοι σε στενούς ορίζοντες.

Επομένως, μπορούμε να δεχθούμε ότι: ο Έλληνας αδρανοποιήθηκε πνευματικά και αποδιοργανώθηκε πολιτιστικά εξαιτίας

α) του στενού εξειδικευμένου πολιτιστικού περιβάλλοντος της εποχής τού "μοντερνισμού" και

β) της απαισιοδοξίας που εμφύτευσε η "οργουελλική" φιλολογία τόσο σε επίπεδο λαού όσο και σε επίπεδο ιντελλιγκέντσιας, και της παθητικής **νοσταλγίας** για ένα τέλειο παρελθόν που δεν υπήρξε ποτέ αλλά διαφημίστηκε από την γιγαντιαία υπεραγορά ψευτο-θρησκειών, αιρέσεων, κινημάτων κάθε είδους τα τελευταία χρόνια.

Ο εικοστός αιώνας ήταν γεμάτος άγχος και "το άγχος αυτό είχε τη ρίζα του στη δίψα για πράγματα όπως π.χ. η δόξα, το απαρα-

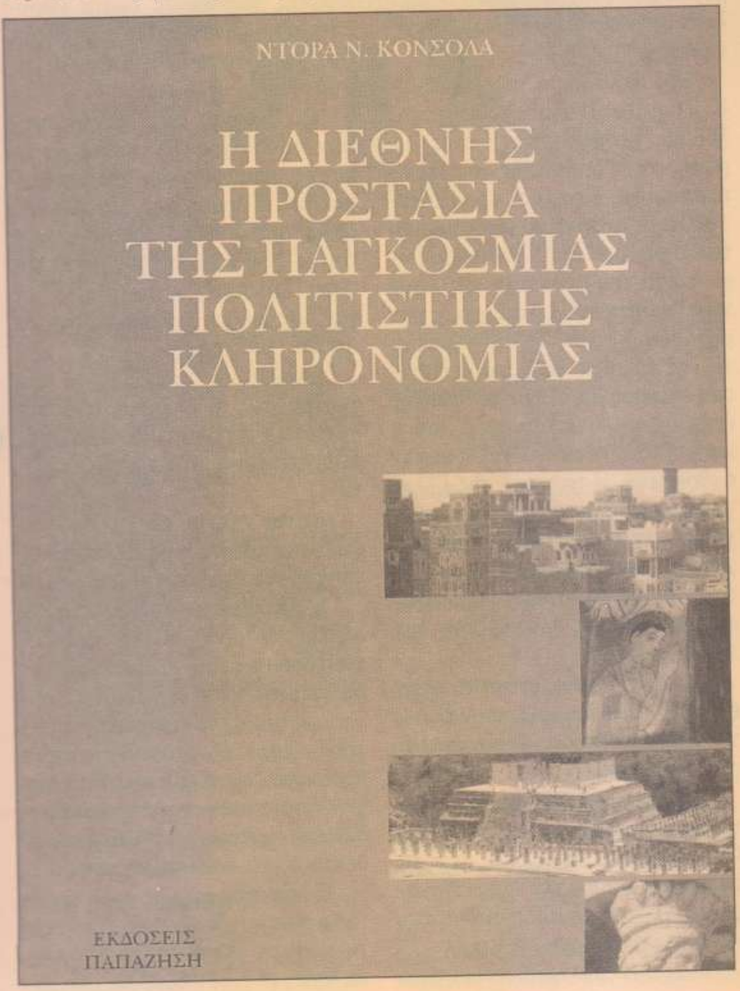
βίαστο, η συνείδηση και ο ηρωϊσμός, πράγματα τα οποία μας είχαν απαγορευθεί. Και το χειρότερο είναι ότι τις απολαύσεις αυτές τις έχουμε αντικαταστήσει με άλλες **κίβδηλες**. Και καθώς τα δόγματα του υλισμού θριάμβευαν, πρώτα ανάμεσα στους διανοούμενους και αργότερα ανάμεσα στο λαό γενικά, άρχισαν να θριαμβεύουν και το όπιο, η κοκαΐνη, η μεσκαλίνη, το χασίς..."[8].

Σήμερα, καθώς ο κόσμος κατακλύζεται από πληροφορίες προσιτές στον καθένα μέσα από παγκόσμια δίκτυα, οι ρωγμές στο κυρίαρχο μοντέλο πολλαπλασιάζονται και η καταστροφή της παλαιάς συνοχής αποκαλύπτεται σε όλο το μεγαλείο της σε κάθε τομέα του πολιτισμού.

Τώρα τα παιδιά μπορούν να μεγαλώνουν με ηλεκτρονικά παιχνίδια, υπολογιστές, multimedia, προγράμματα με φανταστικούς κόσμους γεμάτους μαγεία και κατοικούμενους ξανά από πνεύματα του νερού και του αέρα, και να μετέχουν στην αναζήτηση εξωκοσμικών πραγματικοτήτων ανακαλύπτοντας πάλι τις "απαγορευμένες" από τους μοντερνιστές αξίες του ηρωϊσμού, του πάθους, του καθήκοντος και της τιμής.

Στο Παρίσι διανοούμενοι, αφού τύπωσαν μπλουζάκια με τη φράση "**Ένας χώρος για τον Σωκράτη**" και το πρόσωπο του φιλόσοφου, άρχισαν να φιλοσοφούν σε 14 μπιστρό του Παρισιού και άλλα τόσα της επαρχίας. Ένας από τους θαμώνες εξηγεί: "Η φιλοσοφία έπαψε πια να είναι υπόθεση των ειδικών. Προσπάθησαν να την οικειοποιηθούν και τελικά την 'έπνιξα'. Τώρα ξαναβρίσκεται εκεί όπου γεννήθηκε: **στον δρόμο**"[9].

Σίγουρα όμως ο 20ός αιώνας θα παραμείνει στη μνήμη των ανθρώπων για τρία πράγματα: τη θεωρία της σχετικότητας, την κβαντομηχανική και την επιστήμη του Χάους. Και οι τρείς επιστημονικές επαναστάσεις κλόνισαν τα θεμέλια της νευτώνειας φυσικής. Ένας φυσικός το διατύπωσε ως εξής: "Η σχετικότητα κατέρριψε τη **νευτώνεια ψευδαίσθηση** για τον απόλυτο χώρο και χρόνο. Η κβαντική θεωρία κατέρριψε το νευτώνειο όνειρο μιας ελεγχόμενης διαδικασίας **μέτρησης**. Και το χάος καταρρίπτει τη λαπλασιανή φαντασία της ντετερμινιστικής δυνατότητας για **πρόβλεψη**"[10]. Καθώς η επανάσταση του χάους προχωρεί ανακαλύπτονται πολλά σχετικά νοητικά ίχνη στο παρελθόν, ένα όμως είναι καθαρό. Το σημείο εκκίνησης είναι το Φαινόμενο της Πεταλούδας - οι διαταραχές που δημιουργεί στον αέρα μια πεταλούδα σήμερα στο Πεκίνο μπορεί να μετασχηματιστούν σε θυελλώδη άνεμο μετά από ένα μήνα στη Νέα Υόρκη.

Πρόκειται για τον μηχανισμό επανάδρασης (feed back) που υπάρχει στα εξελιγμένα δυναμικά συστήματα. Παρόμοια φαινόμενα πολλαπλασιαστικού, μη γραμμικού, χαρακτήρα παρατηρούνται και στα ανθρώπινα σύνολα όταν μερικοί **προκλησίαι** κατά τους αρχαίους Έλληνες "δημιουργήσουν το πρώτο έναυσμα για μια εξέλιξη που πολλαπλασιαστικά επιβάλλεται σε όλους"[11].

Τέτοια υψηλής ενέργειας φαινόμενα "**δημιουργικού χάους**"[12], κατά τον νομπελίστα φυσικοχημικό Prigogine, έχουμε στην Ελληνική Ιστορία, όταν οι Έλληνες, δρώντας ως χαοτικά άτομα υψηλών προδιαγραφών ο καθένας, συνενωνόμαστε για να αντιμετωπίσουμε τις μεγάλες ιστορικές προκλήσεις - όπως η επανάσταση του 1821, η νικηφόρα αντίσταση του 1940, κ.ά.

Και αυτό συμβαίνει γιατί: «Οι Έλληνες από αρχαιοτάτων χρόνων κατοικούν ένα ιδιόρρυθμο αλλά πολλαπλά προικισμένο χώρο, **χαοτικής γεωμετρίας**, επηρεαζόμενοι από συνεχείς απρόβλεπτες καιρικές μεταβολές μέσα σε ένα γενικά ευνοϊκό κλίμα. Όλα αυτά αποτύπωσαν στα γονίδιά τους τον χαοτικό χαρακτήρα του ελλαδικού χωρόχρονου. Η ιδιοσυστασία κάθε Έλληνα δημιουργεί την χαοτική συμπεριφορά του συνόλου και, όπως σε όλες τις περιπτώσεις, στο σύμπαν, από το χάος προέρχεται η τάξη, έτσι και οι Έλληνες μπορούν να προβούν σε υψηλής ενέργειας συσπειρώσεις, οπότε δημιουργούν υψηλό πολιτισμό, μέγιστα ιστορικά γεγονότα αλλά και μεγάλες εθνικές συμφορές, δηλαδή ένα νέο πάλι χάος. Ευτυχώς, τόσο η επιστήμη όσο και η ιστορία, υπογραμμίζουν την επαναφορά της τάξης από το χάος»[13].

Ο συμβολισμός του Ελληνισμού με τον μυθολογικό φοίνικα που ξαναγεννιέται από την τέφρα του είναι χαρακτηριστικός. Ένθερμος πιστός αυτής της αναγέννησης υπήρξε ο πρωτοπόρος της κβαντομηχανικής Έρβιν Σρέντιγκερ γιατί στην Ελληνική σκέψη έβλεπε την "ελπίδα για μια καλύτερη κατανόηση της σύγχρονης εικόνας του Κόσμου"[14].

Ο εθνικός ποιητής Κωστής Παλαμάς δίνει το στίγμα μας:

«Κι αν πέσαμε σε πέσιμο πρωτάκουστο... για το ανέβασμα ξανά που σε καλεί, θα νοιώσεις να φυτρώνουν τα φτερά τα πρωτινά σου τα μεγάλα.»

Επιστροφή στους Έλληνες λοιπόν, γιατί ένα νέο κοσμικό χρέος ανατέλλει στην κουρασμένη από το δαρβίνειο άγος ανθρωπότητα.

Βιβλιογραφία

1. Χαρά Κιοσσέ, "Φεστιβαλικά καραγκιοζιλίκια", Βήμα, 24/3/96.

2. Νίκος Πορτοκάλογλου, "Τελειώνει η χούντα του χαβαλέ", Έψιλον, Μάρτιος '96.

3. Robert Hughes, "Culture of Complaint", Oxford University Press 1995. Μελέτη του φαινομένου στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες.

4. Διονύσης Σαββόπουλος, "Η τηλεοπτική παρλαπίπα εκτοπίζει τον πολιτισμό", συνέντευξη στην Καθημερινή, 11/12/94.

5. Γ. Βότση, "Τα πολιτιστικά έργα της Ηπείρου και ο κ. Στ. Μπένος", εφημ. Ελευθεροτυπία, 8/4/1996.

6. Χρήστου Γιανναρά, "Αγευστοι πολιτισμού πολιτικοί", Εφημ. Καθημερινή, 17/3/96.

7. Τζων Αργύρης, "Η θεωρία του χάους θα αλλάξει τη ζωή μας", συνέντευξη στην Ελευθεροτυπία, 7/11/1995.

8. Fred Terner, "Φυγή από τον μοντερνισμό", Ρεύματα, Ιαν. 1996.

9. Βίκης Τσιώρου, "Η γαλλική κουλτούρα απεργεί...", εφημ. Ελευθεροτυπία, 4/2/96.

10. James Gleick, "Χάος, μια νέα επιστήμη", Εκδ. Κάτοπτρο, Αθήνα 1990.

11. Παύλου Ν. Δημοτάκη, "Έλληνες και Χάος: εφαρμογή της Χαοτικής Δυναμικής στην Ερμηνεία του Ελληνικού Φαινομένου", ομιλία του καθηγητή στο ΕΜΠ (22/2/95, Εκδηλώσεις για την Αρχαία Ελλάδα).

12. Ilya Prigogine, "Order out of Chaos", New Science Library, London 1984.

13. βλέπε 11.

14. Erwin Schroedinger, "Η φύση και οι Έλληνες", Εκδ. Τραυλός, Αθήνα 1995.

ΜΜΕ και πολιτισμός

του Γιώργου Σταματόπουλου

Η πολιτική, ως τέχνη του κυβερνάν αλλά και του αντιστέκεσθαι, όχι μόνο χάνει την αίγλη της στο τέλος του εικοστού αιώνα, όχι μόνο αποδείχθηκε εντελώς ανίκανη να προτείνει εναλλακτικές λύσεις στα ολονέν σωρευόμενα προβλήματα του ανθρώπου, αλλά αφήνει κι ένα τεράστιο κενό τόσο στο στοχασμό και τα δικαιώματα του πολίτη, όσο και -κυρίως- στην εσωτερική αγωνία του, στην ορμέμφυτη ανάγκη του να επικοινωνήσει με τον άλλο.

Ο μοντέρνος μηδενισμός, που μας κληροδότησε η απουσία του πολιτικού λόγου από τις λύσεις, δημιούργησε έναν άνθρωπο ξένο μέσα σ' έναν κόσμο χωρίς σημεία και αναφορές, σ' έναν κόσμο έντρομο, ανασφαλή, όπου ο καθείς προσπαθεί απλώς να επιβιώσει. Πολιτικός λόγος, εδώ και δεκαετίες, σημαίνει εμφάνιση των προσώπων που τον εκφέρουν στα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας, τα οποία ασκούν πλέον την όποια εξουσία ως εκ της φύσεως αυτών περισσότερο και όχι από την ικανότητα τινών να τα χρησιμοποιούν για την προβολή τους. Η πολιτική, για να υπάρξει, έχει ανάγκη την Αγορά, εκεί όπου η ώσμωσις των πολιτών γεννάει στιγμές οριοθέτησης αλλά και ελευθερίας. Την αρχαία Πνύκα την βλέπουμε σήμερα στην τηλοψία· άλλως, η παραγωγή πολιτικής επισυμβαίνει ερήμην των "χειριστών" αυτής· ο πολίτης ήγουν δεν συμμετέχει στην κατασκευή ή στην δημιουργία δημοκρατίας. Ο άνθρωπος ως πολίτης ή ως ομάδα, δεν εκπροσωπείται πλέον στην Αγορά, οι αποφάσεις για την βελτίωση της ζωής του δεν λαμβάνονται από τον ίδιο.

Η αμφισβήτηση προς την εξουσία, ως αντιπολίτευση ή ως εξέγερση ή τελική ρήξη αποδυναμώθηκε και γελοιοποιήθηκε όσο εκφράστηκε από τον υπαρκτό σοσιαλισμό. Διανοούμενοι της αμφισβήτησης αυτής, ζώντας μέσα στην οίηση της ηδονής που τους πόριζε η δική τους "πνευματική" δύναμη, λοιδορήθηκαν, ακόμη και διώχθηκαν προτροπάδην, όχι τόσο από τους κρατικούς μηχανισμούς, μηχανισμούς δηλαδή τους οποίους επιβουλεύονταν, όσο από το κορμί το ίδιο της κοινωνίας του οποίου υποτίθεται ήταν η κεφαλή.

Έτσι μ' έναν αστείο όσο και προκλητικό τρόπο, τυχάρπαστοι, αδαείς, ανώριμοι και αφελείς επικράτησαν στο χώρο της τηλοψίας· αν όχι ως εναλλακτική λύση, τουλάχιστον ως καινοφανείς κήρυκες της ατομικότητας. Αφού δηλαδή το σύνθημα "ελευθερία, ισότητα, αδελφότητα" αποδείχθηκε ότι δεν είχε εφαρμογήν τινά, ο καθείς -διεκήρυξε ο μηχανισμός της τηλοψίας- είναι ελεύθερος να επιδιώξει την προσωπική του επιτυχία χωρίς δε ίχνος αιδούς. Και ούτως επράχθη.

Κατά έναν παράδοξο (;) τρόπο η άθλια τηλοψία έρχεται να νομιμοποιήσει τον πολιτικό κατακερματισμό· όχι μόνο αυτό, αλλά -επιπροσθέτως- να τον ερμηνεύσει! Ομοιόμορφες και ομοιοστατικές πληροφορίες διαχέονται ποταμηδόν, μέσα σε μια συγκλονιστική διαφημιστική καταιγίδα και παντελή έλλειψη σεβασμού προς την ετερότητα και τις πολιτισμικές αξίες. Η γλώσσα, η ιστορική μνήμη και η παράδοση οβελίστηκαν και ευτελίστηκαν· η νέα πραγματικότητα δεν είναι τί άλλο παρά μια οιονεί ιντερνέτια επικοινωνία για λίγους και μια στροφή προς παγκοσμιοποίηση της εθνικής κουλτούρας, έναν αχαλίνωτο εκδυτικισμό ή εξαμερικανισμό.

> *...Το εμβάπτισμα στον πολιτισμό ή στην παράδοση είναι η πλέον επαναστατική πράξη· δεν υποκρύπτει φανατισμούς ή εθνικισμούς ή απομονωτισμούς, παρά το γεγονός ότι και ο ίδιος -ισμός είναι...*
> *...Τα Μέσα Επικοινωνίας μπορεί να μην παράγουν πολιτισμό ή να γεννούν υποπροϊόντα υποπολιτισμού, ωστόσο αργά ή γρήγορα θα υποκύψουν στον πολιτισμικό λόγο· στην ισχύ την ανιδιοτελή της ποίησης...*

Trigo Piula: "Η τηλεόραση", 1988.

Παρακολουθώντας ένα οποιοδήποτε ελληνικό κανάλι, δεν αναγνωρίζει κάποιος εάν όσα βλέπει συμβαίνουν στη χώρα του· θα μπορούσαν να είναι σε οποιαδήποτε ευρωπαϊκή χώρα, και αυτό ήταν η επιδίωξη αλλά και το αίτημα του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου ή του Μάαστριχτ: η απώλεια των πολιτισμικών αξιών και εθνικών ιδιαιτεροτήτων του κάθε κράτους ώστε να υπάρξει αρμονική καθοδήγηση στην εκμετάλλευση της ενέργειας, της οικονομίας, του ψυχισμού των απανταχού "πολιτών".

Ιδού όμως -στο λυκαυγές της τρίτης χιλιετίας- η ανθρωπότης φαίνεται ν' αποτινάσσει τον λήθαργο, εκείνο που την αρήγει στην πράξη αυτή, να ξεφύγει επιτέλους από τον νήδυμον της, δεν είναι κάποιος μετανεωτερικός λόγος· είναι ο πολιτισμός, το DNA δηλαδή κάθε πολίτη με το παρελθόν του, την ιστορία του, και ίσως τον τόπο του. Κυρίως όμως με τη γλώσσα του, με τους ποιητές του. Η πολιτισμική αναδίπλωση ενός έθνους φοβίζει όσους παίρνουν τις αποφάσεις γιατί το έθνος αποκτά έτσι αυτογνωσία· η επιστροφή στις ρίζες δεν είναι ένας αφελής ρομαντισμός ή επικίνδυνος εθνικισμός, είναι η πλέον επαναστατική πράξη αντίστασης στην επαπειλώμενη ομοιοστασία, άρα ανυπαρξία.

Είναι αδιαμφισβήτητο ότι, πριν από την κατάρρευση του σοσιαλισμού, τα εθνικά συστήματα δεν προσδιόριζαν τις πολιτισμικές τους καταβολές· προείχε η (τυφλή) προσπάθεια εγκαθίδρυσης του σοσιαλισμού που θα έλυνε, ως δια μαγείας, όλα τα προβλήματα. Τώρα που η προσπάθεια εγκαταλείφθηκε αναδύεται ο όντως πλούτος του κάθε εθνικού συστήματος που δεν είναι παρά ο πολιτισμός. Βεβαίως τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας (η χρήση του όρου επικοινωνία είναι ένα ξόρκι· ενημέρωση, στείρα, μονομερής και χυδαία είναι κατάλληλος όρος) δεν είναι ικανά να αντιληφθούν τις εσωτερικές διεργασίες του πολιτισμού· οι αρχισυντάκτες και οι διευθυντές ειδήσεων δεν αξιολογούν θέματα που

άπτονται μιας πολιτιστικής δραστηριότητας, δεν τα ιεραρχούν στο δελτίο τους· μόνο εάν δεν μπορούν να καλύψουν το δελτίο τους με ανούσιες δηλώσεις πολιτικού ή με σφαγμένα κορμιά και σπασμένες από τον πόνο ψυχές, τα εντάσσουν, ως τελευταία είδηση πάντοτε.

Η πολιτισμική ανάπτυξη αντιστέκεται στην άλογη οικονομική ανάπτυξη του πλανήτη, δεν προσαρμόζεται στα σχέδια των ειδημόνων να επιβάλουν παγκόσμιους αναπτυξιακούς κανόνες. Ήδη σε τούτη τη χώρα, που άλλοι τη θέλουν στη Δύση κι άλλοι στην Ανατολή, χωρίς ταυτότητα δηλαδή, έχει αρχίσει να διαφαίνεται η πολιτισμική αντίσταση. Όντας ανοιχτό πέλαγος και σταυροδρόμι πολιτισμών διεκδικεί την ουσία της ταυτότητάς της που βεβαίως είναι παγκόσμια· τί μεγαλύτερη απόδειξη από την τρισχιλιετή και πλέον ύπαρξη της μεγαλειώδους γλώσσας της; Η γλώσσα είναι αυτή που μπορεί ν' αντισταθεί στην παγκόσμια φετιχιστική κουλτούρα και στην, δήθεν ορθολογική, πολιτισμική ισοπέδωση.

Δεν είναι βεβαίως μόνο η γλώσσα η μόνη μορφή αντίστασης, αλλά ο λόγος, ο πολιτισμικός λόγος, ο οποίος ουδεμίαν σχέση έχει με τη χρήση που του επιφυλάχθηκε από τον Καρτέσιο και τους μετέπειτα. Ο ορθός λόγος, στον οποίο στηρίχθηκε ο δυτικός πολιτισμός, οδήγησε σε εγκλήματα· γιατί είναι έγκλημα ο ίδιος όταν εκλαμβάνεται κατ' αυτόν τον τρόπο· όταν του αφαιρούνται τα πολυτιμότερα στοιχεία του: το νοείν και ο θυμός. Τα δύο τούτα αιμάσσοντα χαρακτηριστικά του αναβιώνουν σήμερα στη χώρα και ιερουργούν, όχι στα ΜΜΕ βεβαίως· δρουν, λεπτουργώς δε, σε μικρές ομάδες με υπέροχη και ειλικρινή δυναμική. Και οσημέραι αρθρώνουν το περίγραμμα εντός του οποίου θα "συνομιλήσουν" με την εξουσία. Είναι νωρίς ακόμη να εξαγάγουμε αποτελέσματα διότι δεν έχουν αποκρυσταλλώσει μια καθολική αντίσταση· η άρνηση πηγάζει κυρίως από την αμφισβητησιακή ατομική στάση απέναντι στο ομοιογίγνεσθαι της ανθρωπότητας. Από τη φανερή δηλαδή έλλειψη αξιοκρατίας και κοινωνικής δικαιοσύνης, από το αδιέξοδο των συλλογικών μορφών οργάνωσης, από την αποσάθρωση δηλαδή των πολιτικών κομμάτων.

Η άρθρωση αυτού του περιγράμματος δεν είναι ηθική στάση ζωής, γιατί και η ηθική είναι εξουσία όταν οριοθετεί κανόνες· είναι μια ηθική αντίσταση, ένα χρέος απέναντι στη ζωή, στην ελεύθερη ανάσα, ένας σεβασμός στο νόημα που έχει απωλεσθεί, ένας επαναπροσδιορισμός της επικοινωνίας, μια άρνηση στον εξεικονισμό της ζωής μας ως βιωματικών όντων.

Το σπάραγμα αυτό αντίστασης των πολιτών είναι ανώφελο να νομίζουμε ότι μπορεί να εισακουσθεί από την "ευαισθησία" των ΜΜΕ διότι ακόμη είναι εν τη γενέσει του και άρα αλυσιτελές σε ό,τι αφορά τη γνωστοποίησή του ή την εμβέλειά του. Όσο όμως οι πολίτες απομακρύνονται από την αναπαράσταση της ζωής τους, όσο παίρνουν οι ίδιοι τα ηνία της τύχης τους στα χέρια τους, όσο θ' αποκτούν τον πολιτισμικό λόγο, τον όντως λόγο, τόσο τα Μέσα θα αποσαρκώνονται από τη στίλβη τους και τόσο οι φορείς τους που συνυπάρχουν εν ταυτώ (πολιτικοί, επιχειρηματίες, δικαστές, παιδεία, κράτος, εκκλησία) θ' αποδυναμώνονται και θα κατρακυλούν στην ευτέλεια και τελικά στην απόρριψή τους εκ μέρους της κοινωνίας των πολιτών.

Η ανάληψη της διαχείρισης των δικών τους υποθέσεων (αναβάθμιση τοπικής αυτοδιοίκησης, περιφερειακά θέατρα, τοπικός Τύπος, περιοδικά, κινηματογραφικές λέσχες, τόποι συναντήσεων μακριά από τις κάμερες), οι νέες δηλαδή πολιτισμικές μορφές οργάνωσης της κοινωνίας λαμβάνονται εντούτοις υπ'όψιν από τους διαχειριστές των κρατικών πόρων και τους εκμαυλιστές της ανθρώπινης αξιοπρέπειας που δρουν στον χώρο των Μέσων Επικοινωνίας.

Γιατί όσο οι αποκλεισμένοι θα πληθύνονται, είτε από την κοινωνική ανισότητα είτε από τη συνειδητή αυτοοργάνωσή τους, τόσο οι διαχειριστές θα χάνουν το εύρος της εξουσίας τους και άλλο τόσο θα σμικρύνεται η περίμετρος της "διαμοιραστικής πίττας".

Ο μύθος έτσι του "πλανητικού χωριού" καταρρέει· επικράτησε κατά τις τελευταίες δεκαετίες μόνο και μόνο επειδή αρνηθήκαμε τις αστείρευτες πηγές του πολιτισμού μας, δεν ενοραματιστήκαμε με κριτήριο την προοπτική του και την ταύτισή του με τον άνθρωπο και τις αιώνιες αξίες του, που είναι θετικές και αρνητικές ταυτοχρόνως. Αλλά ο άνθρωπος ζει και υπάρχει μέσα απ' αυτές τις υπέροχες αντιφάσεις· δεν γεννήθηκε για να υπακούει σε προκρούστειους νόμους που διαχωρίζουν το καλό από το κακό. Σέβεται βέβαια την κανονιστική δομή της κοινωνίας στο μέτρο όμως που και αυτή μεριμνά για μια, οιονεί έστω, ίση αντιμετώπιση των μελών της.

Και, προφανώς, έχει επέλθει το πλήρωμα του χρόνου για να ανακοινωθούν τα αποτελέσματα της σχέσης μεταξύ φαντασιακού και πραγματικού στον σύγχρονο πολιτισμό, όπως αυτός διαμορφώνεται από τα Μέσα Ενημέρωσης. Ο πολιτισμός αυτός, η σκέψη του, αδυνατεί να δει την πλήθουσα πολυσημία της αναζήτησης των κοινωνιών, είναι σφιχτά εναγκαλισμένος από τα γρανάζια της ratio, που συν τω χρόνω όμως οξειδώνονται και γίνονται αφορμή για οργισμένη αντίδραση του καθενός που επιθυμεί πλέον να υψώσει τη δική του φωνή στην ομογενοποίηση. Ο όλβιος ναρκισσισμός ενίων σήπεται στην ίδια την υλοφροσύνη τους· όσοι ενστερνίζονται την Αριστερά, ως ολιστική όμως θεωρία και όχι ως μανιχαϊκό ντετερμινισμό, καλούνται να αποτινάξουν την ευμάρεια στην οποία έχουν περιέλθει και να υποστείλουν την οιηματική τους θέση-απολυτότητα απέναντι στην καθοδήγηση των μαζών. Το εμβάπτισμα στον πολιτισμό ή στην παράδοση είναι η πλέον επαναστατική πράξη· δεν υποκρύπτει φανατισμούς ή εθνικισμούς ή απομονωτισμούς, παρά το γεγονός ότι και ο ίδιος -ισμός είναι. Η θεσμολαγνεία μπορεί να είναι μια πίστη στη δημοκρατία και ο θεσμός απόρροια πολιτισμού, όμως οι πολιτισμικές καταβολές έχουν στηριχθεί στη βαρβαρότητα· καλό θα ήταν να μην ξεχνάμε ότι η πολιτική εμφανίστηκε στον πλανήτη πολύ αργότερα από τον πολιτισμό.

Τα Μέσα Επικοινωνίας μπορεί να μην παράγουν πολιτισμό ή να γεννούν υποπροϊόντα υποπολιτισμού, ωστόσο αργά ή γρήγορα θα υποκύψουν στον πολιτισμικό λόγο· στην ισχύ την ανιδιοτελή της ποίησης.

Η κατακλείς από έναν ποιητή, μέγιστον φορέα πολιτισμού.

"Ω πόποι, ω δειλόν θνητών γένος, ω δυσάνολβον, τοίων εκ τ' ερίδων εκ τε στοναχών εγένεσθε".

Εμπεδοκλής

■

Η ανάγκη του θανάτου μιας γενιάς (Σκέψεις για την ελληνική λογοτεχνία)

του Κώστα Χατζηαντωνίου

Ο Δάντης χρειάστηκε το όραμα της Βεατρίκης και το χέρι του Βιργίλιου για να φθάσει στον Παράδεισο. Αλλά χρειάστηκε να περάσει από την Κόλαση και από το Καθαρτήριο. Η Ζωή, αυτή που επιβάλλει με το αταλάντευτο και ευθύβολο χέρι της Δικαιοσύνη, θα χτυπήσει και τον πνευματικό μας κόσμο. Η Ιστορία και οι νεκροί δεν θα αφήσουν να βουλιάξει μέσα στην χαμοζωή η επόμενη γενιά. Η θρησκεία της αγοράς που αστυνομεύει τη σκέψη αισθάνεται θαυμάσια με την κυριαρχία του ελάσσονος, του ελαχίστου. Αυτή η θρησκεία όμως, υποκατάστατο παγανισμού, θα έχει την τύχη του πρωτοτύπου της, των ειδώλων. Υπερβολικά, αλλά αναπότρεπτα και αναγκαία, θα την ακολουθήσει αυτή η γενιά που έσυρε τα ελληνικά γράμματα στην ανυποληψία.

Το 1923, μέσα στην καταθλιπτική ατμόσφαιρα της μικρασιατικής συμφοράς, εκδόθηκε ένα βιβλίο που απεκάλυπτε την πνευματική ρηχότητα και αδυναμία της νεοελληνικής ποίησης μετά τον Σολωμό. Το βιβλίο ήταν το **Η Ποίηση στη Ζωή μας** και συγγραφέας ο μέγιστος κριτικός του νεοελληνικού βίου Γιάννης Αποστολάκης.

Στα λιμνάζοντα ύδατα της μονίμως καχεκτικής διανόησής μας, το βιβλίο προκάλεσε θόρυβο, ο Αποστολάκης -πρώτος καθηγητής στην έδρα νεοελληνικής λογοτεχνίας στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο- δημιούργησε φανατικούς φίλους και εχθρούς.

Όσο και αν με γοητεύει μια παρόμοια απόλυτη θέση για τη σημερινή εικόνα της λογοτεχνίας μας, υποστηρίζω -χωρίς τις κριτικές δυνατότητες και τη σκέψη ενός Αποστολάκη- πως ήδη τα πράγματα είναι πολύ χειρότερα. Καθώς η γενιά του 1930 (που ακόμη δέχεται τις επιθέσεις οπαδών ενός παλαιολιθικού μαρξισμού και ενός υπερορθόδοξου φονταμενταλισμού) απέρχεται από το μάταιο βίο αυτού του μάταιου τόπου, δεν απομένει παρά η τραγωδία της μετριότητας, η απελπισία του "ολίγου". Η λογοτεχνία είναι καθρέφτης της πορείας ενός λαού, πολύ πιο καθαρός από οποιαδήποτε πολιτική ή οικονομική μελέτη. Αντικρίζουμε τι πραγματικά θέλει ένας λαός, ποιοί είναι οι σκοποί και τα κριτήρια του, αν τον ενδιαφέρει κάτι περισσότερο από την παράταση μιας ανώφελης ύπαρξης. Διόλου τυχαία, συχνά την ονομάζουμε "πνευματική ζωή" γιατί εκεί φανερώνεται, όσο πουθενά, η ελευθερία από εξωτερικά γεγονότα, η λύτρωση από την αδυσώπητη τυραννία της τύχης.

Ένα σοβαρότατο πρόβλημα, που θα έπρεπε εξ αρχής να δούμε, είναι το κατά πόσον μπορούμε να θεωρήσουμε τη λογοτεχνία επάγγελμα. Πόσοι αποζούν από το έργο τους; Γνωρίζουμε όλοι πως είναι ελάχιστοι. Οι περισσότεροι ζουν χάρη σε μια εφημερίδα, μια κρατική υπηρεσία, μια ιδιωτική επιχείρηση -ευτυχέστεροι όσοι αυτή η επιχείρηση έχει σχέση με το κύκλωμα του βιβλίου- ή στη ραδιοτηλεόραση. Είναι αυτό δυστύχημα, διότι χάνουν καιρό και δεν αφοσιώνονται στην τέχνη τους, ή ευτύχημα, διότι μένουν απερίσπαστοι από βιοτικές μέριμνες, δεν εξαρτώνται από τη βούληση του αναγνώστη; Όσοι συνδέουν τις επαγγελματικές υποχρεώσεις με τη μετριότητα της σημερινής λογοτεχνίας μάλλον έχουν άδικο. Ο Παλαμάς, ο Γρυπάρης, ο Βλαχογιάννης, ο Καρκαβίτσας, ο Σεφέρης και πλήθος άλλοι είχαν συγκεκριμένες επαγγελματικές υποχρεώσεις. Ο Ελύτης είναι ένα σπανιότατο παράδειγμα που υπογραμμίζει τον κανόνα.

Ακούγεται συχνά, σαν παράπονο, η σύγκριση με την ευρωπαϊκή και αμερικανική λογοτεχνία όπου το εμπόριο του βιβλίου επιτρέπει στους επιτυχημένους συγγραφείς να ζουν πλούσια και "μεγάλη" ζωή. Πέρα από το ότι αυτό φανερώνει αγωνία για την καλοπέραση και όχι για την τέχνη, η κατάσταση αυτή μάλλον δεν ωφέλησε την ποιότητα της λογοτεχνίας που εξαντλείται σήμερα σε μυθοποίηση μιας συνηθισμένης μίζερης καθημερινότητας. Οι σκληρές συνθήκες είναι η καλύτε-

ρη δοκιμασία του ταλέντου και όσο αυτές απαλείφονται από το κύκλωμα εκδοτών λογοτεχνίας-λογοτεχνιζόντων δημοσιογράφων, τόσο η ποιότητα ξεθωριάζει και ο αναγνώστης εθίζεται στη μετριότητα. Ο ρεαλισμός της ελλαδικής παρακμής αγωνίζεται να μας πείσει ότι επειδή είναι μίζερη η ζωή μας πρέπει να είναι μίζερη και η τέχνη μας. Αλλά τόσο η προ του 1909 Ελλάδα όσο και η Ελλάδα του Μεσοπολέμου ανέδειξαν, μέσα στην αθλιότητα του πολιτικού βίου και τη γενική κατάρρευση, πνευματικά αναστήματα όπως ο Παλαμάς και ο Παπαδιαμάντης, όπως ο Σεφέρης και ο Τερζάκης.

Η σημερινή πολιτική αθλιότητα λοιπόν καθόλου δεν αμνηστεύει τις ευθύνες και τις αδυναμίες της σύγχρονης λογοτεχνικής "παρέας" των Αθηνών.

Από το πνευματικό κεφάλαιο που δημιούργησαν οι ελάχιστοι στην Ελλάδα Δημιουργοί -οι περισσότεροι πεθαμένοι σήμερα- δε συγκροτήθηκε παράδοση αλλά κούφιες και πρόχειρες επιδείξεις, ανούσιες ασκήσεις, άγονοι μαϊμουδισμοί κάθε φυλλάδας που φέρνει το ταχυδρομείο από τη Δύση. Μια θεσμολαγνεία διαδεδομένη γυρεύει από νόμους, θεσμούς και μεταρρυθμίσεις να λύσει το ζωτικό πνευματικό πρόβλημα του τόπου. Έτσι ιδρύθηκε (διόλου τυχαία, από τη δικτατορία) το Υπουργείο Πολιτισμού. Συνέπεια, η δραματική υποβάθμιση της πνευματικής μας ζωής. Ο αστοιχείωτος από ελληνική παιδεία Ρωμιός ρίχνεται στη μελέτη της σύγχρονης δυτικής και δυτικότροπης λογοτεχνίας, στην καλλιέργεια ξένων πνευματικών αξιών. Το αποτέλεσμα είναι ιλαροτραγικό: Πολυμαθείς διανοούμενοι και κεχηνότες επαρχιώτες αναγνώστες, δέσμιοι του πιο στείρου ρεαλισμού, του πιο νοσηρού ηδονισμού. Βεβαιότατα, δεν είναι δυνατή η πνευματική και πολιτική τοποθέτηση των ζητημάτων στη χώρα μας χωρίς επισκόπηση των γενικών τάσεων της ανθρωπότητας. Στην πνευματική ζωή της Οικουμένης δεν υπάρχουν σύνορα και τείχη. Αλλά αυτό δε σημαίνει ότι ένας συγκεκριμένος δημιουργός μπορεί να φθάσει σε σοβαρό έργο χωρίς ρίζες, χωρίς προγόνους, χωρίς κοινωνία με την ψυχή του λαού του. Ο δημιουργός γίνεται πολίτης του κόσμου μέσω της εθνικής του κοινότητας και όχι δια υιοθεσίας ή δια μετεγγραφής.

Η ανάπτυξη και η πορεία της τέχνης είναι ασφαλές τεκμήριο της πορείας ενός λαού, είπαμε παραπάνω. Η άνθιση προοιωνίζει ακμή, η κατάρρευση προαναγγέλλει πολιτική έκπτωση. Για να ξεπεραστούν όμως οι αντιφάσεις και τα αδιέξοδα μιας κοινωνίας αρκεί απλώς η "μαζική παιδεία" την οποία καλλιεργούν συστηματικά οι εκπαιδευτικοί μηχανοδηγοί του ελλαδισμού; Αρκεί μια θεαματική αύξηση των αναγνωστών του βιβλίου και οι μικροαστικές εκκλήσεις "κλείστε την τηλεόραση - ανοίξτε το βιβλίο"; Αντιθέτως. Η θεαματική αύξηση πωλήσεων του βιβλίου μετά το 1970 απεδείχθη αντιστρόφως ανάλογη της λογοτεχνικής ποιότητας. Η αύξηση της κίνησης του βιβλίου τα τελευταία χρόνια (πάνω από 4000 τίτλοι κάθε χρόνο) όχι μόνο δεν επηρέασε θετικά την ποιότητα αλλά τείνει ν' αποδειχτεί τεκμήριο του μεγάλου κατήφορου της λογοτεχνίας μας. Εκατοντάδες τίτλοι από νεοφανείς εκδότες επιφέρουν μεγάλα κέρδη, σε συνδυασμό με την έφοδο στα ευρωπαϊκά προγράμματα. Οι "εβδομάδες" ελληνικού βιβλίου στο εξωτερικό γίνονται απλώς και μόνον ως αφιερώματα που "πρέπει" να περιβάλλουν και την ελληνική λογοτεχνική κίνηση, όχι γιατί υπάρχουν πρόσωπα που προκαλούν ιδιαίτερο διεθνές ενδιαφέρον - όπως συνέβαινε παλαιότερα, με αποτέλεσμα δύο βραβεία Νόμπελ και πλήθος άλλων διακρίσεων. Με μια-δυο εξαιρέσεις, ουδείς Έλληνας συγγραφέας γεννημένος μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο έχει προκαλέσει μιαν, ευρύτερη της βιβλιογραφικής ενημέρωσης, ενασχόληση.

Η εμφάνιση της γενιάς του 1880 οδήγησε στην εθνική ανάταση των Βαλκανικών, στην εξόρμηση της Απελευθέρωσης. Η εμφάνιση της γενιάς του 1930 πιστοποίησε ότι το ηττημένο έθνος είχε ακόμη βούληση για ζωή -και το απέδειξε το 1940-41 στην Πίνδο και στη Β. Ήπειρο, το 1941-44 με την μεγαλειώδη Αντίσταση. Όταν η σύγχρονη λογοτεχνία μας όχι μόνο αρνείται να θέσει σκοπούς ζωής για το έθνος της αλλά παθαίνει "αλλεργία" και μόνο στο άκουσμα της λέξης "έθνος", καμμιά προοπτική δεν έχει ούτε αυτή, ούτε ο τόπος. Αρχή και τέλος της θα είναι το μπαρ, η λίμπιντο και η σχιζοφρένεια του γοητευμένου από την μπουρζουαζία αριστερού.

Δεν μπορούμε να μην αναφερθούμε και στο Υπουργείο Πολιτισμού, στις τεράστιες ευθύνες του και τις φιλοδοξίες του να "οργανώσει" την πνευματική μας ζωή, να δημιουργήσει μια τεχνητή κίνηση του βιβλίου και να κατευθύνει τον αναγνώστη.

Κατευθύνοντας όμως τον αναγνώστη, κατευθύνεις τον πολίτη. Οι παρέες του Υπουργείου Πολιτισμού μπορούν έτσι να διορίζουν κάποιον ως "συγγραφέα" αφού δεν είναι ο αναγνώστης που θα κρίνει τον καθένα, αλλά τα μεσημέρια στα γνωστά λογοτεχνικά στέκια. Οι αγορές βιβλίου από το Κράτος έχουν αποδειχθεί βασικός παράγοντας του κατήφορου της λογοτεχνίας.

Από την άλλη μεριά υπάρχουν βεβαίως τα best-sellers που δεν έχουν ανάγκη το κράτος. Εδώ λειτουργεί το κύκλωμα εκδότης - βιβλιοπωλείο-τηλεόραση. Μια καλή κουβέντα από έναν δημοσιογράφο (στον οποίο κλείνουμε το μάτι να φέρει κάτι ξεχασμένα χειρόγραφα για να τον κάνουμε κι αυτόν συγγραφέα, με τρεις εκδόσεις τουλάχιστον...) και όλα παίρνουν το δρόμο τους. Η επαναστατική κυβέρνηση μικρομεσαίων (καθεστώς από το 1981) έκανε σωστή δουλειά. Η τηλεόραση που κάποτε διασκεύαζε έργα Καζαντζάκη, Θεοτοκά, Βενέζη, διασκευάζει τώρα Ντόρα Γιαννακοπούλου. Διάβολε, σαράντα τόσες εκδόσεις είν' αυτές!

Αφετηρία της κακοδαιμονίας φαίνεται να είναι ο μόνιμος διχασμός μας μεταξύ ατόμου - κοινωνίας. Η αυτονόμηση του ενός από το άλλο, όπως το ζούμε εδώ και 50 χρόνια, και η νέα διάσταση που επέβαλε ο μεταπολιτευτικός μικροαστισμός στις αξιολογήσεις της πνευματικής αγοράς.

Μερικοί θεολόγοι προφη-

τεύουν εσχάτως ότι "οδεύουμε προς ακμήν", άλλοι επιμένουν μονότονα ότι έχουμε πεθάνει και δεν το ξέρουμε. Η απαισιοδοξία είναι μια σωστή αντίδραση στο μέτρο που οδηγεί στη Δράση. Αντίθετα, ροκανίζει τα θεμέλια του ετοιμόρροπου οικοδομήματος όταν θεολογεί εξ αποστάσεως - σαν τους βυζαντινούς του 14ου αιώνα που συνομιλούσαν αδελφικά με τους Οσμανλήδες αλλά καθύβριζαν τους συμπατριώτες τους που είχαν μιαν αποκλίνουσα άποψη για τις "άκτιστες ενέργειες".

Η εικόνα της λογοτεχνίας μας σήμερα επιβεβαιώνει την αδυναμία οποιουδήποτε μετασχηματισμού της κοινωνίας μας. Αυτή η διαπίστωση, αν συνδεθεί με τις μεγαλόστομες μπαρούφες κάποιων "αριστερών" στοχαστών, είναι ιδιαίτερα διασκεδαστική. Εδώ και είκοσι τουλάχιστον χρόνια μια "Αριστερά" κυριάρχησε στην πνευματική ζωή. Η εποχή της μεταπολίτευσης, ίσως η κατ' εξοχήν εποχή μυθιστορήματος, πέρασε χωρίς ένα μεγάλο ελληνικό μυθιστόρημα και, αντί να αναρωτηθούν όλοι για την πορεία της ελληνικής πεζογραφίας, τα έβαλαν... με το μυθιστόρημα ως είδος. Αν δεν συμφωνεί η πραγματικότητα με τις επιθυμίες και τις προλήψεις μας, τόσο το χειρότερο για την πραγματικότητα. Πώς συνδέεται αυτή η θέση με την προηγούμενη της κυριαρχίας της "Αριστεράς"; Υποστηρίζω ότι η συγκεκριμένη "Αριστερά" δεν αμφισβήτησε το πραγματικό κοσμοθεωρητικό θεμέλιο της ελληνικής κοινωνίας. Δέσμια του πιο μικροπρεπούς φθόνου, με κύριο φορέα ένα "πανελλήνιο σοσιαλιστικό κίνημα" (όσο και αν δεν το δέχονται οι "καθαροί" της μαρξιστικής ανάλυσης) η ελλαδική αριστερά δεν είχε καμμία πρόθεση κοινωνικής σύγκρουσης. Όραμά της το τραγούδι: "Λίγο ακόμη, να σηκωθούμε λίγο ψηλότερα". Λίγο (πολύ λίγο) ψηλότερα, αυτό ήταν όλο -με εξαίρεση τη γενναιότητα ελαχίστων που αρνήθηκαν τη ζωή για να διασώσουν την ιδέα.

Στην ελληνική λογοτεχνία υπάρχει μια βαθύτατη αίσθηση ανημποριάς. Ένας αβυσσαλέος ατομικισμός κυριαρχεί, συχνά με τη μάσκα κοινωνικής ευαισθησίας. Καμμιά καθολική ενόραση, καμμιά σύγκρουση χαρακτήρων παρά μόνο παχειά λόγια. Χωρίς πίστη, με κομμένες τις ρίζες (ή με μουσειακή αναπόληση τους), με κοινωνική καταγωγή ξένη προς την πραγματική ζωή: Λούμπεν μεγαλοαστοί, αγρότες που έγιναν μικροαστοί, δημόσιοι και ιδιωτικοί υπάλληλοι πλήθος. Καμμιά σχέση με δύο κατηγορίες που έχουν διακεκριμένη θέση στο σώμα της λογοτεχνίας, με τον Λαό και την Αριστοκρατία. Ένα βαθύ πρόβλημα, η έλλειψη αριστοκρατίας και η απολαϊκοποίηση του λαού, ρίχνει βαρειά σκιά στα ελληνικά γράμματα, τα στερεί από μια χαρμόσυνη ανατροπή. Είναι καταπληκτικό πόσα βιβλία εκδίδονται με πυρήνα τις αναμνήσεις του συγγραφέα! Όλοι οι Έλληνες αισθάνονται την ανάγκη να μας περιγράψουν την παιδικότητά τους (ούτε αυτή δεν επιθυμούν να διασώσουν ως όντως Ζωή), τις ερωτικές(;) τους περιπέτειες, τα χαμένα τους χρόνια σε μια κομματική νεολαία και - κυρίως- τις φτηνές δικαιολογίες, που έγιναν αυτό που βλέπουμε όλοι σήμερα. Ένας ολόκληρος πολιτισμός έχει καταρρεύσει, μια πατρίδα έχει χαθεί μετά από χιλιετίες βίου και κανείς δεν φιλοτιμήθηκε να περιγράψει, αν μη τι άλλο, τον κόσμο που υπήρξε πριν την Ανοικοδόμηση και το ξεπάστρεμα της ελληνικότητας από την οκταετία Καραμανλή, την επταετία Απριλιανών, την ευρωπαϊκή επταετία Καραμανλή και την μικροαστική λαίλαπα των ανδρεοσσοσιαλιστών. Για τους συγγραφείς μας η φάπα του χωροφύλακα ενέπνεε περισσότερο από τη διάλυση ενός τρόπου και ενός πολιτισμού αιώνων! Κανείς δεν συνειδητοποίησε ότι η δικτατορία της δεξιάς (Συναγερμικής, Ερετζίδικης ή Παπαδοπουλικής) κατέρρευσε αλλά τα αποτελέσματα της, ο "εκσυγχρονισμός" και η "ανάπτυξη", άλλαξαν οριστικά τη μοίρα του λαού και του τόπου; Το κατάλαβαν πολλοί. Αλλά το Υπουργείο Πολιτισμού και τα ραδιοτηλεοπτικά μέσα φρόντισαν για την εξαγορά τους. Η πορεία τους σε λίγο καιρό δεν θα διαφέρει από αυτή των άλλων τριτοκοσμικών συναδέλφων τους, που γράφουν στις "μεγάλες" ευρωπαϊκές γλώσσες φιλοδοξώντας να γίνουν αποδεκτοί στη μεγάλη οικογένεια της Δύσης...

Αν υπάρχει ελπίδα σε αυτόν τον τόπο, αυτό θα φανεί στη λογοτεχνία μας. Η "δοκιμασία της αηδίας", πρώτο βήμα ενός πολέμου που θα γκρεμίσει την "πνευματική ζωή" της Αθήνας, έχει αρχίσει να διαφαίνεται. Το κρίσιμο γεγονός θα είναι η επανασύνδεση όσων νοιώσουν και περάσουν απ' αυτή τη δοκιμασία, με τους Νεκρούς, με το πνεύμα της τραγικής ιστορίας των Ελλήνων. Συνείδηση άγρυπνη και διαπεραστική, στέρεα θεμελιωμένη σε μια γη θεριωμένη από το Θάνατο (μα τόσο αγαπημένη της Ζωής), χρειάζεται για να αποκτήσει πάλι περιεχόμενο η ελληνική τέχνη. Θα είναι μια δοκιμασία σκληρή, σωστή κόλαση, την ώρα που οι επαγγελματίες αμέριμνοι θα γίνονται όλο και πιο μέτριοι, όλο και πιο κακοί, ωσότου βυθιστούν στην ανυποληψία. Ο Δάντης χρειάστηκε το όραμα της Βεατρίκης και το χέρι του Βιργίλιου για να φθάσει στον Παράδεισο. Αλλά χρειάστηκε να περάσει από την Κόλαση και από το Καθαρτήριο. Η Ζωή, αυτή που επιβάλλει με το αταλάντευτο και ευθύβολο χέρι της Δικαιοσύνη, θα χτυπήσει και τον πνευματικό μας κόσμο. Η Ιστορία και οι νεκροί δεν θα αφήσουν να βουλιάξει μέσα στη χαμοζωή η επόμενη γενιά. Η θρησκεία της αγοράς που αστυνομεύει τη σκέψη αισθάνεται θαυμάσια με την κυριαρχία του ελάσσονος, του ελαχίστου. Αυτή η θρησκεία όμως, υποκατάστατο παγανισμού, θα έχει την τύχη του πρωτοτύπου της, των ειδώλων. Υπερβολικά, αλλά αναπότρεπτα και αναγκαία, θα την ακολουθήσει αυτή η γενιά που έσυρε τα ελληνικά γράμματα στην ανυποληψία.

Οι "σαραντάρηδες", ό,τι χειρότερο γέννησε ο τόπος στα εκατόν εβδομήντα χρόνια ελεύθερου βίου, πρέπει το ταχύτερο να αποστρατευθούν. Η επιμήκυνση της πολιτικής και πνευματικής τους κυριαρχίας θα αποτελέσει θανάσιμο πλήγμα στις ελπίδες αυτού του τόπου. Κι όσο και αν είναι άδικη και ύποπτη επί κηρύγματι συλλογικής ευθύνης αυτή η έκκληση, ας αντηχήσει ως έκκληση "προς το πανελλήνιον κοινόν" μια μίμηση του Περικλή Γιαννόπουλου. Μια έκκληση από τη γενιά που οι "σαραντάρηδες" της παραδίδουν ερείπια ενός λαμπρού πολιτισμού...

■

Η "αποστασία" των διανοούμενων

του Γιώργου Καραμπελιά

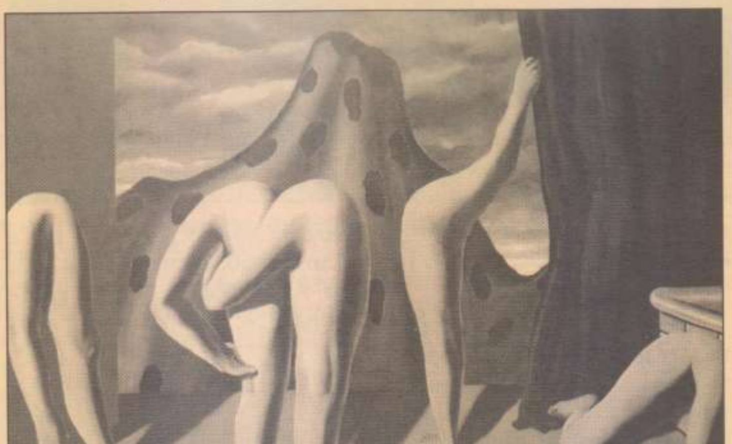
Ίσως σημαντικότερη από την έκπτωση της πολιτικής, ή τουλάχιστον ίσης αξίας με αυτήν, είναι στις μέρες μας η γενικευμένη "αποστασία" των διανοουμένων. Πρόκειται για ένα φαινόμενο παγκοσμίων διαστάσεων ή τουλάχιστον χαρακτηριστικό για το Δυτικό Κόσμο. Οι διανοούμενοι, άλλοτε "συνείδηση", τουλάχιστον εν μέρει, των λαών τους (Ζολά ή Ντοστογιέφσκι, Τόμας Μάν ή Ζαν Πωλ Σαρτρ, Γκράμσι ή Καμύ), πρωτοπόροι στα νέα πολιτιστικά και πολιτικά ρεύματα, αντίπαλοι ή τουλάχιστον επικριτικοί προς την εξουσία -αρχίζοντας από την παράδοση του Βολταίρου και δημιουργώντας το πρότυπο του επαναστάτη διανοούμενου με τον Ροβεσπιέρο ή τον Σαιν Ζυστ- σήμερα έχουν σιγήσει.

Αντίθετα, έχουν μεταβληθεί σε θεράποντες της εξουσίας, σε αστέρες των τηλεοπτικών μέσων και σε φορείς της κυβερνητικής πολιτικής των χωρών τους. Ο Κον Μπεντίτ στη Γερμανία κηρύσσει τον ρεαλισμό και συμπαρατάσσεται με τον καγκελλάριο Κολ στο γιουγκοσλαβικό και με τον Ζυπέ και τον Σιράκ ενάντια στους Γάλλους απεργούς. Ο Γιούργκεν Χάμπερμας ολοκληρώνει τη στροφή του κριτικού πνεύματος της Σχολής της Φραγκφούρτης προς τον "ρεαλισμό", ενώ οι πρώην μαοϊκοί στη Γαλλία λανσάρουν μια σειρά από τις πιο αντιδραστικές εκδοχές του "ανθρωπισμού" και του "αντιολοκληρωτισμού", μεταβαλλόμενοι στην ουσία σε πρωτοπόρους του νεοφιλελευθερισμού, όπως ακριβώς και ο συγγραφέας του "Τρίτου Κύματος" Άλβιν Τόφλερ στις ΗΠΑ. Ο Ζακ Ατταλί, εκτός από θαλαμηπόλος και μυστικοσύμβουλος του Μιττεράν, θα γίνει πρόεδρος της Ευρωπαϊκής Τράπεζας Επενδύσεων και θα διωχθεί για την κατασπατάληση των χρημάτων της Τράπεζας σε επιδείξεις, δεξιώσεις κλπ.

Αυτή η εξέλιξη εντάσσεται προφανώς στην ολοκλήρωση της εμπορευματικής αλλοτρίωσης στις χώρες της Δύσης. Το χρήμα γίνεται ο αποκλειστικός ορίζοντας ενός πολιτισμού σε παρακμή που έχει χάσει την δυνατότητα αυτοκριτικής και ανανέωσης. Ελάχιστοι διανοούμενοι έχουν μείνει για να θυμίζουν τον παλιό τους ρόλο, όπως ο Νόαμ Τσόμσκυ στις ΗΠΑ.

Η Ελληνική διχοτόμηση

Για τον ελληνισμό τα πράγματα ήταν σχεδόν πάντοτε προβληματικά. Οι επαναστάτες διανοούμενοι της Φιλικής Εταιρείας θα παραμεριστούν από τους Μαυροκορδάτους και τους Κωλέτηδες, ενώ οι φυσικοί φορείς της επανάστασης, ο Κολοκοτρώνης, ο Μακρυγιάννης, ο Οδυσσέας Ανδρούτσος, θα έχουν ανάγκη από "γραμματικούς" για να μπορούν να επικοινωνήσουν. Αγωνιστές

και "διανοούμενοι" θα αποτελέσουν δυο διαφορετικά και διαχωρισμένα υποκείμενα. Τα αποτελέσματα είναι γνωστά. Η επανάσταση του '21 θα σωθεί στο τέλος ως εκ θαύματος και κυρίως εξ αιτίας του ανταγωνισμού Ρωσίας-Τουρκίας. Το ίδιο θα συμβεί στη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Αγωνιστές σαν τον Άρη Βελουχιώτη θα εκφράσουν το λαϊκό επαναστατικό αίσθημα, ενώ οι "πολιτικοί καθοδηγητές" του ΚΚΕ θα κρατήσουν την πολιτική ηγεμονία και θα οδηγήσουν με τραγικό τρόπο το αντιστασιακό κίνημα στον αυτοχειριασμό.Στην περίπτωση του Κυπριακού αγώνα για αυτοδιάθεση, το 1954-59, αυτή η "αποστασία" θα πάρει τραγικές διαστάσεις· το μεγαλύτερο κόμμα της Κύπρου, το ΑΚΕΛ, θα εγκαταλείψει τον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα και θα συνταχθεί στην ουσία με την αγγλική κατοχή. Οι διαστάσεις αυτού του φαινομένου δεν έχουν ιστορικό προηγούμενο: η φιγούρα του κριτικού ή πόσο μάλλον του επαναστάτη διανοούμενου απουσιάζει από την Ελλάδα.

Αυτή η διχοτόμηση ανάμεσα στο λαό και τη διανόηση μπορεί να αναχθεί στην εποχή της Τουρκοκρατίας και ακόμα-ακόμα στην άλωση της Κωσταντινούπολης. Οι κοσμικοί ή οι "εκσυγχρονιστές" διανοούμενοι θα φύγουν προς τη Δύση ενώ οι κληρικοί "διανοούμενοι" θα μείνουν στην Ανατολή, διατηρώντας μια αμφίσημη -σκοταδιστική και ταυτόχρονα σωστική της παράδοσης- ηγεμονία πάνω στον ελληνικό λαό. Η Σκύλλα και η Χάρυβδη. Και αυτό θα επαναλαμβάνεται για πολλά χρόνια. Από τη μια οι "φωταδιστές" διανοοούμενοι που μαζί με την επανάσταση και τον διαφωτισμό θα εισαγάγουν και τη λατρεία προς τη Δύση, αυτό το διαρκές και άπιαστο όνειρο που ενοφθάλμισαν στους νεοέλληνες -"να γίνουμε Δύση"- και από την άλλη οι συνήθως "σκοταδιστές" της Ανατολικής παράδοσης, κυρίως κληρικοί, που παράλληλα με την επιμονή στην ανατολική παράδοση κηρύττουν την αποδοχή της υποταγής στην τουρκική ηγεμονία. Η περίπτωση του Ρήγα Φεραίου που θα προσπαθήσει να συνδυάσει τις δύο παραδόσεις, και θα οραματιστεί μια ομοσπονδιακή Βαλκανική θα αποτελέσει την εξαίρεση που επιβεβαιώνει τον κανόνα.

Τα πιο φωτεινά μυαλά της ελληνικής διανόησης θα μένουν προσκολλημένα στο "δυτικό παράδειγμα", ενώ στην ελληνική ορθόδοξη παράδοση -με ελάχιστες εξαιρέσεις- θα αναφέρονται οι πλέον παραδοσιακοί διανοούμενοι. Χαρακτηριστική είναι η πνευματική εξέλιξη του πρώτου "νεοέλληνα" διανοουμένου, του Πλήθωνα-Γεμιστού ο οποίος, για να ξεφύγει από την ασφυκτική κυριαρχία είτε του Παπισμού είτε της Τουρκολατρείας του Γεννάδιου, θα οραματιστεί μια καινούρια θρησκεία με στοιχεία... Ζωροαστρισμού ώστε να επιβεβαιώσει την νεοελληνική ταυτότητα. Έτσι η "ανατολική" παράδοση θα δώσει, παράλληλα με τους "τουρκολάτρες" και σκοταδιστές, και τον Κοσμά τον Αιτωλό, τον Παπαδιαμάντη και τον Θεόφιλο, το δημοτικό τραγούδι και τον Μακρυγιάννη ή τον Βελουχιώτη. Η παράδοση του διαφωτισμού θα δώσει τον Κοραή, τον Κάλβο, και τον Σολωμό, τον Σκληρό και τον Κορδάτο, τον Βενιζέλο και τον Ψυχάρη, για να εκφυλιστεί σήμερα στους απογόνους του Μαυροκορδάτου και του Παράσχου, στους Έβερτ και τους καθηγητίσκους των Πανεπιστημίων.

Ελάχιστες υπήρξαν οι μορφές των επαναστατών διανοουμένων, όπως εκείνες του Ρήγα ή του Σταύρου Καλλέργη, του Ρηγόπουλου και άλλων οι οποίοι θα προσπαθήσουν, τουλάχιστον με την πρακτική τους δραστηριότητα, να άρουν αυτή την αντίφαση και όμως θα παραμείνουν περιθωριακές και θα πνιγούν μέσα σε αυτή τη γενικευμένη αντίθεση ανάμεσα στους δυτικόφρονες "φωταδιστές" και τους ανατολικούς "σκοταδιστές" ή στην καλύτερη περίπτωση τους "γενναίους λαϊκούς αγωνιστές". Η μορφή του Ίωνα Δραγούμη θα περιγράψει -με τις αντιφάσεις της- με τον πιο τραγικό τρόπο την ανολοκλήρωτη φιγούρα ενός νέου οργανικού διανοούμενου βυθισμένου στο ελληνικό έδαφος και διαποτισμένου με τον δυτικό διαφωτισμό.

Η ενσωμάτωση της "προοδευτικής" διανόησης

Όμως αυτή η έλλειψη ολοκλήρωσης, αυτός ο διχασμός λαού- διανόησης, σήμερα θα πάρει παροξυστικές διαστάσεις. Μετά το Β' Παγκόσμιο πόλεμο, οι αριστεροί διανοούμενοι κυνηγημένοι, ριγμένοι στις εξορίες και τις φυλακές θα τροφοδοτήσουν μέχρι την μεταπολίτευση ένα κάποιο κριτικό πνεύμα απέναντι στην κυρίαρχη τάξη πραγμάτων, ή τουλάχιστον θα παραμένουν εκτός εξουσίας. Μετά τη μεταπολίτευση όμως, μέσα σε μερικά χρόνια, θα μεταβληθούν σε φιγούρες της κατεστημένης ελίτ, θα αλώσουν τα Πανεπιστήμια και τα κάθε είδους "ιδρύματα" των Τραπεζών, θα δικτυωθούν με αναρίθμητα Εοκικά προγράμματα και θα καταλάβουν ηγεμονικές θέσεις στους θεσμούς. Εξ άλλου όσοι θα ήθελαν να ακολουθήσουν μια διαφορετική λογική είναι υποχρεωμένοι είτε να περιθωριοποιηθούν είτε να πραγματοποιήσουν μια σειρά από συμβιβασμούς. Διότι πλέον η οποιαδήποτε χρηματοδότηση της έρευνας έχει εκχωρηθεί από το ελληνικό κράτος στην ΕΟΚ και τους ιδιώτες σπόνσορες και έτσι υποχρεώνει τους πάντες να μεταβληθούν σε επαίτες προγραμμάτων.

Ιδιαίτερα δε μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης, η νέα αποκλειστική ιδεολογία της συντριπτικής πλειοψηφίας της ελληνικής διανόησης θα γίνει η "Ευρώπη". Γι' αυτό λοιπόν και θα μεταβληθούν στους κατ' εξοχήν θιασώτες του εμπορευματικού-παρασιτικού εκσυγχρονισμού, του "αντιεθνικισμού", σε κόλακες της εξουσίας και των ποικίλων συγκροτημάτων. Πολύ χαρακτηριστική είναι η περίπτωση των διανοουμένων που συγκεντρώνει, χρηματοδοτεί και διαφθείρει το Συγκρότημα Λαμπράκη, ο μεγαλύτερος μηχανισμός ιδεολογικού ελέγχου της χώρας. Μέσω των εφημερίδων και του Mega Channel πραγματοποιεί τον μαζικό και πρωταρχικό έλεγχο, αρχίζοντας από τον "σοβαρό" Οικονομικό Ταχυδρόμο και φθάνοντας μέχρι τη... Ρούλα. Μέσω του Μεγάρου Μουσικής ελέγχει τα μουσικά πράγματα της χώρας ενώ είχε διορίσει και τον προηγούμενο Υπουργό Πολιτισμού ως τοποτηρητή του συγκροτήματος στο κράτος. Τα ΕΟΚικά εκπαιδευτικά προγράμματα έχουν πλέον περάσει στους στόχους του συγκροτήματος ενώ εισέρχεται ταχύτατα στον έλεγχο των εκπαιδευτικών προγραμμάτων μέσω των CD-ROM που άρχισε να εκδίδει. Και βέβαια τα πολυσυζητημένα ιδιωτικά Πανεπιστήμια έχουν ως αφετηρία την θέληση του Συγκροτήματος να δημιουργήσει ιδιωτικό πανεπιστήμιο, χρησιμοποιώντας τους "ευρωλιγούρηδες" διανοουμένους των "εσωτερικών σελίδων του Βήματος", όπως λέει και ο Ζουράρις.

...Και ο πρώτος όρος γι' αυτή την υπέρβαση είναι η ίδια η εξάντληση της Δύσης, η οποία δεν παράγει πλέον τίποτε ή σχεδόν τίποτε στο επίπεδο των ιδεών, των ρευμάτων των προτάσεων, εκτός από μια ιδεολογία της προσαρμογής στον ανατέλλοντα τεχνοφασισμό ή μιας μηδενιστικής - απελπισμένης απόρριψής του, χωρίς δυνατότητα θετικής υπέρβασής του...

Σήμερα, αν επιχειρήσει να καταγράψει κάποιος τις δραστηριότητες ενός χαρακτηριστικού και τυπικού Έλληνα διανοουμένου θα διαπιστώσει τόσες εξαρτήσεις από κρατικούς και ιδιωτικούς φορείς, ώστε θα μείνει έκθαμβος από την εμπορευματική πολυπραγμοσύνη του. Κατ' αρχάς το Πανεπιστήμιο που προσφέρει το απαραίτητο κύρος και υπόβαθρο. Και ακολουθούν εφημερίδες, κανάλια, περιοδικά, σχολές δημοσιογραφίας, ΕΟΚικά προγράμματα, εταιρείες "πολιτισμού", κ.ο.κ. Πρόκειται στην ουσία για ένα οργανικό τμήμα των αρχουσών τάξεων και όχι απλώς για "οργανικούς διανοουμένους", που εκμεταλλεύονται το κυριότερο κεφάλαιο της πληροφορικής εποχής μας, τη γνώση, και λειτουργούν ως "κεφαλαιούχοι" της γνώσης. Και επειδή αυτές οι δραστηριότητες αναπαράγονται τα τελευταία χρόνια σε διευρυμένη και διευρυνόμενη κλίμακα μέσω των ευρωπαϊκών χρηματοδοτήσεων και διασυνδέσεων, οι Έλληνες διανοούμενοι δεν είναι απλώς κρατικοδίαιτοι, αλλά μεταβάλλονται και σε Βρυξελλοδίαιτους. Εξ ού και από το "ΕΟΚ και ΝΑΤΟ το ίδιο συνδικάτο" πέρασαν εύκολα στην ευρωλαγνεία.

Από εκφραστές έστω του δυτικού διαφωτισμού θα μεταβληθούν σε προπαγανδιστές του πιο ξέφρενου εμπορευματικού και "φιλελεύθερου" μιμητισμού. Διότι πλέον η αναφορά τους στη Δύση δεν είναι απλώς ιδεολογική, αλλά έχει γίνει και στενά οικονομική. Και όταν γενικά στη Δύση παρατηρείται μια έκπτωση των διανοουμένων και του ρόλου τους και μεταβολή τους σε τμήμα των αρχουσών και εμπορευματοποιημένων ελίτ, πόσο μάλλον στην Ελλάδα, όπου ενισχύεται ο μεταπρατικός τους ρόλος. Βέβαια υπάρχουν και διαφορετικές φωνές. Όμως είναι λίγες και διάσπαρτες. **Τις περισσότερες θα τις συναντήσει κανείς σε τομείς της τέχνης, της λογοτεχνίας ή της μουσικής, και πιο πρόσφατα της ανεξάρτητης ιστορικής έρευνας, όπου εκφράζεται περισσότερο η "ψυχή" ενός λαού, καθώς και κοντά στη θρησκευτική παράδοση.**

Σε ό,τι αφορά την ιστορική έρευνα θα διαπιστώσουμε πως μόνον ανεξάρτητοι ιστορικοί και ερευνητές προσεγγίζουν θέματα της ελληνικής ταυτότητας, όπως ο Σιμόπουλος, η Κορομηλά ή ορισμένοι "ανεξάρτητοι μεμονωμένοι" Πανεπιστημιακοί σαν τον Ν. Σαρρή...

Για τους συνδεδεμένους με την ορθόδοξη και εκκλησιαστική παράδοση, τα πράγματα είναι προφανή, εξ αιτίας τόσο της σχετικής ιδεολογικής αυτονομίας της ορθοδοξίας απέναντι στη Δύση, όσο και της οικονομικής της αυτονομίας, καθώς και της ανεξάρτητης ύπαρξης του εκκλησιαστικού θεσμού για πολλούς αιώνες ως του μόνου υπαρκτού ελληνικού θεσμού. Η ανάδυση του "νεοορθόδοξου" ρεύματος τις τελευταίες δεκαετίες, που υπερβαίνει τη στενά εκκλησιαστική αναφορά, είναι ενδεικτική τόσο για την "αντοχή" της εκκλησίας όσο και για την ανάδειξη ενός ρεύματος που μπορεί να επηρεάσει και την κοινωνία γενικότερα.

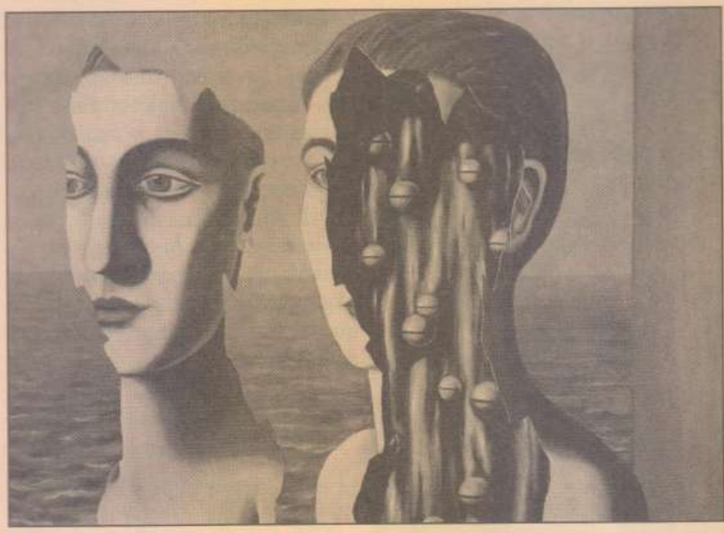
Στην τέχνη και τη λογοτεχνία, όχι μόνον οι φορείς τους είναι ανεξάρτητοι, συνήθως, από κρατικούς φορείς και ιδρύματα, όσο και η ίδια η φύση της κάνει υποχρεωτική τη σύνδεση με τις εγχώριες παραδόσεις και την "εθνική ψυχή", ακόμα και όταν το εκφραστικό ιδίωμα συνδέεται με παγκόσμια, ή για να κυριολεκτούμε, "δυτικά" εκφραστικά ρεύματα, όπως συμβαίνει με τον Εγγονόπουλο ή τον Σεφέρη. Εξ άλλου σε όλη την πρόσφατη παγκόσμια ιστορία οι εκφραστές της αναγέννησης των εθνών θα είναι συνήθως ποιητές, όπως ο Σολωμός, ο Κάλβος ή ο Παλαμάς στην Ελλάδα, ο Μισκιέβιτς στην Πολωνία, ο Πετόεφι στην Ουγγαρία κ.λπ., μυθιστοριογράφοι, και μουσικοί, όπως ο Βέρντι στην Ιταλία, και σπανιότερα ιστορικοί, γλωσσολόγοι, φιλόλογοι ή φιλόσοφοι. Ποτέ δεν θα είναι οικονομολόγοι ή κοινωνιολόγοι!

Στη μεταπολιτευτική Ελλάδα και ιδιαίτερα στο χώρο της αριστεράς, αυτή η πραγματικότητα θα λάβει διαστάσεις σχεδόν καρικατούρας. Η "εθνική γραμμή" θα εκφραστεί από μουσικούς και λογοτέχνες και μάλιστα συχνά σε πείσμα των ίδιων των απόψεων των ίδιων των δημιουργών (χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Αγγελόπουλου και του Θεοδωράκη που είναι εθνικοί χωρίς συχνά να το θέλουν!) ενώ η πανεπιστημιακή και δημοσιογραφική διανόηση στη συντριπτική της πλειοψηφία θα πάρει την κατεύθυνση του πιο ξέφρενου δυτικοκεντρισμού.

Αντιπαράθεση εθνικού και λαϊκού

Στην Αριστερά αυτή η εξέλιξη θα είναι καθοριστική. Βέβαια οι ρίζες είναι πολύ παλιές. Η ιδεολογία της ελληνικής αριστεράς θα διαμορφωθεί στην περίοδο των αρχών του αιώνα, μέχρι το 1922, παράλληλα -και σε αντίθεση- με την κυρίαρχη ιδεολογία της εθνικής ολοκλήρωσης και της "μεγάλης ιδέας". Ο Μπεναρόγια, η Φεντερασιόν της Θεσσαλονίκης και ο Σκληρός, που στο **Κοινωνικό μας ζήτημα** θα αντιπαραθέσει εθνικό και κοινωνικό ζήτημα, θα είναι οι κύριοι ιδεολογικοί εκφραστές της υπό διαμόρφωση αριστεράς. Η παράδοση του Σταύρου Καλλέργη που προσπάθησε να συνδέσει εθνικό και κοινωνικό ζήτημα θα μείνει περιθωριακή. Η συνέχεια, με την επικράτηση του διεθνισμού της Κομιντέρν, με το ιδιαίτερο βάρος που έδινε στον

βουλγαρικό... εθνικισμό(!) (όπως φάνηκε περίτρανα με το Μακεδονικό) επισφράγησε αυτούς τους προσανατολισμούς. **Στην ιδεολογία της ελληνικής αριστεράς το λαϊκό θα αντιπαρατεθεί με το εθνικό**, σε αντίθεση με ό,τι θα συμβεί στην Κίνα ή το Βιετνάμ και σε αρμονία με το "δυτικό" κομμουνιστικό κίνημα. Όμως η λαϊκή φύση της αριστεράς, η σύνδεσή της με τους αγώνες των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων θα την... υποχρεώσουν στην μεγάλη εθνική στροφή της Κατοχής. Τότε το λαϊκό θα γίνει υποχρεωτικά εθνικό και οι "αντιεθνικιστές" κομμουνιστές θα υποχρεωθούν να γίνουν "πατριώτες". Βέβαια, όπως ήδη δείξαμε, η διχοτόμηση δεν θα πάψει να υπάρχει και θα εκφραστεί με την αντίθεση ανάμεσα στην "γραμμή Βελουχιώτη", που εξέφραζε αυτή τη νέα εθνικο-λαϊκή πραγματικότητα, μιας αριστεράς που είχε γίνει μια μεγάλη πολιτική δύναμη, και την

κομματική γραμμή που πιστή στις κατευθύνσεις της Μόσχας θα οδηγήσει αρχικά στη συνδιαλλαγή με τους συμμάχους και στη συνέχεια στη σύγκρουση του εμφυλίου, και στην τελική υποταγή της αριστεράς.

Ο αγωνιστικός χαρακτήρας της αριστεράς υπήρξε εκείνο το στοιχείο που την συνέδεε με την εθνική-λαϊκή παράδοση σε πείσμα της θεωρητικά αντι-εθνικής της αντίληψης. Και αυτή η αντίφαση θα εκφράζεται διαρκώς σε όλη της τη μεταπολεμική διαδρομή. Από τη λογική του αγώνα για αυτοδιάθεση-ένωση της Κύπρου μέχρι την στροφή του 1964-65 με βάση τις σοβιετικές θέσεις για "ανεξαρτησία" της Κύπρου, κ.ο.κ. Όμως, μετά τη μεταπολίτευση, η αντίφαση θα αρθεί οριστικά. Η επίσημη αριστερά θα πάψει να είναι αγωνιστική, θα απορροφηθεί στο κράτος, ή μάλλον θα μεταβληθεί, κατά την έκφραση του Αλτουσέρ, σε "ιδεολογικό μηχανισμό του κράτους" και η κατάρρευση του ανατολικού στρατοπέδου θα τη μεταβάλει σχεδόν στο σύνολό της σε δυτικόστροφη και Βρυξελλόπληκτη. Εξ άλλου η θητεία της ως θεραπαινίδας της Μόσχας την είχε προετοιμάσει για τις νέες δουλείες της. Η αριστερά θα γίνει κυρίαρχη στη διανόηση και τους Πανεπιστημιακούς μηχανισμούς, στους δημοσιογραφικούς χώρους κ.λπ. και η ιδεολογία της, ενός άχρωμου ψευτοδιεθνισμού, θα συνταυτιστεί απολύτως με τον κοσμοπολιτισμό των γιάπηδων. Μίχας- "ιός", κοινός αγώνας. Όσο δε για εκείνο το τμήμα της διανόησης -μικρό- που θα εκφραστεί μέσα από το ΠΑΣΟΚ, θα διαθέτει μια πιο ισχυρή εθνική ευαισθησία, η οποία όμως θα υπονομεύεται μέσα από την ένταξή τους στους κρατικούς θεσμούς, τον εκμαυλισμό της μέσα από τα προγράμματα και την γενικότερη «ρεαλιστική»-διαχειριστική πολιτική του ΠΑΣΟΚ.

Έτσι η "προδοσία" των διανοουμένων θα έχει ολοκληρωθεί. Αλλά βέβαια ό,τι ολοκληρώνεται μπορεί και να ξεπεραστεί. Και η αντίστροφη μέτρηση έχει αρχίσει!

Δυνατότητες υπέρβασης

Και ο πρώτος όρος γι' αυτή την υπέρβαση είναι η ίδια η εξάντληση της Δύσης η οποία δεν παράγει πλέον τίποτε ή σχεδόν τίποτε στο επίπεδο των ιδεών, των ρευμάτων των προτάσεων, εκτός από μια ιδεολογία της προσαρμογής στον ανατέλλοντα τεχνοφασισμό ή μιας μηδενιστικής - απελπισμένης απόρριψής του, χωρίς δυνατότητα θετικής υπέρβασής του. (Η μόνη ίσως θετική πρόταση που παρήχθη είναι εκείνη της οικολογικής κριτικής, η οποία όμως μοιάζει να έχει εξαντληθεί μέσα στα αδιέξοδα -πραγματικά- του δυτικού κόσμου). Κατά συνέπεια έχει στερέψει η ίδια η πηγή από την οποία αντλεί εδώ και αιώνες η ελληνική διανόηση. Και αν στο παρελθόν η μίμηση περιλάμβανε την ενσωμάτωση σημαντικών κατακτήσεων και ρευμάτων, σήμερα αποτελεί απλή μίμηση του κενού. Χαρακτηριστική ως προς αυτό το κενό είναι η παντελής σχεδόν έλλειψη πρωτοποριών στην τέχνη της Δύσης. Κατά συνέπεια η ελληνική διανόηση, όπως εξ άλλου και η δυτική, είναι **υποχρεωμένη** να αναζητήσει και νέες πηγές έμπνευσης και αναφοράς πέραν από εκείνες της Δύσης.

Το δεύτερο και ίσως ακόμα πιο σημαντικό στοιχείο είναι η απόρριψη της σύγχρονης Ελλάδας από τη δυτική οικογένεια. Η Δύση και ιδιαίτερα η δυτική Ευρώπη, η "φυσική" Δύση της Ελλάδας, στρέφεται ενάντια όχι μόνο στο σύγχρονο ελληνικό κράτος, αλλά στον ίδιο τον ελληνισμό όταν το σύγχρονο ελληνικό κράτος εμφανίζεται ως διάδοχός του. Αυτό ακριβώς συνέβη με την Μακεδονία. Οι δυτικοευρωπαίοι έφθασαν συχνά να δέχονται ή τουλάχιστον να ανέχονται τους σλαυομακεδόνες στην διεκδίκησή τους της αρχαίας ελληνικής κληρονομιάς της Μακεδονίας, ενάντια σε κάθε ιστορική δεοντολογία. Και όλα αυτά γιατί η Ελλάδα, μετά την κατάρρευση του "παραπετάσματος" και την στρατηγική αναβάθμιση της Τουρκίας, έγινε "ενοχλητική" για τα δυτικά στρατηγικά συμφέροντα. Η Ελλάδα από Δύση έγινε "ορθόδοξα Βαλκάνια". Κατά συνέπεια η στροφή της Δύσης ενάντια στη σύγχρονη Ελλάδα υποχρεώνει την ελληνική διανόηση είτε να υποταχθεί ακόμα περισσότερο στις δυτικές αξιώσεις και να γίνει εντελώς "ευρωπαιόδουλη", είτε να αντισταθεί. Και τελευταίο, αλλά όχι ελάχιστο, τα ευρωπαϊκά προγράμματα και τα "πακέττα" εξαντλούνται!

Όμως δεν πιστεύω ότι οι όροι για την αλλαγή του κλίματος περιορίζονται μόνο στους αρνητικούς, "αποφατικούς" λόγους, αλλά εκφράζονται ήδη και ως θετικές προτάσεις.

Η σημαντικότερη θετική εξέλιξη είναι η πολιτιστική αναγέννηση της ελληνικής παράδοσης, ιδιαίτερα στη μουσική, και η τάση για επικράτησή της απέναντι στην υποβαθμισμένη, ούτως ή άλλως, δυτική μουσική. Το 1995 οι πωλήσεις ελληνικών δίσκων για πρώτη φορά ξεπέρασαν εκείνες των ξένων. Παράλληλα, περιοδικά με ιδιαίτερο βάρος στην κουλτούρα -έστω και τη μαζική- τη μουσική, μεταβάλλονται εν μέρει και σε πολιτικά.

Αναφερθήκαμε ήδη στην ιστορία, και την έκρηξη των ιστορικών μελετών για τον Πόντο, τη Μικρά Ασία, τον ελληνισμό των Βαλκανίων καθώς και στην ανάπτυξη του νεορθόδοξου ρεύματος, που δημιουργεί και νέα έντυπα και χώρους συζήτησης και προβληματισμού, όπως το περιοδικό "Ερουρέμ."

Και στο πολιτικό επίπεδο, ιδιαίτερα μετά την επέμβαση των δυτικών στη Βοσνία και την ανοικτή στήριξη των Αμερικανών και των Δυτικοευρωπαίων στους Τούρκους, μειώνεται η αίσθηση ταύτισης με τη Δύση σε ευρύτερα στρώματα της διανόησης, ιδιαίτερα στους νέους, παρά την ολοκληρωτική, σχεδόν, ταύτιση της αριστερής κατεστημένης διανόησης με τον ευρωκεντρισμό. Σταδιακά ενισχύεται ένα κομμάτι της αριστεράς και του οικολογικού χώρου που επιχειρεί να αναζητήσει όχι μόνο μια εγχώρια εκδοχή του απελευθερωτικού προτάγματος, αλλά να συμβάλει ενεργά στην παγκόσμια διαμόρφωσή του.

Πάντως το δίλημμα είναι σαφές: Είτε θα υπάρξει μια συγκροτημένη -διανοητικά και πολιτικά- απόπειρα απάντησης **μέσα από τον ελληνικό χώρο**, στην πρόκληση της οριστικής παρασιτικής ενσωμάτωσης στη Δύση, είτε η συμβολή του ελληνικού χώρου θα μείνει στο επίπεδο του μουσικού φολκλόρ και της ανάμνησης κάποιων παραδόσεων, χωρίς ουσιαστική σύνδεση με το υπαρκτό παρόν της καθημερινότητας των ανθρώπων. **Και το "Άρδην" θα πρέπει να συμβάλει ακριβώς στη διαμόρφωση αυτού του ρεύματος και στην ενίσχυση της ποιότητας και της "πυκνότητάς" του.**

■

Η συλλογική μνήμη απέναντι στη λήθη της εξουσίας

Στις 6 Μαΐου το Άρδην πήρε μια εκτεταμένη συνέντευξη από τον Άρη Φακίνο. Δημοσιεύουμε εδώ το μεγαλύτερο μέρος της

Τί θα έλεγες αν ξεκινούσαμε με μια παρουσίαση της διαδρομής σου, δηλαδή πώς ξεκίνησες λογοτεχνικά και πολιτικά;

Είναι σχετικά απλά τα πράγματα. Καταρχήν, εγώ σπούδασα κλασική λογοτεχνία, δίδαξα κάποια χρόνια στο Γαλλικό Ινστιτούτο -όχι πολλά τρία με τέσσερα. Στη συνέχεια λόγω μιας παράλληλης πολιτικής αρθρογραφίας που είχα την εποχή εκείνη, δηλαδή '63 με '66, με ανάγκασαν να φύγω από το Γαλλικό Ινστιτούτο. Πέρασα στην πολιτική δημοσιογραφία, με αποτέλεσμα μια σειρά μηνύσεων και δικών το '66, επειδή βρισκόμουνα στο Ηράκλειο της Κρήτης όπου είχαμε γράψει μαζί με τον Μανώλη Καρέλλη -που ήταν διευθυντής της εφημερίδας "Αλλαγή" και μεταδικτατορικά δήμαρχος Ηρακλείου- μια σειρά άρθρων αφιερωμένων στο ενδεχόμενο δικτατορίας, σύμφωνα με τα στοιχεία που 'χαμε από κάποιο αξιωματικό.

Βρεθήκαμε κατηγορούμενοι, αθωωθήκαμε μεν στην δίκη που έγινε τότε, η οποία εξελισσόταν παράλληλα με την πασίγνωστη δίκη του Ασπίδα, αλλά στη συνέχεια υπήρξε δεύτερη μήνυση, αυτή τη φορά από το Υπουργείο Εθνικής Άμυνας με το σκεπτικό ότι αφού αποδείχτηκε, δικαστικά πλέον, ότι είχαμε πει αλήθεια και είχαμε αθωωθεί, κατά συνέπεια είχαμε κατασκοπεύσει. Και μας "καθίζουν" δεύτερη μήνυση, για κατασκοπεία αυτή τη φορά, με τον 509. Δηλαδή, αν έλεγες αλήθεια πήγαινες για κατασκοπεία, αν έλεγες ψέματα πήγαινες για συκοφαντική δυσφήμιση! Με αποτέλεσμα, όταν τελικά έγινε η δικτατορία, την οποία προβλέπαμε, να δικαστούμε από στρατοδικείο. Οπότε για ένα διάστημα κρύφτηκα και στη συνέχεια κατέφυγα στη Γαλλία με ψεύτικο διαβατήριο. Άρχισα να δουλεύω στη Γαλλική Ραδιοφωνία, στην εκπομπή "Εδώ Παρίσι", και παράλληλα βέβαια προσπάθησα να συνεχίσω τη συγγραφική μου δραστηριότητα. Είχα δημοσιεύσει ένα πρώτο βιβλίο το '64 εδώ· ήταν ένα βιβλίο που το λένε **Κέκραξα.** Ο Φέξης το είχε βγάλει την εποχή εκείνη και θυμάμαι, μάλιστα, με τα πρώτα δικαιώματα πήρα ένα ζευγάρι παπούτσια και ήμουν κατενθουσιασμένος. Το '67 λοιπόν φεύγω, το '68 γράφω τους **Τελευταίους βάρβαρους**, οι οποίοι μεταφράζονται στα γαλλικά και σε πολλές άλλες γλώσσες. Αλλά φυσικά μέχρι το '74 κανένα από τα βιβλία μου, όσα βγήκανε στον ξένο χώρο, δεν βγήκαν στην Ελλάδα, δε θέλησα εγώ να τα βγάλω, ήμουν αντίθετος για οποιοδήποτε γράψιμο την εποχή εκείνη ακόμα και για το πιο ανώδυνο θέμα.

Όταν ήσουν στην Ελλάδα, πριν, ήσουν ενταγμένος σε κάποιον πολιτικό χώρο;

Όχι συγκεκριμένα, πάντα κυκλοφορούσα στο χώρο της ευρύτερης Αριστεράς, άλλοτε από δω, άλλοτε απ' εκεί, ανάλογα με τις περιστάσεις, ανάλογα με τα μετερίζια όπως λέω πάντα. Αλλά δεν εντάχθηκα σε κάποιο συγκεκριμένο χώρο ...

Ίσως ήταν η ευκαιρία για να βλέπεις τα πράγματα πιο αποστασιοποιημένα...

...Αλλά πίστευα, όπως και πιστεύω πάντα, ότι ο πολιτικός αγώνας, ειδικά σ' αυτόν τον τόπο, μοιάζει πολύ με αντάρτικο, και αντάρτικο βουνού, όχι πόλης. Πρέπει να μπορείς να πηδάς από κορφή σε κορφή και από φαράγγι σε φαράγγι και να είσαι έτοιμος να λάβεις πολλές φορές διαφορετική κατεύθυνση, παραμένοντας βέβαια πάντα σε μια αυτοδέσμευση. Περιστασιακά μπορώ να ενταχθώ στην Α ή στην Β παράταξη.

Από προέλευση οικογενειακή, έχεις σχέση με την Κρήτη;

Όχι, καμιά. Απλώς στην Κρήτη έτυχε να δουλέψω πολλά χρόνια. Ξεκίνησα καταρχήν εκεί το '57 που "είμην εθνικόφρων".

Έχεις προέλευση εθνικόφρονα;

Όχι, δεν έχω τέτοια προέλευση, αλλά ο Στρατός έλεγε την εποχή εκείνη ότι αφού δεν είχε ο πατέρας μου φάκελο, ήμουν ένας καλός και αντιπροσωπευτικός νέος και έγινα έφεδρος αξιωματικός. Βρέθηκα λοιπόν το '57 στην Κρήτη στη Σχολή Εφέδρων Αξιωματικών μαζί με τον Βασίλη τον Βασιλικό, ήμαστε μαζί στον ίδιο λόχο, και εκεί φάγαμε και οι δύο άλλωστε την πρώτη μας φυλακή γιατί πήγαμε χωρίς άδεια στην κηδεία του Καζαντζάκη το '57. Από άποψη οικογενειακή, εγώ έχω γεννηθεί στο Μαρούσι, η μητέρα μου είναι από αγροτική οικογένεια, αγρότισσα και η ίδια στο Μαρούσι, και ο πατέρας μου είναι από τη Νάξο.

Δε μπορώ να πω ότι είχα

> *Εμείς δεν ξέραμε καθόλου τί ήταν η Ελλάδα, όπως δεν ξέρανε και οι ξένοι. Τα πράγματα άλλαξαν τα τελευταία τρία-τέσσερα χρόνια, **"άρδην"** όπως θα λέγαμε, γιατί δόθηκε για πρώτη φορά η ευκαιρία σε μας τους Έλληνες να σκεφτούμε ποιοί είμαστε. Αναγκαστήκαμε να το σκεφτούμε, λόγω της γιουγκοσλαβικής κρίσης, λόγω του ότι τα νταούλια του πολέμου άρχισαν να ηχούν δίπλα μας, λόγω του ότι διαπιστώσαμε ότι δεν ανήκομεν στην Δύση όπως μας έλεγαν, αλλά ότι γεωγραφικά βρισκόμαστε στα Βαλκάνια.*

ιδιαίτερη σχέση με τη λογοτεχνία ποτέ μου, διάβαζα πολύ, αλλά για μένα η λογοτεχνία ξεκίνησε παράλληλα μαζί με τον πολιτικό αγώνα. Και έτυχε να ανακαλύψω ότι ήταν ένα καλό όπλο η λογοτεχνία για να πω τα πράγματα που ήθελα.

Η ανθρωπολογική και πολιτική διάσταση της λογοτεχνίας

Ίσως γι' αυτό η λογοτεχνία σου είναι έντονα πολιτική.

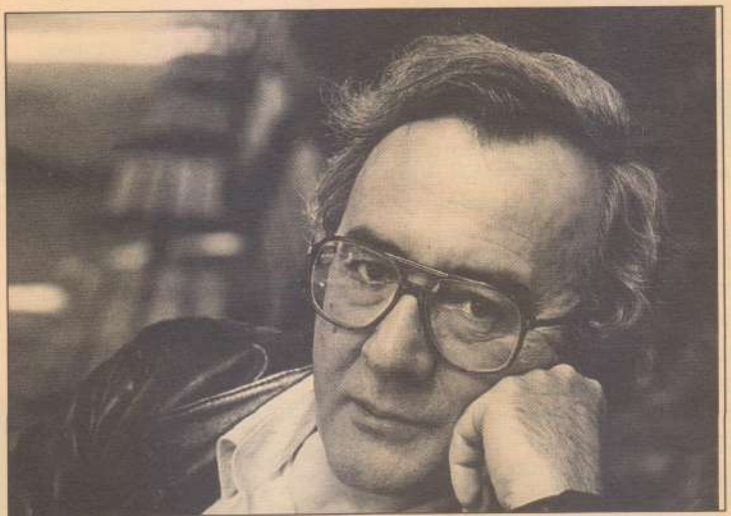
Ίσως, ίσως, χωρίς να ξέρω τι σημαίνει αυτό.

Ήθελα να πω πως δεν ασχολείσαι με "κοινές" ανθρώπινες ιστορίες, όπως είναι ιδιαίτερα η τάση της λογοτεχνίας στην μεταπολίτευση, η λογοτεχνία του '80 ας πούμε στην Ελλάδα, και ότι υπάρχει ένα αναπτυγμένο πολιτικό υπόβαθρο.

Ναι, γιατί πίστευα και πιστεύω πάντα ότι η πολιτική, ειδικά στον τόπο που η έννοια γεννήθηκε, είναι νομίζω η μόνη ανθρώπινη δραστηριότητα, άξια λόγου σ' αυτόν τον κόσμο. Γιατί είναι μια δραστηριότητα η οποία υποτίθεται δε μπορεί να γίνει χωρίς τη συμβολή όλων των άλλων μορφών σκέψης, της φιλοσοφικής σκέψης, της ιστορικής σκέψης, της επιστημονικής σκέψης κ.λπ. Είναι ο πληρέστερος τρόπος ανθρώπινου συλλογισμού. Ύστερα σιγά, σιγά, συνειδητοποίησα πως ό,τι έχει κάνει αυτός ο τόπος στην ιστορία του, στην ιστορία του πνεύματος, την έχει κάνει ξεκινώντας πάντα από μια πολιτική θεώρηση των πραγμάτων, ακόμη και στα πιο "ανώδυνα" έργα. Αν πάρουμε τους αρχαίους τραγικούς και τον Όμηρο, θα δούμε ότι τελικά δε ξεφεύγουν από τον κανόνα. Από την πολιτική θεώρηση των πραγμάτων ξεκινάνε τα πάντα. Και είδα ότι δεν μπορεί να αποφύγει ο Έλληνας συγγραφέας την πολιτική, όσο και να θέλει.

Νομίζω ότι αυτό είναι μια μεγάλη διαφορά που έχουμε από πολλές ευρωπαϊκές χώρες στον τομέα της λογοτεχνίας.

Οπωσδήποτε, γιατί έχουμε πίσω μας ένα ιστορικό βάρος τεράστιο. Και μια και το θίγεις αυτό το θέμα, πρέπει να πω ότι είναι ένας παράγοντας που ενδιαφέρει φοβερά τη σημερινή Ευρώπη... Οι άνθρωποι αυτοί απορούν πώς οι Έλληνες εξακολουθούν ακόμα -αυτό δεν είναι υποτιμητικό βέβαια- να ασχολούνται με θέματα με πανανθρώπινη σημασία. Και μας το λένε ξεκάθαρα αυτό το πράγμα, "πώς είναι δυνατόν να ασχολείστε ακόμη με τον άνθρωπο;" και τους εξηγώ, ότι όταν έχεις πίσω σου ένα ιστορικό βάρος τέτοιο, ένα παρελθόν τέτοιο, τόσες χιλιάδες χρόνια σκέψης, είναι αδύνατο να ξεφύγεις. Και νομίζω ότι χρειάστηκαν να περάσουν

Φωτογραφία: Manuel Vimenet

εκατόν πενήντα χρόνια ελληνικού κράτους για να αρχίσουμε να καταλαβαίνουμε ότι πριν καλά ξεκινήσουμε, είχαμε πάρει στραβό δρόμο.

Αλλά χρειάστηκε να περάσει ο Παπαδιαμάντης, να περάσουν όλοι αυτοί οι άνθρωποι οι οποίοι μας έδωσαν να καταλάβουμε ότι η "επιστροφή στις ρίζες μας", όπως λένε εύκολα σήμερα, δε σημαίνει καταρχήν οπισθοχώρηση, αλλά σημαίνει αντίθετα να πατάς σ' ένα έδαφος που το ξέρεις, το γνωρίζεις, και όπου μπορείς να σταθείς σίγουρα, για να μπορείς να κοιτάξεις γύρω σου τον κόσμο.

Από τις προσωπικές ιστορίες στην Ιστορία

Ας τελειώσουμε πρώτα με την προσωπική σου διαδρομή.

Μεταδικτατορικά άρχισα να βγάζω στην Ελλάδα ένα-ένα τα βιβλία που είχαν εκδοθεί σε ξένες χώρες στο διάστημα της δικτατορίας. **Οι Τελευταίοι Βάρβαροι** ήταν το πρώτο, στη συνέχεια ένα από τα βιβλία μου που δεν έχει βγει καθόλου ακόμα είναι **Η Επιτρεπόμενη Ζώνη** και θέλω να το ξαναγράψω κάποτε, γιατί το' χα γράψει κάπως βιαστικά. Στην συνέχεια λοιπόν βγήκαν πρώτα **Οι Παράνομοι** και μετά **Ο Άνθρωπος που τάιζε τα περιστέρια.** Κατόπιν ακολούθησε μια νέα σειρά που ήταν **Η Ιστορία μιας χαμένης γης** στην Εστία, **Ο πρόγονος**, και μετά ακολούθησε πάλι μια νέα σειρά με **Τα Παιδιά του Οδυσσέα**, και **Το Κάστρο της Μνήμης** καθώς και το πρόσφατο στον Καστανιώτη, **Η Κλεμμένη Ζωή.** Ελπίζω να κλείσω αυτή την τριλογία που σκοπεύω να αφιερώσω στη συλλογική μνήμη με ένα τελευταίο βιβλίο που θα αφιερωθεί στο θέμα αυτό. Το θέμα του είναι παρμένο από ένα ημιτελές παραδοσιακό τραγούδι το οποίο μιλάει για το κτίσιμο κάποιας γέφυρας στη Βόρεια Ελλάδα και αυτό που έχει σημασία στο τραγούδι αυτό είναι το γεφύρωμα ενός τεράστιου χάσματος που χωρίζει δύο περιοχές στη Βόρεια Ελλάδα. Είναι δηλαδή η ιστορία του πώς γεφυρώνεται ένα χάσμα και πώς τελικά αυτό το γεφύρωμα αλλάζει τελείως την εξέλιξη και των δύο περιοχών και ουσιαστικά ολόκληρης της Ελλάδας. Προσπαθώ να θέσω μέσω αυτού το θέμα της επικοινωνίας των ανθρώπων. Αν δηλαδή πράγματι η επικοινωνία είναι ένα αγαθό, όπως τη θεωρούμε τις περισσότερες φορές σήμερα, ή αν έχει και τα στραβά της που ίσως είναι και τα περισσότερα. Με λίγα λόγια προσπαθώ να μαντέψω, θα προσπαθήσω μάλλον να μαντέψω, ποιά θα ήταν η ενδεχόμενη συνέχεια αυτού του τραγουδιού, αν έχει συνέχεια. Ψάχνοντας σ' άλλα στοιχεία, σε χρονικά της περιοχής, σε τραγούδια της περιοχής, για το τι λένε γι' αυτό το θέμα.

Δηλαδή, ξεκινάς από κάποιο υπαρκτό ημιτελές τραγούδι.

Στις ενότητες αυτών των βιβλίων που ανέφερες βλέπεις κάποιες διαφοροποιήσεις; Δηλαδή πώς θα κατέτασσες τις διαφορετικές φάσεις των βιβλίων σου;

Νομίζω ότι υπάρχει μία πρώτη φάση με 3-4 βιβλία, τους **Βάρβαρους**, την **Επιτρεπόμενη Ζώνη**, τους **Παράνομους,** που είναι θα 'λεγα ένα μυθιστόρημα περισσότερο άμεσης μάχης. Δηλαδή βιβλία τα οποία γράφτηκαν εν βρασμώ ψυχής. Χωρίς αυτό να σημαίνει ότι λογοτεχνικά είναι γραμμένα στο γόνατο. Σε αυτά, η Ελλάδα σαν χώρος, σαν πολιτισμός, σαν ιστορία, όχι ότι δεν υπάρχει, αλλά δεν είναι το κύριο πρόσωπο του έργου. Τα κύρια πρόσωπα είναι μυθιστορηματικά πρόσωπα, τα περισσότερα, και η Ελλάδα βγαίνει από τα συμφραζόμενα, όπως λέγαμε άλλοτε. Στη συνέχεια προσπάθησα ο ίδιος να καταλάβω τις ρίζες της γλώσσας μας, της ιστορίας μας, διαπίστωσα απλούστατα ότι δεν είχα το υπόβαθρο που μου χρειαζόταν για να προχωρήσω. Για 2-3 χρόνια διάβασα· ξεκίνησα διαβάζοντας Θουκυδίδη, τους κλασικούς, γιατί πίστευα πάντα και πιστεύω και σήμερα ακόμη, ότι δε χρειάζεται να γράφεις άμα είναι να πεις χειρότερα αυτά που είπαν άλλοι πριν από σένα και καλύτερα. Το θέμα είναι όχι να πρωτοτυπήσεις, για μένα πρόοδος σημαίνει να κάνεις σφάλματα, αλλά καινούργια. Να μην κάνεις τα ίδια που έκανες τις προηγούμενες φορές.

Σκέφτηκα λοιπόν να δουλέψω την ελληνική ιστορία και η σκέψη μου πάνω σ' αυτήν ξεκίνησε από μια συνειδητοποίηση. Ότι ο κόσμος στον οποίο είχα μεγαλώσει, ο καθαρά αγροτικός κόσμος της δεκαετίας του '40, και του '50 ακόμα, ήταν ένας κόσμος τον οποίο είχα αγνοήσει αν και ζούσα μέσα του, γιατί έζησα μια διάσταση ανάμεσα στο σχολείο και στο σπίτι. Στο σπίτι ζούσαμε έναν κόσμο, στο περιβάλλον μας έναν άλλο κόσμο. Και όλη μας η τάση ήταν να ξεφύγουμε από τον Α και να μπούμε στον Β. Πίστευα ότι μά-

θαινα ελληνικά μόνο στο σχολείο, ενώ σε πολλές περιπτώσεις με στράβωνε το σχολείο, και προσπαθούσε μάταια η μάνα μου, η οποία είχε πάει στο σχολείο μόνο δύο χρόνια, για με ξεστραβώσει. Κατάφερα και της πέρασα κι αυτηνής το κόμπλεξ, διότι άρχισα να της λέω ότι ας πούμε το ψωμί λέγεται άρτος. Με έπαιρνε για τρελό η κακομοίρα η γριά, μου έλεγε: "μα τί άρτος, άρτο το λέμε στην εκκλησία". Εγώ έλεγα: "όχι ρε μάνα, άρτος λέγεται το ψωμί", κάτι τέτοια.

Η λαϊκή και η αρχαία ελληνική παράδοση

Αυτό γινόταν στα μέσα της δεκαετίας.

Γινόταν το '75 με '80 και διαπίστωσα ότι ο μεγαλύτερος δάσκαλός μου σ' αυτή την υπόθεση ήταν ο παππούς μου, ο οποίος έζησε 103 χρόνια και ο οποίος πέθανε την ίδια μέρα με τη γιαγιά μου.

Είναι οι ήρωες της "Χαμένης Γης".

Ναι. Γιατί το ξεκίνησα αυτό; Διότι διαπίστωσα ότι αυτός ο άνθρωπος ο οποίος ήταν καταπληκτικός παραμυθάς -χωρίς να το θέλει-, πάμπτωχος με 9 παιδιά, ένας αγρότης της Αττικής, ήταν ένας άνθρωπος ο οποίος πέθανε σε ηλικία 103 χρονών το '73, επομένως είχε γεννηθεί το 1869. Έζησε τη πρώτη σημαντική περίοδο της νεοελληνικής ιστορίας διότι, όταν γεννήθηκε, η Ελλάδα ζούσε ακόμη την εποχή του λυχναριού, και όταν πέθανε ο ουρανός είχε δορυφόρους. Η γενιά του παππού μου δηλαδή έζησε μια Ελλάδα που εμείς δεν πρόκειται ποτέ να τη ζήσουμε. Η Ελλάδα της εποχής εκείνης, και νομίζω ότι αυτό πληρώνουμε σήμερα, έπαθε αυτό που παθαίνουν οι δύτες όταν τους βγάζεις γρήγορα στην επιφάνεια. Άλλοι βγαίνουν μουγκοί, άλλοι βγαίνουν στραβοί, άλλοι βγαίνουν παράλυτοι. Νομίζω ότι η Ελλάδα τελικά αυτό έπαθε... Ακόμα παλεμάμε να συνέλθουμε.

Ειδικά στην μεταπολίτευση.

Ναι, διαπίστωσα ότι ο παππούς μου έζησε, χωρίς να το ξέρει, όλα αυτά τα φαινόμενα και κατάφερε να περάσει χωρίς να μουρλαθεί. Και θυμήθηκα ξαφνικά ένα βράδυ, και γι' αυτό ξεκίνησα το γράψιμο της **Ιστορίας μιας Χαμένης Γης** ότι ο πατέρας μου -ο οποίος ήταν ο γραμματισμένος όλης της οικογένειας- μας ανάγγειλε ότι θα περνούσε απ' τον ουρανό ένας τεχνητός δορυφόρος. Και βγήκαμε όλοι το βράδυ στο Μαρούσι για να δούμε το δορυφόρο. Την ώρα που περνούσε, ο πατέρας μου εξηγούσε ότι αυτό είναι ο δορυφόρος. Ήταν αυτός με το σκυλάκι, τη Λάικα. Η μάνα μου ήταν έκθαμβη, όλοι έκθαμβοι. Και σε μια στιγμή ο πατέρας μου

Πασχάλης Αγγελίδης: Ορφικός Λόγος

λέει στον παππού μου: "ξέρεις γέρο ότι έχει ένα σκυλάκι μέσα;". Περίμενα να πει κι αυτός ό,τι λέγανε και οι άλλοι: "τί λες ρε παιδί μου;" και το μόνο που βρήκε να πει ήτανε: "κακόμοιρο σκυλάκι, τί θέλει στο ουρανό;". Μού έμεινε τόσο αυτή η σκέψη· εγώ πρέπει να σκέφτομαι μία εβδομάδα κι αν φτάσω σε αυτή τη σκέψη. Και από εκεί ξεκίνησα και σκέφτηκα να γράψω όσα μου είχε διηγηθεί κατά καιρούς ο παππούς μου, σ' όλη του τη ζωή, να τα βάλω σ' ένα βιβλίο, και να συλλογιστώ με βάση το υλικό που μού είχε δώσει. Ύστερα πέρασα στο υλικό που μου είχε δώσει η μάνα μου, η γιαγιά μου και όλοι αυτοί οι άνθρωποι μέσα στους οποίους ζούσα· και από τότε άρχισα να παίρνω διαζύγιο απ' το σχολείο. Προσπαθούσα, και προσπαθώ ακόμα και σήμερα, να απαλλαγώ απ' όλη αυτή την κουλτούρα που μας έδωσαν τα σχολεία, τα πανεπιστήμια, ορισμένα βιβλία που διαβάζαμε κ.ά. Μια ζωή δεν φτάνει για να απαλλαγείς απ' όλες τις πανούκλες. Τελικά τα τινάζεις και τότε λες ότι τα χεις καταφέρει.

Η επόμενη φάση θα 'λεγα είναι μια φάση πιο ήρεμη. Ήρεμη γιατί θέλησα πλέον να δουλέψω, όχι μόνο τον τομέα της έμπνευσης, της σκέψης, αλλά και τον τομέα της έκφρασης. Και εκεί ξεκίνησαν τα νέα διαβάσματα. Πάλι κυκλοφορώντας στο χώρο της ελληνικής λογοτεχνίας, με τραγικούς, με αρχαίους ποιητές, και από εκεί βγήκα με μια καινούργια έκπληξη. Διαπίστωσα ότι αυτοί οι άνθρωποι είχαν καταφέρει στον τομέα της έκφρασης να συμπυκνώσουν τόσο πολύ τη σκέψη τους, να χρησιμοποιήσουν φράσεις με τέτοιο βάρος που χρειάζονται χιλιάδες τόμοι σήμερα για να αναλύσεις την Α ή την Β φράση του Α ή του Β Έλληνα φιλοσόφου. Και άρχισα να διαπιστώνω ότι το πρώτο κακό που είχα και ο ίδιος στη δουλειά μου ήταν η πολυλογία, με την πιο απλή έννοια της έκφρασης. Λέμε πολλά και αυτό μας εμποδίζει να δούμε την ουσία συχνά... Το να συμπυκνώνεις τη σκέψη σου σημαίνει ότι έχεις κάτσει και έχεις συλλογιστεί προηγούμενα, έχεις βγάλει το ζουμί της ίδιας σου της συλλογιστικής. Μην ξεχνάμε τη μυθολογία, που μυθολογία για μένα είναι αυτή η συμπύκνωση μιας σκέψης αιώνων και αιώνων και η τυποποίηση της κατά κάποιο τρόπο είναι η μαγιά της σκέψης.

Και από κει ξεκίνησε η δουλειά που μεταφράζεται λογοτεχνικά με **Το Κάστρο της Μνήμης**, με **Τα Παιδιά του Οδυσσέα** επίσης,και με το τελευταίο βέβαια.

Η Γαλλία

Σε ό,τι αφορά τη σχέση σου με το εξωτερικό και την Ελλάδα, οι απόψεις σου νομίζω ότι εκφράζονται ανάγλυφα στο τελευταίο βιβλίο σου, όπου οι ήρωές σου, και ιδιαίτερα η "Διονυσία" τοποθετούνται απέναντι στη Δύση, τον μαρξισμό κ.ά. Αυτές οι τοποθετήσεις από μια στιγμή και μετά αναδεικνύονται ως μια διαδικασία επανασύνδεσης με την ιδιαίτερη ελληνική πραγματικότητα. Έχω ζήσει και εγώ μια παρόμοια εμπειρία σ' άλλους τομείς και σε άλλες θεματικές. Βρεθήκαμε στο εξωτερικό, συνδεθήκαμε με κάποια συγκεκριμένα πράγματα και συνάγαμε κάποιες γενικές κατευθύνσεις ανθρωπολογικού χαρακτήρα, και αυτό αντανακλάται κυρίως στα πρώτα σου βιβλία, όπως λες, και μετά αρχίζει σταδιακά μια επανασύνδεση με μια άλλη ιστορική πραγματικότητα και ταυτότητα.

Εγώ βρέθηκα στη Γαλλία, όπως είπα πριν, για λόγους πρακτικούς... Από εκεί και πέρα όπου βρέθηκα στον γαλλικό χώρο, έτυχε να συνεχίσω να λειτουργώ μέσα σε ένα ελληνικό κύκλωμα. Με την αντιδικτατορική εκπομπή που έκανα στο γαλλικό ραδιόφωνο, δούλευα πάλι σ' ένα ελληνικό τμήμα, πράγμα που με "προστάτευσε", δε με άφησε να 'ρθω σε αποκλειστική επαφή μόνο και μόνο με τον γαλλικό χώρο.

Καθώς τα χρόνια περνούσαν, άρχισα να αισθάνομαι τον κίνδυνο της αφομοίωσης. Άρχισα να προσέχω, με αποτέλεσμα να δουλεύω μετά μανίας, με λύσσα, τα ελληνικά μου, να δουλεύω τη

γλώσσα πάρα πολύ, να προσέχω ακόμη και την προφορά μου. Θυμάμαι το διάστημα εκείνο, τα χρόνια της δικτατορίας, έστελνα σε φίλους εδώ μαγνητοταινίες, όπου διάβαζα διάφορα άσχετα 5-6 σελίδες ελληνικά, τους έλεγα να μου γράψουν μην τυχόν είχαν αρχίσει να αλλοιώνονται. Αυτό όμως σήμαινε ότι παράλληλα δούλευα και τη γαλλική γλώσσα. Τη δούλευα όμως για να μπορώ να κινούμαι άνετα στο γαλλικό χώρο. Όταν κάνουν οι Γάλλοι δημοσιογράφοι μία ερώτηση, "μα πού ζείτε" κ.λπ., τους λέω "μένω στην Γαλλία αλλά ζω στην Ελλάδα". Και είναι μια έκφραση που χρησιμοποιώ επίτηδες για να δείξω και στον εαυτό μου ότι το να ζεις στη Γαλλία, δε σημαίνει για μένα τίποτα πλέον...

Αλλά χρησιμοποίησα την εμπειρία αυτή για να μπορέσω να δω καλύτερα την Ελλάδα. Όχι να τη δω από μακριά, αλλά απλώς για να μπορέσω να τη συλλογιστώ με μια σχετική ηρεμία. Και είδα τελικά ότι είναι θετικό το αποτέλεσμα. Όταν ζεις στην Ελλάδα, ένα γεγονός σε ταράζει και δεν σε αφήνει να σκεφτείς, να το τοποθετήσεις κάπως συνολικότερα μέσα στην ιστορία την ελληνική. Επομένως, νομίζω ότι η παραμονή μου στη Γαλλία μέχρι τη δεκαετία του '80 που ήταν σχεδόν 9 μήνες στη Γαλλία και 3 εδώ, ήταν θετικό στοιχείο.

Πέρασα μετά σ' αυτή τη φάση του συλλογισμού πάνω στην ελληνική ιστορία και αποφάσισα να δεθώ ακόμη περισσότερο με τον κόσμο της ελληνικής λογοτεχνίας διαβάζοντας βιβλία που γράφονται σήμερα, βλέποντας ποια είναι η συλλογιστική των συγχρόνων μου, για να μη χάσω την επαφή πλέον με μια παράλληλη σκέψη των υπόλοιπων γύρω μου.

Νομίζω ότι αυτή τη φάση περνάω αυτή τη στιγμή. Δηλαδή, προσπαθώ να εντάξω τη δουλειά μου, το έργο μου, σε ένα πλάνο. Να μην είναι σκόρπια δουλειά περιστασιακή, να' χει κάποια συνοχή το ένα βιβλίο με το άλλο, να' χουν κάποια αλληλουχία.

Μήπως τώρα αυτή η σταδιακή ουσιαστικά απομάκρυνση από τη Γαλλία συνδέεται και με το ότι -τουλάχιστον εγώ έτσι το νιώθω- από ένα σημείο και μετά είχες και την αίσθηση πως "ό,τι είχα να πάρω το έχω πάρει";

Χρησιμοποιείς μία έκφραση που χρησιμοποιώ συχνά στο σπίτι. Λέω ότι έχω αρχίσει και βαριέμαι τη Γαλλία γιατί δεν έχει τίποτα να μου δώσει, και αφού εκείνη δεν έχει να μου δώσει τίποτα, δεν έχω να της δώσω και εγώ τίποτα. Ενώ μέχρι τώρα ο γαλλικός χώρος μου είχε προσφέρει ορισμένα πράγματα σημαντικά αλλά οι ισορροπίες έχουν ανατραπεί.

Η Δύση και η αλλοτρίωσή μας

Σκέφτομαι μήπως αυτό έχει να κάνει με μια συνολικότερη εξάντληση -εγώ κάπως έτσι το νιώθω- ότι εξαντλείται πια ο Δυτικός Πολιτισμός ως παραδειγματικός παγκόσμιος πολιτισμός, στον οποίο όλοι εμείς οι μη-δυτικοί προστρέχαμε στο παρελθόν. Και τελικά μπαίνουμε μπροστά στην ανάγκη να παράγουμε εμείς οι ίδιοι πλέον, να ξαναπιάσουμε το νήμα όπως έλεγες, από εκεί που το είχαμε αφήσει πριν από 150 χρόνια.

Σ' αυτό θα σου απαντήσω κάπως με εικόνες. Με εικόνες παρμένες απ' την ιστορία τη δική μου. Όταν βρέθηκα το '67 στη Γαλλία για κανά δύο-τρία χρόνια, έζησα την περίοδο -ακούγοντας τους Γάλλους κάθε φορά που μιλάνε για μένα, που βρισκόμαστε σ' ένα σπίτι, στο ραδιόφωνο κ.λπ.- του να βλέπω στα μάτια του ξένου το θαυμασμό για κάτι που έλεγε ότι αντιπροσώπευα, και αυτή η περίοδος αντιστοιχεί με μια πίστη και σε μένα τον ίδιο.

Πέρασα στη συνέχεια σε μια δεύτερη φάση όπου διαπίστωσα ότι αυτό που ο Γάλλος, ο ξένος, νόμιζε ότι ο Έλληνας αντιπροσώπευε, δεν αντιστοιχούσε πράγματι σε αυτό που αντιπροσώπευα εγώ. Θαύμαζε κάτι που ουσιαστικά δεν ήμουνα ή τουλάχιστον δεν ένιωθα να 'μαι.

Πέρασα ύστερα σε μία τρίτη φάση· σιγά-σιγά διαπίστωσα ότι αυτό που λένε οι δυτικοί συχνά, ότι η Ελλάδα είναι η μητέρα της σκέψη μας, της πολιτικής μας, της δημοκρατίας μας, της... της..., μπορεί να είναι μια ωραία φράση, αλλά ουσιαστικά δεν έχει και πολύ περιεχόμενο. Αυτοί μιλάνε για μια Ελλάδα που την έχουνε ερμηνεύσει κατά τον τρόπο τους και εμείς μιλάμε για μια άλλη Ελλάδα που ούτε καν την έχουμε σκεφτεί. Τελικά διαπίστωσα ότι και η γνώμη των Ελλήνων για την ίδια τους την πατρίδα και η γνώμη των ξένων για την Ελλάδα στηρίζονται σε μια τεράστια παρεξήγηση. Κανείς δε μιλάει για το ίδιο πράγμα.

Εμείς δεν ξέραμε καθόλου τί ήταν η Ελλάδα, όπως δεν ξέρανε και οι ξένοι. Τα πράγματα άλλαξαν τα τελευταία τρία-τέσσερα χρόνια, "άρδην" όπως θα λέγαμε, γιατί δόθηκε για πρώτη φορά η ευκαιρία σε μας τους Έλληνες να σκεφτούμε ποιοί είμαστε. Αναγκαστήκαμε να το σκεφτούμε, λόγω της γιουγκοσλαβικής κρίσης, λόγω του ότι τα νταούλια του πολέμου άρχισαν να ηχούν δίπλα μας, λόγω του ότι διαπιστώσαμε ότι δεν ανήκομεν στην Δύση όπως μας έλεγαν, αλλά ότι γεωγραφικά βρισκόμαστε στα Βαλκάνια. Λοιπόν, διαπιστωσα ότι εμείς οι Έλληνες αρχίσαμε να σκεφτόμαστε ορισμένα πράγματα για πρώτη φορά, επειδή είδαμε στην πόρτα μας να εξελίσσεται μία κατάσταση που δεν μπορούσαμε να κατανοήσουμε με τα δεδομένα που μας είχαν βάλει στο μυαλό μας τα τελευταία 30-40 χρόνια, για να μην πω περισσότερο. Αναρωτηθήκαμε για τη γλώσσα μας, αναρωτηθήκαμε για την ιστορία μας, για τη γεωγραφική μας θέση, για τη θρησκεία μας. Αυτό μας έδωσε τη δυνατότητα να αναθεωρήσουμε και τη γνώμη, τόσο αυτή που έχουμε εμείς για τους ξένους, όσο και τί πρέπει να πούμε στους ξένους για να τους εξηγήσουμε τη θέση μας. Πώς θα καταλάβει ο Γάλλος πως αντιδράς στο θέμα το γιουγκοσλαβικό, στο θέμα της θρησκείας, στα εθνικά θέματα, αν δεν ξέρει την ιστορία σου. Εμείς αρχίσαμε να τη μαθαίνουμε, γιατί είμαστε υποχρεωμένοι, τα τελευταία μόλις τρία-τέσσερα χρόνια. Πώς να καταλάβει τώρα ο ξένος κάτι που δεν έχουμε καταλάβει εμείς οι ίδιοι καλά-καλά. Από εκεί ξεκίνησε η συλλογιστική των τελευταίων βιβλίων και το διαζύγιό μου με τη Δύση.

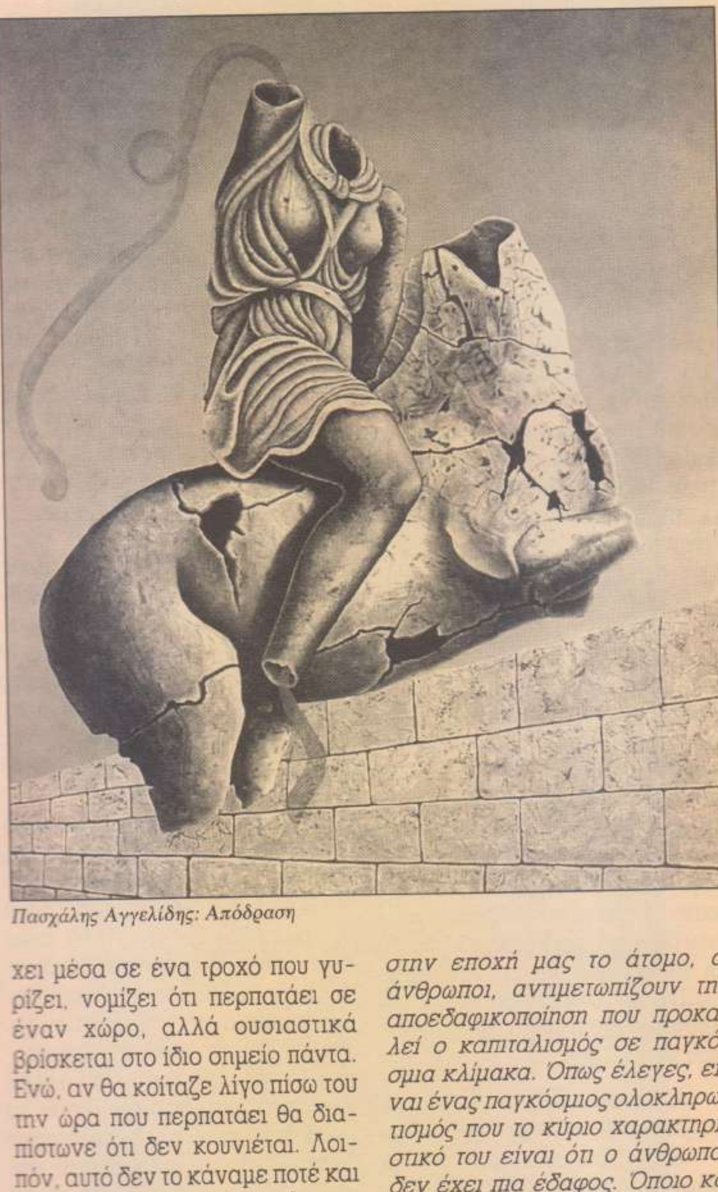
Η σχέση με τη Δύση κράτησε μερικούς αιώνες.

Ήταν γόνιμη αυτή η σχέση. Νομίζω όμως ότι η μόνη γονιμότητα σήμερα έρχεται από την αρνητική πλευρά, δηλαδή η απογοήτευση των Ελλήνων για τη σημερινή στάση της Δύσης απέναντί μας· ίσως είναι μια σημαντική ευκαιρία, όχι για να απομονωθούμε όπως μας απειλούνε και μας λένε, αλλά να αναθεωρήσουμε τις σχέσεις μας, να αναθεωρήσουμε το βλέμμα με το οποίο βλέπουμε τη Δύση, να αναθεωρήσουμε την εικόνα που νομίζουν ότι έχουν οι ξένοι για μας. Να καταλάβουμε ότι όλα στηρίζονται σε μία παρεξήγηση και ότι πρέπει να ξαναξεκινήσουμε τον καθορισμό του ελληνισμού μας από την αρχή, να δούμε ποιοί είμαστε, τί θέλουμε, από πού ερχόμαστε, πού πάμε, αν πάμε κάπου, και να προσπαθήσουμε να βρούμε τη θέση μας στο σημερινό κόσμο, ο οποίος εξελίχτηκε εκ των πραγμάτων χωρίς εμάς.

Θα έλεγα ότι ένα μεγάλο πρόβλημα, σ' όλη την ιστορική διαδρομή της Ελλάδας, του νεοελληνικού κράτους, του σύγχρονου ελληνισμού, ήταν μια διχοτόμηση που υπήρχε ανάμεσα σ' αυτό που αποκαλούμε "λαϊκά στρώματα" και τη διανόηση. Δηλαδή θα 'λεγε κανένας ότι δεν είχαμε ποτέ στην Ελλάδα, εκτός από ελάχιστες περιπτώσεις, οι οποίες έμειναν περιθωριακές -όπως ο Παπαδιαμάντης ή άλλες τέτοιες μορφές- δεν είχαμε ποτέ μια διανόηση σε αντιστοιχία με τον ελληνισμό. Η ελληνική διανόηση φορούσε φράγκικα· η ελληνική επανάσταση ήταν πολύ χαρακτηριστική ως προς αυτό, ήταν από τη μια ο Κολοκοτρώνης, οι αγωνιστές κ.λπ., και από την άλλη η ηγεσία. Ο επαναστάτης διανοούμενος δεν υπάρχει στην Ελλάδα ως μορφή. Εγώ έχω την αίσθηση ότι για πρώτη φορά τίθεται το ζήτημα.

Πιστεύω ότι η διχοτομία, αυτό το διαζύγιο αρχίζει ουσιαστικά από τον 12ο αιώνα, δηλαδή από τα βυζαντινά χρόνια αρχίζουμε να αλλοιθωρίζουμε. Αλλά ποιοί αρχίζουμε; Η ελληνική διανόηση η οποία προσπάθησε να συνδεθεί τεχνητά με τον αρχαίο κόσμο, ενώ ο κόσμος, ο πραγματικός, γύρω της ζούσε σ' άλλον πλανήτη ουσιαστικά. Αυτό το διαζύγιο έγινε πολύ πιο έντονο στα μετέπειτα χρόνια, και στη συνέχεια το μεγαλύτερο κακό νομίζω το κάναμε εμείς οι ίδιοι στον εαυτό μας. Διότι προσπαθήσαμε να πείσουμε, από τα πρώτα ιστορικά κιόλας χρόνια, τον εαυτό μας ότι είμαστε ουσιαστικά ένα λάθος μέσα στο σύγχρονο κόσμο και ότι θα 'πρε-

πε όσο μπορούσαμε ταχύτερα να αφομοιωθούμε, να μοιάσουμε στους ξένους. Σήμερα όμως διαπιστώνω ότι τελικά -είναι ένα θέμα που αναπτύσσω στα τελευταία μου βιβλία- επιστροφή, γύρισμα προς τα πίσω, βλέμμα προς τα πίσω, όχι μόνο δε σημαίνει οπισθοχώρηση, κατ' ανάγκη, αλλά πολλές φορές σημαίνει επαναστατικότητα, σημαίνει ριζοσπαστισμό. Ενώ με είχαν μάθει μέχρι τώρα, και νομίζω ότι αυτό είναι Δύση, το να βλέπεις μπροστά και να νομίζεις ότι το μπροστά σημαίνει πάντα ότι προχωράς. Ξεχνάμε ότι το μικρούλι θηλαστικό, το χάμστερ που τρέχει μέσα σε ένα τροχό που γυρίζει, νομίζει ότι περπατάει σε έναν χώρο, αλλά ουσιαστικά βρίσκεται στο ίδιο σημείο πάντα. Ενώ, αν θα κοίταζε λίγο πίσω του την ώρα που περπατάει θα διαπίστωνε ότι δεν κουνιέται. Λοιπόν, αυτό δεν το κάναμε ποτέ και νομίζω ότι σήμερα βρισκόμαστε σ' ένα μεταίχμιο και είναι άμεση ανάγκη να κοιτάξουμε ειδικά πίσω μας για να δανειστούμε από το παρελθόν ορισμένα στοιχεία που θα μας επιτρέψουν πρώτα-πρώτα να επιζήσουμε στο σημερινό κόσμο. Γιατί οι ολοκληρωτισμοί που μας απειλούν είναι τέτοιοι που θα "νοσταλγήσουμε" και τις δικτατορίες και τον Χίτλερ, τον Μουσολίνι και όλους αυτούς.

Πασχάλης Αγγελίδης: Απόδραση

Η ανάδυση της ταυτότητάς μας

Ένα πρόβλημα που συνδέεται με το ζήτημα που έθεσα πριν, για τα 150 χρόνια που έχουμε πάει στραβά, για το σχολείο μας κ.λπ., είναι αυτή η αποεδαφικοποίηση των Ελλήνων. Παίρνω μια έκφραση που χρησιμοποιούσε ο Γκουαταρί την οποία την βρίσκω πάρα πολύ ωραία. Ότι γενικά στην εποχή μας το άτομο, οι άνθρωποι, αντιμετωπίζουν την αποεδαφικοποίηση που προκαλεί ο καπιταλισμός σε παγκόσμια κλίμακα. Όπως έλεγες, είναι ένας παγκόσμιος ολοκληρωτισμός που το κύριο χαρακτηριστικό του είναι ότι ο άνθρωπος δεν έχει πια έδαφος. Όποιο και αν είναι αυτό το έδαφος, είτε ταξικό, είτε εθνικό, είτε περιοχής, χωριού, γίνεται ο άνθρωπος του "τρίτου κύματος", αυτό το πράγμα το οποίο δοξάσανε όλοι, ότι είναι τόσο καταπληκτικό, ενώ είναι απαίσιο.

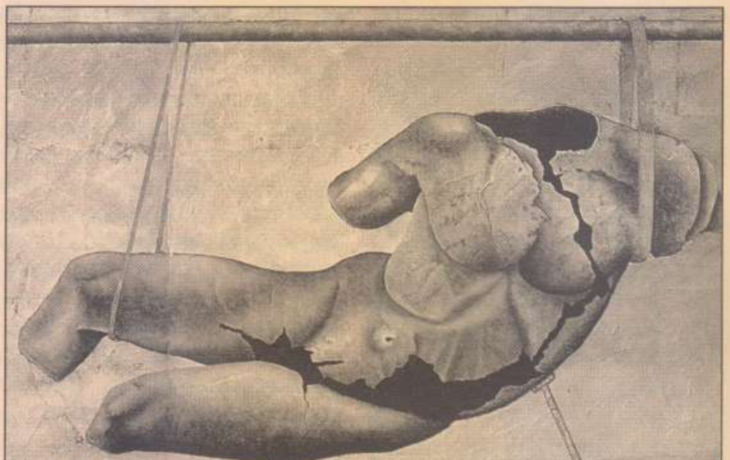
Σε αυτή τη διαδικασία επανεδαφικοποίησης στην Ελλάδα βλέπω μια βαθύτατη διχοτομία ανάμεσα σε δύο μεγάλα τμήματα της ελληνικής διανόησης. Δηλαδή, από τη μια πλευρά βλέπω τάσεις έντονες επανεδαφικοποίησης σ' εκείνους τους ανθρώπους που δουλεύουν με το υλικό της Ελλάδας. Αυτοί οι άνθρωποι, είναι κυρίως καλλιτέχνες, πάρα πολλοί μουσικοί ή τραγουδιστές. Από την άλλη βλέπω να υπάρχει μια μεγάλη αντίθεση με εκείνο το κομμάτι της διανόησης, τους οικονομολόγους, τους κοινωνιολόγους, οι οποίοι είναι εντελώς ταυτισμένοι με την Δύση. Αυτή τη στιγμή το ρήγμα είναι βαθύτατο και γι' αυτό, αν θες, και το περιοδικό ενδιαφέρεται ιδιαίτερα να δει τα ζητήματα του πολιτισμού. Στα ζητήματα του πολιτισμού αναδεικνύεται.

Αυτό ίσως να συμβαίνει γιατί ανέφερες τους τραγουδιστές, τους μουσικούς, τους λογοτέχνες και όχι τους ζωγράφους. Γιατί; Ας πάρουμε την ζωγραφική, διότι εκεί είμαστε 100% ετερόφωτοι. Στον τομέα της λογοτεχνίας τι είχε συμβεί; Είχε συμβεί, όχι ότι δεν είχαμε παράδοση, αλλά την είχαμε ξεχάσει ή μας είχαν κάνει να την ξεχάσουμε. Και χρειάζεται ακόμα να κάνουμε μια επανασύνδεση. Στον τομέα της μουσικής, εκεί έγινε το λιγότερο κακό. Γιατί η παραδοσιακή μας μουσική δεν έχασε ποτέ την επαφή της με τον κόσμο, με τον λαό. Εξελίχθηκε μέσα στο φυσικό της περιβάλλον. Είμαστε η τελευταία χώρα που στον τομέα της παραδοσιακής μουσικής -για να μην πω η μοναδική στην Ευρώπη- ακόμα έχουμε ζωντανούς μουσικούς, που δουλεύουνε πάνω σε μια ζωντανή παράδοση. Αλλά πόσο καιρό ακόμα θα έχουμε ζωντανούς. Γι' αυτό μίλησες γι' αυτές τις μορφές τέχνης. Ενώ αντίθετα, στην πολιτική σκέψη υπάρχει μια παρεξήγηση όπως στη λογοτεχνία. Χάσαμε την επαφή μας με την πολιτική σκέψη της Ελλάδας. Και τώρα σιγά-σιγά την ξαναβρίσκουμε. Την κοινωνιολογία, για παράδειγμα, πού τη μάθαμε εμείς; Στη Δύση, θέλοντας και μη. Θα χρειαστεί να περάσουν πολλά χρόνια για να επανασυνδεθούμε με την δική μας παράδοση και σ' αυτό τον τομέα χωρίς αυτό να σημαίνει ότι πρέπει να απορρίψουμε όλες τις εμπειρίες που έχουμε σχηματίσει μέχρι σήμερα.

Νομίζω ότι τα τελευταία χρόνια συνέβη και μια αλλαγή της στάσης της Δύσης απέναντί μας. Δηλαδή θυμάμαι την εποχή της δικτατορίας, μας είχαν εμάς τους Έλληνες στα "όπα-όπα". Όμως την τελευταία περίοδο, ιδιαίτερα μετά το '89, ενώ πριν μας κατέτασσαν στη Δύση, ξαφνικά γίναμε Βαλκάνια. Νομίζω ότι αλλάζει το βλέμμα τους απέναντί μας όταν συνειδητοποιούν την απειλή μιας άλλης ταυτότητας, και εδώ είναι σημαντικό ν' αναφέρουμε αυτό που λέει η "Διονυσία" στο τελευταίο σου βιβλίο, ότι "τους ενοχλεί η ύπαρξή μας ως κάτι διαφορετικό που τους αποσπά ως ένα βαθμό και την κληρονομιά των Αρχαίων Ελλήνων που την θεωρούν δικιά τους".

Πολλές φορές χρησιμοποιώ μια εικόνα η οποία είναι κάπως αποκρουστική, αλλά είναι αντιπροσωπευτική. Η Δύση έχει απέναντί μας πολλές φορές την αντίδραση που έχει κάποιος ο οποίος είναι κουτσουρεμένος, ο οποίος είναι σακάτης, όταν ξαφνικά βλέπει να περνάει δίπλα του ένας άνθρωπος ο οποίος για τον άλφα ή τον βήτα λόγο δεν έτυχε να σακατευτεί και έχει τα πόδια του και τα χέρια του. Είναι μια αντίδραση, αν όχι μίσους, τουλάχιστον πολύ δυσάρεστης έκπληξης. Και επειδή οι πραγματικοί σακάτηδες είναι εκείνοι που βρίσκονται δυστυχώς στους λεβιέδες της εξουσίας σήμερα, θα ήταν γι' αυτούς ευχής έργο να σακατευτούμε όλοι. Το κακό με μας είναι ότι τώρα, αντίθετα, πιστεύουμε ότι είμαστε σακάτηδες και ότι θα πρέπει να θεραπευτούμε. Ενώ συμβαίνει το τελείως αντίθετο, γιατί αυτά τα χρόνια η τουρκική κατοχή δεν είχε όπως η ρωμαίική μόνο αρνητικά αποτελέσματα, είχε και θετικά. Διότι διατηρήθηκαν ορισμένα στοιχεία λόγω του ότι οι Τούρκοι δεν ενδιαφέρονταν παρά να πληρώνουμε τα χαράτσια και να μην επαναστατούμε, δεν υπήρχε σύγκρουση πολιτισμών. Σήμερα το κακό είναι ότι έχουμε να κάνουμε με λαούς οι οποίοι θεωρούν τον εαυτό τους πολιτισμένο. Ύστερα μην ξεχνάμε ότι το κύριο χαρακτηριστικό -και νομίζω ότι αυτή είναι η σημαντική εξήγηση του προβλήματός

μας με την Δύση- της δυτικής σκέψης, όλης της δυτικής σκέψης, είναι η βασική θεώρηση που 'χει για τον κόσμο ο οποίος είναι εχθρικός προς τον άνθρωπο. Δεν υπάρχει ούτε ένα βιβλίο, ούτε ένας τομέας της δυτικής σκέψης, που να μην τονίζει ότι πρέπει να αλλάξουμε τον κόσμο, το περιβάλλον που βρίσκεται γύρω μας. Είτε αυτό λέγεται κόσμος, είτε λέγεται φύση, είτε λέγεται οικολογικό σύστημα, είτε οτιδήποτε. Ενώ μέσα στην ελληνική φιλοσοφική σκέψη θα δούμε ότι δεν υπάρχει αυτή η αντίθεση. Απλούστατα, το βασικό χαρακτηριστικό της ελληνικής σκέψης, ποιό είναι; Είναι το να βρούμε απλώς τη θέση μας, πώς θα ισορροπήσουμε μέσα σ' αυτόν τον κόσμο. Ποιά είναι δηλαδή η καλύτερη δυνατή ισορροπία μεταξύ του ανθρώπου και της φύσης που τον περιβάλλει, της οποίας αποτελεί μέρος. Ενώ για τον δυτικό ποτέ δεν υπήρξε αυτό το πρόβλημα, το βασικό γι' αυτόν είναι όχι πώς θα ισορροπήσει μέσα στην φύση, αλλά πώς θα την τροποποιήσει, πώς θα την αλλάξει. Και αυτό το βλέπουμε στις τυραννίες, στις σφαγές που 'χει κάνει σ' όλο τον κόσμο. Οι κονκισταδόροι πήγαν να σφάξουν τους Ινδιάνους και δεν πήγαμε εμείς να σφάξουμε την εποχή του Μεγάλου Αλέξανδρου. Γιατί; Διότι ξεκινούσαν με αυτήν την άποψη: είμαστε οι καλύτεροι.

Πασχάλης Αγγελίδης: Το Τίμημα του Ποιητή

Ο μόνος δυτικός ο οποίος έχει πιάσει αυτή την ιδέα είναι ο Μοντεσκιέ. Ο οποίος βγάζει τον Ουζμπέκ, τον Πέρση, και κοροϊδεύει τους συμπατριώτες του, τους Γάλλους ουσιαστικά. Το πώς να είναι κανείς Πέρσης στον Δυτικό κόσμο σήμερα είναι το ίδιο όπως μπορεί να είναι κανείς Έλληνας. Και το χειρότερο είναι ότι το λέμε εμείς οι ίδιοι. Εκεί έχει περάσει το πράγμα σήμερα.

Και εκεί είναι το πρόβλημα με τη διανόηση και με τους πολιτικούς.

Ακριβώς.

Ο μαρξισμός και η δυτική προέλευσή του

Ενώ ο ελληνικός λαός συνεχίζει... Ένα πράγμα που βρήκα πολύ ενδιαφέρον στο τελευταίο σου βιβλίο είναι ότι ουσιαστικά κάνεις ένα διαχωρισμό ανάμεσα στον κομμουνισμό και τον μαρξισμό. Ο οποίος ακόμα και στο πολιτικό επίπεδο σπάνια γίνεται, ενώ μπορούμε να πούμε ότι συνήθως γίνεται ο αντίστροφος, δηλαδή αξιολογείται θετικά μόνο ο μαρξισμός. Αυτό θα 'θελα να το κουβεντιάσουμε λίγο παραπάνω.

Κοίταξε, αυτό τον διαχωρισμό τον κάνω στην "Κλεμμένη Ζωή" γιατί βρίσκεται η "Διονυσία" να συζητάει με τις συγκρατούμενές της, και προσπαθώ να τους δώσω να καταλάβουν για ποιό λόγο υποπτεύεται, φοβάται μάλλον τον μαρξισμό· γιατί κατ' αρχήν ο μαρξισμός έχει μέσα του πάρα πολλά "μικρόβια" της πιο καθαρόαιμης και της πιο στενής δυτικής σκέψης και εκεί ακριβώς βρίσκεται ο κίνδυνος. Λέει λοιπόν η "Διονυσία" -και το λέω και εγώ συχνά- ότι αν η κομμουνιστική ιδέα, η σοσιαλιστική ιδέα, τελικά αποτύχει ή καταρρεύσει, αυτό το χρωστάει στα μικρόβια αυτά που ο μαρξισμός έχει μεταφέρει μέσα του, τα συρταράκια όπως λέει η Διονυσία. Δηλαδή η μανία που έχει ο δυτικός διανοούμενος να φτιάχνει συρταράκια μέσα στα οποία τοποθετεί έτοιμες απαντήσεις για κάθε περίπτωση. Ο Έλληνας διανοούμενος δεν είχε συρταράκια, αμφέβαλλε για τα πάντα. Παρ' όλα όσα λέγονται, ο δυτικός δεν αμφέβαλλε ποτέ ουσιαστικά, από την εποχή του Ντεκάρτ και μετά. Εκείνο που με φοβίζει εμένα -και δεν μπορώ να πω ότι έχω μελετήσει τον μαρξισμό σε τέτοιο σημείο ώστε να εκφέρω γνώμη- στον μαρξισμό, είναι το γεγονός ότι πουθενά δεν αμφιβάλλει για τον εαυτό του.

Αυτό συνέβαινε και με το κομμουνιστικό κόμμα. Δεν δεχόταν ποτέ να κάνει ταξική ανάλυση του εαυτού του. Το κομμουνιστικό κόμμα έκανε για όλους τους άλλους, αλλά αυτό ήταν ο φορέας της ιστορίας. Επομένως δεν υπήρχε δυνατότητα αμφιβολίας.

Ακριβώς. Και γι' αυτό στον μαρξισμό, το δεύτερο πρόβλημά του είναι ότι δεν είχε στηριχθεί, και δεν στηρίζεται ακόμα νομίζω, σε μια όσο το δυνατόν βαθύτερη ανάλυση του ανθρώπινου στοιχείου. Δηλαδή, καταρχήν, ποιός είναι ο άνθρωπος. Ο άνθρωπος ο οποίος στο βιβλίο αυτό, στην **Κλεμμένη ζωή,** εκφράζεται από ένα πρόσωπο ουσιαστικά απεχθές όπως είναι ο Πάντζας. Ο οποίος είναι ένας στρατιωτικός, είναι ουσιαστικά αντιδραστικότατος άνθρωπος, και ο οποίος έχει ανακαλύψει ένα πρωτότυπο τρόπο να ανακρίνει τους ανθρώπους και να τους απελπίζει ουσιαστικά.

Γιατί όμως τους απελπίζει; Διότι κάνει αυτό που έκανε η γιαγιά μου, όταν ήθελε να μάθει μια γάτα να μην κατουράει οπουδήποτε, πήγαινε και της έβαζε τη μύτη της μέσα στις ακαθαρσίες της. Αυτό έκανε και ο Πάντζας μέσα στο βιβλίο αυτό. Δηλαδή έπαιρνε τον μαρξιστή και του έβαζε τη μύτη μέσα στις ίδιες του τις ακαθαρσίες. Αυτό δημιουργούσε τόσο μεγάλο σοκ, που ο μαρξιστής τα πετούσε όλα. Και αυτό έγινε και στη Σοβιετική Ένωση. Για την κατάρρευση αυτή, την οποία παρακολουθήσαμε τα τελευταία χρόνια, θα ταίριαζε μια έκφραση που έχουν οι Γάλλοι -που χρησιμοποιώ συχνά- λένε δηλαδή ό,τι συνέβη στη Σοβιετική Ένωση είναι σαν μαζί με το νερό του μπάνιου, επειδή έπλυνες το μωρό, να πέταξες από το παράθυρο και το μωρό. Γι' αυτό λέω ότι ο μαρξισμός είχε μέσα του, και έχει ακόμη, μικρόβια από τα οποία ίσως θα πρέπει να απαλλαγεί για να μπορέσει να γίνει όχι πιο ανθρώπινος - όπως συνηθίζουμε να λέμε- αλλά να δεθεί με τον άνθρωπο σαν αυτό που είναι. Έστω και με αυτή τη λάσπη που έχουμε μέσα μας. Ο μαρξισμός πουθενά δεν παίρνει σαν δεδομένο ότι έχουμε μέσα μας λάσπη.

Έχει την "εκπαιδευτική λογική" ότι ο άνθρωπος μπορεί να "εκπαιδευτεί" και να γίνει ο τέλειος άνθρωπος.

Ναι, αλλά το να εκπαιδευτεί σημαίνει την ...

...άρνηση της ανθρώπινης φύσης.

Ακριβώς. Εγώ δεν είμαι οπαδός του Ρουσσώ. Άνθρωπος για μένα είναι ένα μείγμα λάσπης και πραγμάτων εξαιρετικά αντίθετων. Για τα αντίθετα έχουμε μιλήσει επανειλημμένα, κουβεντιάζουμε, πολλές πολιτικές θεωρίες έχουν στηριχτεί πάνω σ' όλα τα άλλα, εκτός από τη λάσπη. Μα μήπως θα πρέπει να ασχοληθούμε κάποτε και με αυτήν την λάσπη; Όχι να της ρίξουμε άρωμα και να την κάνουμε να μυρίζει ωραία, αλλά να δούμε μήπως έχει και θετικά στοιχεία.

Διατείνεσαι λοιπόν ότι είναι καιρός οι άνθρωποι να διαχωρίσουν την έννοια ενός κοινωνικού, εξισωτικού κινήματος από τον μαρξισμό. Δηλαδή η ταύτιση αυτή ουσιαστικά κατέρρευσε το '89 και από τότε και μετά περνάμε μια περίοδο κενού ή αναζήτησης, χωρίς να μπορούμε να ξαναβρούμε ένα κοινωνικό κίνημα, το οποίο δεν θα 'χει ως αναφορά τον μαρξισμό.

Νομίζω ότι δεν πρέπει να το πετάξουμε όπως είπα πριν ...

Όχι ότι δεν θα 'ναι ο μαρξισμός το κύριο στοιχείο απ' το οποίο παίρνει πράγματα, αλλά που δεν θα 'ναι μαρξιστικό με την έννοια της ταύτισης.

Νομίζω ότι φαίνεται στο τε-

λευταίο βιβλίο μια διασύνδεση ανάμεσα στο κοινωνικό και το εθνικό στοιχείο. Δηλαδή, όπως φαίνεται και στο "Κάστρο" και ιδιαίτερα στο τελευταίο βιβλίο, υπάρχει μια αναφορά που λέει η "Διονυσία" για ποιό λόγο με τέτοιο λυσσαλέο τρόπο πολεμάνε σήμερα κάθε άνθρωπο που θέλει να 'χει έθνος, θρησκεία, πατρίδα. Συνήθως στη μαρξιστική παράδοση διαχωρίζονται, και αυτός είναι ο τρόπος που σήμερα στη Δύση μπόρεσαν εύκολα οι αριστεροί, οι δυτικοί, να σταθούν ενάντια στους Σέρβους ή σε οποιους τους ενοχλούσαν στην Γιουγκοσλαβία, θεωρώντας σωβινισμό ό,τι έχει σχέση με το εθνικό. Ο μαρξισμός διαχώριζε τα επίπεδα. Δηλαδή έλεγε ότι η αντίθεση είναι μία: αστοί-προλετάριοι και ότι όλες οι υπόλοιπες είναι παράγωγα, δεν είναι αυτόνομες αντιθέσεις. Δεν υπάρχει αντίθεση στο εθνικό πεδίο, άνδρα-γυναίκας, ανθρώπου-φύσης, ατομικότητας-συλλογικότητας, όλα αυτά είναι παράγωγα της ταξικής· λύνοντας τη ταξική, τέλειωσαν όλα τα άλλα.

Ναι, κατάλαβα.

Η πρακτική βέβαια, των Ελλήνων κομμουνιστών ήταν εντελώς αντίθετη. Δηλαδή η μόνη φορά στην οποία κατόρθωναν να γίνουν φορείς ενός πανεθνικού κινήματος γινόταν όταν κάνανε εθνικό αγώνα. Αυτή η αντίθεση είναι η σχιζοφρένεια του Έλληνα αριστερού. Από την μια έχει ένα λόγο, ο οποίος είναι λόγος α-εθνικός, όπως γίνεται σήμερα, ενώ απ' την άλλη οι ρίζες του είναι σ' ένα εθνικό αγώνα. Αυτή η αντίθεση, η οποία φαίνεται στις θέσεις που είχε το κομμουνιστικό κόμμα στην Ελλάδα πριν την Κατοχή για το Μακεδονικό, για το ένα για το άλλο, που αρνούνταν εντελώς το στοιχείο εθνική ταυτότητα, και όμως τη μόνη στιγμή που δέθηκε με τον ελληνικό λαό ήταν όταν έκανε τον εθνικό αγώνα. Και είναι ένα στοιχείο της κριτικής ουσιαστικά στο δυτικό πρότυπο, και στο μαρξισμό, ο οποίος δεν έπαιρνε υπ' όψιν του ότι όπου υπάρχουν καταπιεζόμενα έθνη, εκεί το κοινωνικό και το εθνικό ταυτίζονται. Αντίθετα, όπου πρόκειται για καταπιεστικά έθνη εκεί το εθνικό γίνεται ιμπεριαλισμός.

Ένα από τα στοιχεία που μου κάνουνε εντύπωση, ζώντας ένα μεγάλο διάστημα στη Δύση και συγκεκριμένα στη Γαλλία, είναι ότι κάθε φορά που οι δυτικοί στρέφονται εναντίον των λεγόμενων εθνικιστών στα Βαλκάνια, στρέφονται εναντίον ενός εθνικισμού ο οποίος, και αν υποθέσουμε ακόμα ότι υπάρχει, δεν έκανε, ποτέ στην ιστορία του, κακό σε κανένα. Και αυτό που ξεχνάμε όμως είναι ποιός εθνικισμός αιματοκύλησε άπειρες φορές τον κόσμο έως σήμερα. Ο εθνικισμός των Γερμανών, των Γάλλων, και εκείνων των λαών που εκ των πραγμάτων μπόρεσαν να αιματοκυλήσουν τον κόσμο. Το να είσαι εθνικιστής και να κρατάς μια σφεντόνα στο χέρι ή το να είσαι εθνικιστής και να έχεις μια ατομική βόμβα νομίζω ότι διαφέρει. Δε νομίζω ότι απείλησαν ποτέ τον κόσμο οι εθνικισμοί των Αλβανών, των Ελλήνων ή των Λουξεμβουργίων, αν υποθέσουμε ότι υπάρχουν εκεί πέρα εθνικιστές. Αλλά πέρα απ' αυτό, πρέπει να ξεκινήσουμε απ' αυτή τη διαπίστωση. Τί σημαίνει το να 'σαι εθνικιστής σήμερα; Εθνικισμός σημαίνει το να μιλάς για ιστορία, το να μιλάς για την πατρίδα σου; Πρέπει να ξεκινήσουν όλα από εκεί.

Για την ελληνική αριστερή διανόηση σήμερα έτσι είναι.

Θα θυμίσω ένα Γάλλο φιλόσοφο, τον Μονταίνιο, ο οποίος έλεγε ότι και στον πιο ψηλό θρόνο του κόσμου, καθόμαστε πάντα με τον πισινό. Τον πισινό τον ξεχάσαμε, πώς μπορούμε να κάτσουμε σε μια καρέκλα, με το κεφάλι; Και από εκεί ξεκινάνε τα πράγματα ουσιαστικά. Για μένα αυτό σημαίνει εθνικισμός, ή εθνισμός, όπως και να το πούμε. Γιατί; Πώς θα κάτσουμε σ' αυτή τη καρέκλα, αν δε κοιτάξουμε πώς είναι φτιαγμένη, πού στηρίζεται, πού θα στηριχτούμε. Γι' αυτό καταλήγω σ' αυτό το πράγμα. Τελικά τα σημεία αναφοράς είναι αυτά που λείπουν από τον σύγχρονο ελληνικό κόσμο. Δε λείπουν τόσο από τον δυτικό κόσμο όσο από εμάς. Εμείς δεν έχουμε τίποτα σήμερα και αυτό είναι το πρόβλημα. Εμείς εφαρμόζουμε την πολιτική του βλέποντας και κάνοντας. Επτά φορές την ημέρα προσπαθούμε να καθορίσουμε την πολιτική μας, και σαν έθνος και σαν κυβέρνηση, σύμφωνα με τις αντιδράσεις της στιγμής. Χωρίς να ξέρουμε τί θέλουμε να κάνουμε, πού θέλουμε να πάμε. Νομίζω ότι αυτός είναι ο μεγαλύτερος κίνδυνος που υπάρχει στην Ελλάδα. Στην χώρα που ανακάλυψε τα σημεία αναφοράς, αυτά δεν υπάρχουν πλέον.

Βλέπεις την ανάγκη της μνήμης ενάντια στη λήθη.

Ναι, γιατί τη βλέπω να απειλείται και εκεί αρχίζω να φοβάμαι ότι τα κέντρα εξουσίας σήμερα στον κόσμο, έχουνε αρχίσει να 'ναι πολύ πιο ευφυή από ό,τι φανταζόμαστε και η πολιτική τους είναι πολύ πιο συγκροτημένη απ' ό,τι νομίζουμε. Είχαμε την τύχη να έχουμε δικτάτορες σε δικτατορικές καταστάσεις που δε στηρίζονταν παρά σε περιστάσεις και όχι σε μεγάλη μελέτη. Σήμερα νομίζω ότι τα κέντρα εξουσίας, έχουν αρχίσει και καταλαβαίνουν ποιές είναι οι εστίες αντίστασης του σημερινού κόσμου. Και αυτές έχουν αρχίσει να υπονομεύουν. Δεν είναι τυχαίες όλες οι επιθέσεις εναντίον της ιστορικής μνήμης, δεν είναι τυχαίο ότι τα τελευταία 5-6 χρόνια στη Γαλλία οι ώρες διδασκαλίας της φιλοσοφίας έχουν μειωθεί κατά 80% στα σχολεία, καθώς και η διδασκαλία της Ιστορίας. Δεν είναι όλα τυχαία. Είναι τυχαίο ότι και εμείς αποφασίσαμε να καταργήσουμε τη διδασκαλία των αρχαίων ελληνικών; Ούτε και αυτό μπορώ να το πω τυχαίο. Το να μη διδάσκεις πλέον τα αρχαία ελληνικά σημαίνει να κόβεις ένα νήμα που σε δένει...

...με την συγκεκριμένη ταυτότητα.

Ναι, με τη συγκεκριμένη την Α ή την Β ταυτότητα. Το να ξέρεις τί λες όταν λες σήμερα λάδι, ότι το λάδι προέρχεται από το "έλαιον", σε δένει με καταστάσεις που δεν συμφέρουν τα σημερινά κέντρα εξουσίας.

Συμφέρει να 'σαι ο καταναλωτής των Mac Donalds.

Ακριβώς. Δε παύει όμως να ισχύει ότι ο Mac Donalds δεν έχει πίσω του 5.000 χρόνια να υπερασπίσει. Ενώ εμείς έχουμε. Κάθε φορά που διαβάζω στις εφημερίδες άρθρα που μιλάνε για την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, δεν έχω δει ένα άνθρωπο που να λέει "μα τί χρειάζεται αυτή η ένωση. Ποιόν εξυπηρετεί;".

Για να μπορέσουν αυτοί που δε μπόρεσαν με τους πολέμους μεταξύ τους τόσα χρόνια, να μπορέσουν να ανταγωνιστούν τις άλλες ηπείρους.

Γιατί πρέπει να ενωθούμε; Αυτό το γιατί δεν το 'χει πει ποτέ κανείς. Για ποιό λόγο πρέπει να ενωθεί; Και αν ενωθεί, ποτέ δε πρέπει να ενωθεί πατώντας πάνω στα πτώματα των εθνών. Δεν θα 'ναι πια αυτό το πράγμα Ευρώπη, θα' ναι άλλο πράγμα.

Και ούτε θα ενωθεί πατώντας η Δύση πάνω στην Ανατολή και το Νότο της Ευρώπης. Γιατί η σημερινή Ενωμένη Ευρώπη είναι η Δυτική Ευρώπη η οποία προσπαθεί να ενσωματώσει...

Και κάτι άλλο, αφού μιλάμε γι' αυτό. Πότε η δυτική σκέψη ήταν πιο διεθνιστική και πιο παγκόσμια από την εποχή που ένας Σοφοκλής, ένας Ευριπίδης, χρησιμοποιώντας την ιστορία των Ατρειδών, τους έδωσαν τέτοιες διαστάσεις που πήραν αυτό τον πανανθρώπινο χαρακτήρα; Πότε οι διανοούμενοι του ευρωπαϊκού χώρου επικοινωνούσαν μεταξύ τους; Σήμερα που υπάρχουν τα κομπιούτερ; Όχι. Τον 17ο αιώνα, αν δούμε την αλληλογραφία των Ευρωπαίων της εποχής εκείνης, θα δούμε ότι ξεπερνάει κατά πολύ τη σημερινή επαφή που μπορούνε να έχουνε με τα τηλέφωνα, τα αεροπλάνα, με τα κομπιούτερ και με όλα αυτά. Λοιπόν απομονωνόμαστε σήμερα ή προχωράμε με την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση; Εγώ νομίζω ότι απομονωνόμαστε, παρόλα όσα λέγονται, η απομόνωση έρχεται με αυτή την είσοδο σ' αυτό το χάος μέσα. Αυτό που λέω συχνά -μ' αρέσει να μιλάω με εικόνες- αν ρίξεις σε ένα μπιτόνι γάλα μια σταγόνα πετρέλαιο, πρέπει να πετάξεις όλο το μπιτόνι. Αλλά αν ρίξεις μέσα σ' ένα μπιτόνι πετρέλαιο μια σταγόνα γάλα, δεν τρέχει τίποτα. Μήπως εμείς είμαστε ακριβώς το μπιτόνι με το γάλα και λέμε τί ωραία θα μυρίζουμε άμα μας ρίξουνε μια σταγόνα πετρέλαιο; Αυτό φοβάμαι. Νομίζω ότι μ' αυτή την εικόνα μπορεί να καταλήξει κανείς. ■

Προς μια παγκόσμια πολιτική κυριαρχία νέου τύπου

του Richard FalK

Πρώην ανώτατος υπεύθυνος του Πενταγώνου, και σήμερα κοσμήτορας της Kennedy School του Πανεπιστημίου του Χάρβαρντ, ο Joseph Nye υπογραμμίζει σε ένα πρόσφατο άρθρο του (που συνυπογράφει με τον William Owens), και το οποίο δημοσιεύτηκε στην επιθεώρηση **Foreign Affairs,** ότι η Αμερική, χάρις στην "ασύγκριτη ικανότητά της να ενσωματώνει περίπλοκα συστήματα επικοινωνίας", θα ενισχύσει στο προβλεπτό μέλλον την παγκόσμια πολιτική της ηγεμονία. Πιστεύει πως η γεωπολιτική ορίζεται όλο και περισσότερο ως η δυνατότητα ελέγχου της άυλης εξουσίας (soft power), δηλαδή των τεχνολογιών της πληροφόρησης που χαράζουν τα σύνορα του κυβερνοχώρου. Μια τέτοια οπτική στηρίζεται πάνω στο παράδειγμα του πόλεμου του Κόλπου, εμβρυακού μοντέλου αυτού που η κυβερνητική ισχύς θα επιτρέψει να πραγματωθεί στο μέλλον. Για μια ακόμα φορά το φαουστικό όνειρο μιας παγκόσμιας αυτοκρατορίας τρέφεται από μια τεχνολογική "ντόπα", αλλά αγνοούμε ακόμα ποιός θα μπορούσε να ελέγχει τους ελεγκτές, ενώ οι ίδιες οι δημοκρατικές κυβερνήσεις είναι όλο και λιγότερο ικανές να εξασκήσουν την υπευθυνότητά τους απέναντι στο λαό τους.

Αλλά υπάρχει και μια άλλη κατηγορία ονειροπόλων. Πρόκειται για τους έχοντες μια ελευθεριακή αντίληψη για την κυβερνητική κοινότητα, που δεν υπολογίζουν παρά μόνο τους "δικτυωμένους", -τους πολίτες του "δικτύου", του Internet- που αγνοούν τα παραδοσιακά στοιχεία της ταυτότητας όπως είναι η εθνικότητα, η εθνοτική ταυτότητα, η θρησκεία, το φύλο, η γεωγραφική εδαφικοποίηση, και που ωστόσο είναι ικανοί να διασυνδέουν μεταξύ τους τους φορείς των πλέον διαφορετικών καθώς και των πλέον θλιβερών ή παράξενων απόψεων, οι οποίοι είναι σκορπισμένοι λίγο-πολύ παντού. Ο John Perry Barlow, διάσημος μελλοντολόγος, συνιδρυτής του **Ιδρύματος του Ηλεκτρονικού Συνόρου** του Νταβός (χαρακτηριστικό είναι το ότι αυτό το ελβετικό χωριό υποδέχεται κάθε χρόνο τους υπευθύνους του παγκόσμιου καπιταλισμού), δημοσίευσε μια "Διακήρυξη για την ανεξαρτησία του Κυβερνοχώρου". Αυτή αρχίζει ως εξής: «*Κυβερνήσεις του βιομηχανικού κόσμου, κουρασμένοι γίγαντες από σάρκα και ατσάλι, έρχομαι από τον Κυβερνοχώρο, την καινούργια κατοικία του πνεύματος (...). Δεν είστε καλοδεχούμενοι ανάμεσά μας. Δεν είστε κυρίαρχοι εκεί όπου συγκεντρωνόμαστε.*" Και συνεχίζει αμφισβητώντας ανοικτά κάθε χωροταξικό έλεγχο: " *Οι νομικοί κανόνες σας για την ιδιοκτησία, την έκφραση, την ταυτότητα, την κίνηση και τα πλαίσια δεν έχουν καμία ισχύ επάνω μας. Στηρίζονται στην ύλη. Και δεν υπάρχει καμία ύλη εδώ*". Ο Barlow *δεσμεύεται "στην δημιουργία ενός πολιτισμού του πνεύματος μέσα στον κυβερνοχώρο"*. Αυτός ο πολιτισμός θα είναι *"περισσότερο ανθρώπινος και δίκαιος από ότι ο κόσμος που δημιουργήθηκε από τις κυβερνήσεις σας.»* Σε μια τέτοια οπτική είναι προφανές πως το κράτος δεν είναι πλέον σε κανένα βαθμό πηγή ισχύος, ταυτότητας και νόμιμης εξουσίας.

...Αλλά η "άυλη εξουσία" προσφέρει στον κάτοχό της μια δύναμη χωρίς όρια και διαπερνά την άμυνα του αντιπάλου χωρίς να ρίξει ούτε έναν πυροβολισμό. Ο πολίτης βρίσκεται κατ' αυτόν τον τρόπο ξεριζωμένος και η πολιτική κοινότητα βλέπει να διαλύεται η αναπαράστασή της στον χώρο...

Υποταγή του πλανήτη στην πειθαρχία του κεφαλαίου

Αυτούς τους πειρασμούς θα τους συναντήσουμε στους υπεύθυνους του κόσμου των επιχειρήσεων, μόνο που αυτοί εκφράζουν πιο δειλά την άποψή τους για έναν καλύτερο κόσμο. Επιπλέον, έχουν ανάγκη από αυτή την προστασία που προσφέρουν οι στρατιωτικές εφαρμογές αυτής της "άυλης εξουσίας" που ανέφερε ο Joseph Nye και που όπως διαπίστωσαν οι Ιρακινοί δεν είναι και τόσο άυλη... Θα πρέπει να πάρουμε υπόψη μας όλα αυτά τα όνειρα των τραπεζιτών, των επιχειρηματιών, των μεσαζόντων του χρηματιστικού κόσμου. Στην πραγματικότητα πρόκειται λιγότερο για όνειρα και όλο και περισσότερο για πραγματικά σχέδια που δεν γνωρίζουν πλέον γεωγραφικά σύνορα και υποτάσσουν όλο τον πλανήτη στην πειθαρχία του παγκόσμιου κεφαλαίου. Και οι κυβερνώντες, επειδή δεν μπορούν να διατηρούν τις παραδοσιακές σχέσεις τους με τους λαούς τους, μπαίνουν στον πειρασμό να θέσουν τον κόσμο στην υπηρεσία μη βιώσιμων μορφών ανάπτυξης που κάθε μέρα ευλογούνται από τις εικόνες που διασκορπίζονται σε όλο τον κόσμο από τα ΜΜΕ και που κηρύττουν το ευαγγέλιο του καταναλωτισμού. *Η συνέπεια στο επίπεδο της κυβερνητικής αυτής της στρατηγικής είναι η μετατροπή της παγκόσμιας αγοράς σε ένα τεράστιο εμπορικό κέντρο, του οποίου το νευρικό σύστημα συγκροτείται από την ηλεκτρονική, ένα είδος "χονκονγκοποίησης" του πλανήτη.*

Τρεις είναι οι πιθανές εξελίξεις για το μέλλον αυτού του χειρισμού της πληροφορίας (του κόσμου των τεχνολογιών της πληροφορίας): είτε ένας γεωπολιτικός έλεγχος σύμφωνα με τις παλιές μεθόδους, ή μια κοινότητα ελευθεριακού τύπου καθορισμένη με βάση την κυβερνητική ή ακόμα μια πανταχού παρούσα αγορά που κωφεύει στις κραυγές των φτωχών και δεν βλέπει τα σημάδια της οικολογικής καταστροφής. Και στις τρεις αυτές υποθέσεις, η εδαφική κυριαρχία εμφα-

νίζεται ξεπερασμένη, όπως και οι όλο και πιο απελπισμένες προσπάθειες ρύθμισης του κυβερνοχώρου και υπαγωγής του στην υπηρεσία του δημοσίου συμφέροντος χάρις στο διεθνές δίκαιο. Η πρώτη προκείμενη αυτού του δικαίου είναι πως η τάξη και η δικαιοσύνη προστατεύονται από το σεβασμό της εδαφικής κυριαρχίας των κυβερνήσεων που αντιπροσωπεύουν κυρίαρχα κράτη, των οποίων η ισότητα συνδυάζεται με το καθήκον της μη επέμβασης. Κάθε φορά βέβαια που διακυβεύθηκαν τα συμφέροντα ισχύος, ο παρεμβατισμός ξαναπέρασε στο προσκήνιο, αλλά τις περισσότερες φορές είχε ως στόχο τη δράση της αντίπαλης εξουσίας.

Οι διάφορες μορφές που πήρε η πρόκληση της κυβερνητικής κακοποίησαν αυτούς τους κανόνες σε ένα βαθμό που μόλις σήμερα αρχίζουμε ν' αντιλαμβανόμαστε. Τα κράτη βρίσκονται στη θέση να αναλαμβάνουν τον παράλογο ρόλο που συνίσταται στην προσπάθεια να πιάσουν λιοντάρια με μια απόχη για πεταλούδες, απαγορεύοντας τη χρήση παραβολικών κεραιών ή προσπαθώντας να επιβάλουν μια αυτολογοκρισία σε ό,τι αφορά κάποια αμφίβολου γούστου μηνύματα. Αλλά η "άυλη εξουσία" προσφέρει στον κάτοχό της μια δύναμη χωρίς όρια και διαπερνά την άμυνα του αντιπάλου χωρίς να ρίξει ούτε έναν πυροβολισμό. Ο πολίτης βρίσκεται κατ' αυτόν τον τρόπο ξεριζωμένος και η πολιτική κοινότητα βλέπει να διαλύεται η αναπαράστασή της στον χώρο. Η οικονομική παγκοσμιοποίηση δημιουργεί τις δικές της μεθόδους συνολικής διακυβέρνησης (για παράδειγμα, την Παγκόσμια Οργάνωση Εμπορίου), που υπονομεύει τις δυνατότητες του κράτους να προστατεύει τους ευάλωτους εργαζόμενους που ζουν στο έδαφός του, εξ ου και οι αντιδράσεις που έλαβαν χώρα στη Γαλλία και σε άλλες χώρες τον Δεκέμβριο του 1995.

Αλλά αυτό το μέλλον δεν έχει ακόμα καθοριστεί επακριβώς, και υπάρχουν πολλά μέσα για να αμφισβητηθεί, ανάμεσά στα οποία και τα διάφορα φονταμενταλιστικά κινήματα που διεκδικούν από τους νέους κυρίους της κυβερνητικής τον έλεγχο του κράτους ώστε να ξαναβρεί την εξουσία του, εκείνη του φύλακα των εδαφικών συμφερόντων. Όσο για τις πιο προοδευτικές εναλλακτικές λύσεις, της αριστεράς, αυτές είναι ακόμα απούσες, εξ ου και η γενικευμένη κατάθλιψη, που σπανίως εξηγείται, των νέων στις τεχνολογικά αναπτυγμένες χώρες.

Για ένα νέο πλανητικό κοινωνικό συμβόλαιο

Είναι μάλλον απίθανο να μπορέσει να ελεγχθεί αυτή η εξουσία χωρίς μια πολιτική ανατροπή επαναστατικού τύπου που δε θα σκόπευε ωστόσο στην επιστροφή σε έναν κόσμο θεμελιωμένο σε εδαφικούς παράγοντες. Είναι πράγματι δύσκολο να φανταστούμε μια τέτοια επιστροφή, εκτός εάν επιστρέψουμε στην εποχή των προ-κυβερνητικών τεχνολογιών, πράγμα που φαίνεται αδιανόητο σήμερα.

Η άλλη λύση συνίσταται στην πίστη πως μια διαφορετική τάξη είναι δυνατή και πως είναι ικανή να προστατεύσει τα άτομα, τις ομάδες και τις περιοχές τις οποίες υπονομεύει η νέα κυβερνητική τάξη. Αυτό προϋποθέτει ένα νέο παγκόσμιο κοινωνικό συμβόλαιο που θα παίξει στον 21ο αιώνα το ρόλο που έπαιξαν στο 19ο και σ' ένα μεγάλο μέρος του 20ού αιώνα ο σοσιαλισμός και το κράτος πρόνοιας.

Η προώθηση ενός τέτοιου σχεδίου προϋποθέτει την κινητοποίηση και την ανάπτυξη υπερεθνικών κοινωνικών δυνάμεων και η εφαρμογή του θα εξαρτηθεί από την εγκαθίδρυση νέων θεσμών και διαδικασιών του διεθνούς δικαίου που θα επιτρέψουν την διακυβέρνηση του Κυβερνοχώρου κατά τον ίδιο τρόπο που το σύγχρονο κράτος διοικούσε τις χωροταξικά καθορισμένες κοινωνίες. Κατά συνέπεια, ή θα συνεχίζουμε να παρασυρόμαστε προς τις εικονικές πραγματικότητες του κυβερνοχώρου ή θα συμβάλουμε στη διαμόρφωση μιας παγκόσμιας κοινότητας που θα ασκεί έναν πολιτικό και νομικό έλεγχο πάνω σε εκείνους που ονειρεύονται ένα παρόμοιο μέλλον, είτε πρόκειται για τους στρατηγούς της Ουάσινγκτον, είτε για τους πρωτοπόρους της ηλεκτρονικής εποχής, είτε για τους μάγους του χρηματιστηρίου.

Μετάφραση
Γ. Καραμπελιάς

Φαρμακολόγος και επιστημολόγος, ο Αμπντέλ Καρίμ Σορούχ είναι μαθητής του αγιατολλάχ Αλί Σαριατί. Ο Σαριατί, κεντρική μορφή της πάλης ενάντια στο Σάχη, και πριν το θάνατό του το ίδιο, αν όχι περισσότερο, δημοφιλής με τον Χομεϊνί, δολοφονήθηκε από την Σαβάκ, την πολιτική αστυνομία του Σάχη, στο Λονδίνο στη δεκαετία του '70. Για τον Σαριατί το Ισλάμ δεν αποτελεί μια και μοναδική αναφορά, γιατί είναι από τη φύση του πλουραλιστικό. Ο καθένας μπορεί "να επιλέγει το δάσκαλό του".

Ο Σορούχ υποστήριξε την ισλαμική επανάσταση αλλά εδώ και αρκετά χρόνια καταγγέλλει την "εξουσία των κληρικών" και την "μονοδιάστατη σκέψη", εκείνη του Χομεϊνί χθες, ή του Αλή Χαμενεΐ σήμερα. Τον Αύγουστο του 1995 υπέστη μια επίθεση μετά από μια διάλεξή του στο Ισπαχάν. Διδάσκει στην Ακαδημία της φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου της Τεχεράνης. Η συνέντευξη που ακολουθεί είναι χαρακτηριστική της προσπάθειας για αναζήτηση ενός ιδιαίτερου δρόμου προς τη δημοκρατία, στο πλαίσιο ενός ισλαμικού φονταμενταλιστικού καθεστώτος.

Πολλοί άνθρωποι πιστεύουν πως το Ισλάμ και η δημοκρατία αποτελούν αντινομικές πραγματικότητες. Εσείς επιμένετε πως και τα δύο θα συναντηθούν αναπόφευκτα κάποτε. Για ποιό λόγο;

Ένα δημοκρατικό καθεστώς προϋποθέτει πριν από όλα ανθρώπινα δικαιώματα και πλουραλισμό. Η θέση μου είναι η εξής: αναφέρομαι στα έργα μου στις έννοιες της διασταλτικής και της περιοριστικής ερμηνείας των ιερών κειμένων. Οι άνθρωποι έχουν λίγο ή πολύ πλατειές γνώσεις. Αυτές επηρεάζουν τις θρησκευτικές τους γνώσεις και την ερμηνεία των ιερών κειμένων την οποία κάνουν. Από την ουσία του λοιπόν ο πλουραλισμός υπάρχει και νομιμοποιεί την ταυτόχρονη ύπαρξη διαφορετικών απόψεων στην ερμηνεία της θρησκείας. Όσο για τα ανθρώπινα δικαιώματα, η σημερινή ερμηνεία των ιερών κειμένων αποκλείει κάθε διάλογο με αυτούς που υποστηρίζουν το σεβασμό τους, γιατί πρόκειται για εκκοσμικευμένα δικαιώματα. Ωστόσο είναι δυνατόν να συνδεθεί η τάση προς το ιερό και ο σεβασμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ανοίγοντας τη συζήτηση πάνω στις υποχρεώσεις του πιστού και το ζήτημα των δικαιωμάτων της ανθρώπινης ύπαρξης και αντιστρόφως. Βέβαια, αυτό το πράγμα είναι πολύ δύσκολο, αλλά αν θέλουμε να συμφιλιώσουμε αυτά τα δύο, θα πρέπει να δεχθούμε ως αξίωμα την επίτευξή του. Τέλος, θα προσέθετα πως η έννοια των ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι ξένη προς την θρησκεία. Δεν θα βρείτε καμμία αναφορά στα ιερά κείμενα. Αλλά για να είναι κανείς πιστός πρέπει να έχει κατ' αρχήν το δικαίωμα στην πίστη. Ειδωμένα κάτω από αυτή την οπτική, τα δικαιώματα του ανθρώπου προηγούνται εκείνων που ορίζουν την αποδοχή της μιας ή της άλλης πίστης και δοξασίας.

Αν μια ιδιαίτερη ερμηνεία του Ισλάμ εμποδίζει την πρόοδο, πρόκειται για μια ερμηνεία του και μόνο. Μπορείτε να προωθήσετε την κοινωνική πρόοδο αλλάζοντας ερμηνεία. Προσπαθώ να πείσω ορισμένους θεολόγους να ερμηνεύσουν τη θρησκεία κατά τέτοιο τρόπο.

Όταν μιλάτε για ανθρώπινα δικαιώματα εννοείτε προφανώς τα δημοκρατικά δικαιώματα;

Προφανώς. Τα δικαιώματα του ανθρώπου υπάρχουν εκτός του θρησκευτικού πεδίου. Αυτά τα δικαιώματα δεν ανήκουν στο χώρο του θρησκευτικού, γιατί πρόκειται για την δυνατότητα της ανακάλυψης, της κριτικής ή της αλλαγής. Αλλά πρόκειται για φυσικά δικαιώματα και θα πρέπει να τα αποδεχτούμε. Όπως θα πρέπει επίσης να θεμε-

Ένας θεολόγος της απελευθέρωσης στο Ιράν

Αμπντέλ Καρίμ Σορούχ

λιώσουμε την ερμηνεία των ιερών κειμένων πάνω σε αυτά τα δικαιώματα.

Ισχυρίζεστε ότι δεν υπάρχει μια και μοναδική ερμηνεία του Ισλάμ, η οποία να έχει καθολική ισχύ και για όλες τις εποχές, και πως το μήνυμα του Ισλάμ εξαρτάται από την ερμηνεία που δίνει κανείς σε αυτό. Δεν πρόκειται για μια θέση εντελώς επαναστατική;

Εσείς το βλέπετε έτσι. Κατά την άποψή μου πρόκειται για μια στοιχειώδη αλήθεια. Από ιστορική άποψη το Ισλάμ συγκροτήθηκε από μια σειρά διαδοχικών ερμηνειών των ίδιων των κειμένων του. Το ίδιο ισχύει και με τον χριστιανισμό. Κάθε καινούργια ερμηνεία μπορεί να θεωρήσει τις προγενέστερες ερμηνείες εσφαλμένες ή ελάχιστα πιστές στα ίδια τα κείμενα. Αλλά όταν δείτε τα πράγματα από τα έξω θα διαπιστώσετε μια σειρά από ερμηνείες. Δεν υποστηρίζω πως κάθε ερμηνεία βρίσκεται υποχρεωτικά σε αντίθεση με τις προηγούμενες αλλά και αυτό μπορεί να συμβεί. Όπως επίσης μπορεί να υπάρχουν αποχρώσεις, διαφορές ή μια ορισμένη ερμηνεία μπορεί να εξελίξει πάρα πέρα, χωρίς να έρθει σε αντίθεση μαζί του, έναν προγενέστερο σχολιασμό. Παρατηρώντας την ιστορία μπορεί κανείς να δει αυτό που μένει αμετακίνητο και εκείνο που άλλαξε. Αλλά για να το δεις, θα πρέπει ακριβώς να μπορείς να δεχθείς πως η ιστορία συνοδεύεται από αλλαγές -και να είσαι διανοητικά προετοιμασμένος για κάτι τέτοιο.

Ισχυρίζεστε επίσης πως οι μουσουλμάνοι δεν μπορούν να αρκεστούν στην αποδοχή της σύγχρονης ζωής στο υλικό επίπεδο αλλά ότι θα πρέπει να την εντάξουν και στον εσωτερικό τους κόσμο. Μπορείτε να γίνετε πιο σαφής;

Χρησιμοποιώ συνήθως τις έννοιες "προϊόν" και "ρίζα". Κατά την άποψή μου η τεχνολογία, οι μηχανές, η βιομηχανική παραγωγή είναι τα προϊόντα του μοντερνισμού και του δυτικού πολιτισμού. Πράγματι, τα αποδεχτήκαμε χωρίς όμως να μπορέσουμε να εκσυγχρονιστούμε. Γιατί για να το κατορθώσουμε θα πρέπει να αναχθούμε στις ρίζες αυτού του πολιτισμού ώστε να τον καταλάβουμε, να τον γνωρίσουμε σε βάθος. Στην αφετηρία του δυτικού πολιτισμού βρίσκεται ο ορθολογισμός -και οι επιστήμες άμεσο παράγωγο αυτού του ορθολογισμού. Όπως είχα την ευκαιρία να πω ήδη, μπορεί κανείς να αποδεχθεί αυτό το γεγονός, να το κριτικάρει ή να το απορρίψει, αλλά για να αντιμετωπίσει τον σύγχρονο κόσμο πρέπει πρώτα να τον κατανοήσει.

Με την λέξη "ρίζες" εννοείτε το κριτικό πνεύμα;

Ναι, είναι μια από τις διαστάσεις του δυτικού ορθολογισμού.

Κατά την άποψή μου, αν ο δυτικός πολιτισμός διατηρεί την ζωτικότητά του, αυτό συμβαίνει γιατί διαθέτει ένα κριτικό βλέμμα απέναντι στον εαυτό του, και αυτό εδώ και αιώνες. Εκεί βρίσκεται το μυστικό του δυναμισμού του.

Οι απόψεις σας θυμίζουν πολύ εκείνες του Καρλ Πόππερ...

Το πιστεύετε; Η κριτική σκέψη είναι πολύ σημαντική κατ' εμένα.

Εξ άλλου δεν βλέπετε ότι υπάρχει κάποια σύγκρουση ανάμεσα στην επιστήμη και τη θρησκεία, αντίθετα τις θεωρείτε ως δύο συμπληρωματικές οδούς προς την γνώση, έτσι δεν είναι;

Η αντίθεση ανάμεσα σε επιστήμη και θρησκεία δεν έχει νόημα. Υπάρχει από τη μια πλευρά η επιστήμη και από την άλλη οι επιστημονικές φιλοσοφικές και θρησκευτικές ερμηνείες. Το επαναλαμβάνω: η θρησκεία δεν είναι μονολιθική, υπάρχει μια ολόκληρη σειρά ερμηνειών. Γι' αυτό η σύγκριση επιστήμης και θρησκείας είναι ένα ψευδοπρόβλημα. Το σωστό ερώτημα είναι το ακόλουθο: μια επιστημονική ερμηνεία της θρησκείας είναι δυνατή, νόμιμη και υπερασπίσιμη; Κατά την άποψή μου, ναι.

Και το αντίστροφο;

Επίσης. Μπορεί να κάνει κάποιος μια πνευματική ερμηνεία της επιστήμης... η "αντίφαση" επιστήμης και θρησκείας είναι ένα εξαιρετικό αντικείμενο μελέτης και όχι ένα πεδίο μάχης...

Και πώς μπορεί να συνδεθεί η θεωρία της εξέλιξης του Δαρβίνου με το δόγμα της θείας δημιουργίας;

Και εδώ θα πρέπει να τεθεί διαφορετικά το ερώτημα. Δεν είναι η θεωρία αλλά η ερμηνεία που γίνεται σήμερα η οποία προφανώς έρχεται σε αντίθεση με τις επιστημονικές ερμηνείες. Το επαναλαμβάνω: αν έχετε μια επιστημονική βεβαιότητα θα πρέπει να μετασχηματίσετε τη θρησκευτική ερμηνεία έτσι ώστε να εναρμονίσετε και τα δύο.

Ορισμένοι ισχυρίζονται πως η θρησκεία, και πιο συγκεκριμένα το Ισλάμ, συνιστά ένα εμπόδιο στην κοινωνική πρόοδο. Τι σκέφτεστε πάνω σ' αυτό;

Αν μια ιδιαίτερη ερμηνεία του Ισλάμ εμποδίζει την πρόοδο, πρόκειται για μια ερμηνεία του και μόνο. Μπορείτε να προωθήσετε την κοινωνική πρόοδο αλλάζοντας ερμηνεία. Προσπαθώ να πείσω ορισμένους θεολόγους να ερμηνεύσουν τη θρησκεία κατά τέτοιο τρόπο.

Σε μια συνέντευξή σας λέγατε πως οι μολλάδες, που ισχυρίζονται πως ξέρουν τα πάντα καλύτερα από όλους, εμποδίζουν τον εκδημοκρατισμό του Ιράν, αλλά ότι η νέα γενιά των μολλάδων θα μπορούσε να ανοίξει το δρόμο προς τον εκδημοκρατισμό αρκεί να μη διαφθαρούν και αυτοί από την εξουσία. Το πιστεύετε πάντα;

Δεν έχω αλλάξει άποψη. Οι δημοκρατικές ιδέες ξαπλώνονται όλο και περισσότερο, τόσο ανάμεσα στους νέους του Πανεπιστημίου, όσο και ανάμεσα στους μολλάδες. Δεν μπορεί κανείς να προβλέψει το μέλλον, αλλά εάν τα πράγματα συνεχιστούν όπως έχουν και ο κλήρος διατηρήσει την εξουσία και εάν η νέα γενιά αναλάβει τις ευθύνες της, υπάρχουν ελπίδες για ένα πιο δημοκρατικό καθεστώς στο Ιράν.

Παρόλο που δεν αισθάνεσθε κοντά στο σημερινό καθεστώς στη χώρα σας, σας ανέχονται. Διδάσκετε πάντα στο Πανεπιστήμιο της Τεχεράνης. Από πού βγαίνει η δύναμή σας; Γιατί δεν μπορούν να σας χτυπήσουν;

Δεν είμαι άτρωτος. Έχω δυσκολίες. Δεν είμαι ένας άνθρωπος ισχυρός, αλλά πιστεύω στη δύναμη των ιδεών. Αυτή είναι η μόνη δύναμη. Προσθέτω επίσης πως είμαι ιδιαίτερα έντιμος απέναντι στον εαυτό μου. Προσπαθώ να μην κοροϊδεύω τον εαυτό μου. Δεν κρύβω τίποτε, ούτε από μένα, ούτε από τους μαθητές μου. Ίσως γι' αυτό μπορώ να επηρεάσω τις καρδιές τους με τις ιδέες μου. Είναι η μόνη ισχύς την οποία διαθέτω.

Μετάφραση Γ.Κ.

■

Από το Τρινιντάντ, Ινδός στην καταγωγή και αγγλόφωνος, ο V. S. Naipaul, έχει δημοσιεύσει, ούτε λίγο ούτε πολύ, είκοσι δύο βιβλία από το 1954. Εξηγεί στην "Οικονομική Επιθεώρηση Άπω Ανατολής" γιατί οι συγγραφείς, κυρίως στην Ασία, οφείλουν να εμπνευστούν τις δικές τους αφηγηματικές μορφές, αντί να μπαίνουν στο καλούπι μυθιστορηματικού τύπου.

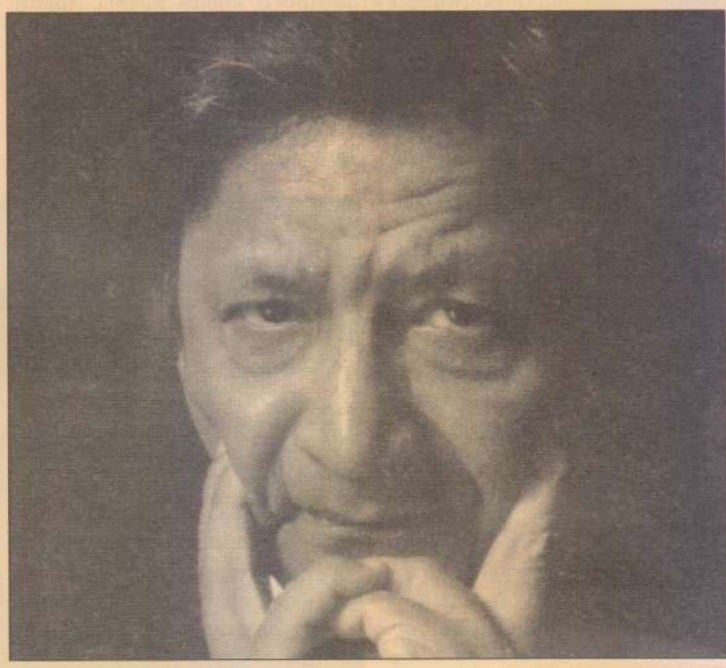
Γιατί αποστρέφομαι το μυθιστόρημα

του V. S. Naipaul

Μ' όλο που πλησιάζει στην ηλικία της σύνταξης, ο Vidiadhar Surejpresad Naipaul δεν αφήνει να εμφανιστεί κανένα σημάδι κούρασης. Την ώρα αυτή (Σημ. μετ. η συνέντευξη που ακολουθεί δόθηκε τον Ιανουάριο 1996), ο εξηνταπριάχρονος συγγραφέας διασχίζει την Ασία αναζητώντας πληροφορίες για το προσεχές του βιβλίο. Το 1979, ο Naipaul πραγματοποίησε ένα παρόμοιο ταξίδι, μετά από το οποίο έγραψε ένα καινοτόμο μυθιστόρημα, το *"Λυκόφως πάνω από το Ισλάμ: ταξίδι στη χώρα αυτών που προλέγουν το μέλλον"*, μια διήγηση του ταξιδιού και σκέψεις για το Ισλάμ και για το φονταμενταλισμό στην Ασία. Το καινούργιο του βιβλίο πρέπει να είναι η συνέχεια, αλλά ο συγγραφέας φυλάει καλά το μυστικό για το ακριβές του περιεχόμενο. Ο Naipaul γράφει από το 1954 και ταξιδεύει από το 1960. Γεννημένος στο Τρινιντάντ και από οικογένεια ινδών ινδουιστών, ζει στην Αγγλία από το 1950, από τα χρόνια που έφτασε εκεί πέρα για πρώτη φορά με σκοπό να ακολουθήσει πανεπιστημιακές σπουδές.

Οι άνθρωποι σύντομα θα επιθυμήσουν, όταν αγοράσουν ένα βιβλίο, να βιώσουν μια διαφορετική εμπειρία από αυτήν των οπτικοακουστικών μέσων. Το βιβλίο θα πρέπει να απευθυνθεί πιο άμεσα στη φαντασία τους, στην ευφυία τους και στην ευαισθησία τους. Αυτό δεν μπορεί να κάνει παρά μόνο καλό και θα οδηγήσει στην υπέρβαση της ίδιας της ιδέας του γραψίματος.

Θεωρείται από πολλούς κριτικούς ως ένας από τους σπουδαιότερους ζώντες συγγραφείς του 20ού αιώνα και συμμετέχει σταθερά στη μικρή ομάδα υποψηφίων για το βραβείο Νόμπελ Λογοτεχνίας. Συγγραφέας έντεκα μπεστ-σέλλερς, δεν γράφει σχεδόν καθόλου πια μυθιστορήματα με φανταστική πλοκή. Φυλάσσοντας ζηλότυπα την προσωπική του ζωή, ο Naipaul δίνει σπάνια συνεντεύξεις. Ο ανταποκριτής, ωστόσο, της *"Οικονομικής Επιθεώρησης της Άπω Ανατολής"* στο Πακιστάν, κατάφερε να τον συναντήσει στη Λαχόρη και να τον πείσει να του μιλήσει για τον εαυτό του και για τη δουλειά του.

Σε ποιά κατηγορία θα καταχωρούσατε το είδος των βιβλίων που γράφετε τώρα; Στα ντοκυμαντέρ; Στις ταξιδιωτικές διηγήσεις;

V. S. Naipaul: Κανένας λόγος δεν υπάρχει για να το ταξινομήσει κανείς. Τα βιβλία μου είναι μέρος της δουλειάς μου, μέρος των γραφτών μου, μέρος της αδιάκοπης ενατένισής μου προς τον κόσμο μέσα στον οποίο ζω. Αυτή η μανία του προσδιορισμού, ελάχιστο ενδιαφέρον παρουσιάζει. Ξεκινάει από την αρχή ότι δεν υπάρχει παρά ένας και μόνος τύπος γραψίματος που μετράει, αυτός που καλείται λογοτεχνική δημιουργία ή, όπως λέγεται γενικά, μυθιστόρημα. Πιστεύω πως αυτό είναι μια κληρονομιά από το 19ο αιώνα. Πιστεύω ότι η λογοτεχνική δημιουργία μπορεί να οδηγήσει στην Ιστορία της Τέχνης, στη Βιογραφία, στην Ιστορία. Όλα τα είδη γραψίματος μπορούν να είναι δημιουργικά. Χαρακτήρισαν τα βιβλία μου ως ταξιδιωτικές διηγήσεις, αλλά αυτό μπορεί να οδηγήσει σε σφάλμα γιατί, από το παρελθόν, τα ταξιδιωτικά κείμενα ήταν γραμμένα κυρίως από ανθρώπους που περιέγραφαν το οδοιπορικό του ταξιδιού τους... Αυτό που κάνω εγώ είναι πολύ διαφορετικό. Ταξιδεύω ξεκινώντας από ένα θέμα. Δεν ταξιδεύω για να μιλήσω για τον εαυτό μου, αλλά για να παρατηρήσω τον κόσμο. Ταξιδεύω για να διεξάγω μια έρευνα. Δεν είμαι δημοσιογράφος. Παίρνω μαζί μου όλα τα χαρίσματα της κατανόησης, της παρατήρησης και της περιέργειας που ανέπτυξα ως συγγραφέας. Στον κατάλογο αυτό πρέπει να προσθέσω και το χάρισμα της αφήγησης. Αυτές οι έρευνες που γράφω προς το παρόν είναι στην πραγματικότητα διηγήσεις με δομή. Είναι η διήγηση του ταξιδιού μέσα στην οποία υπεισέρχονται πολλές μικρότερες διηγήσεις οι οποίες εγγράφονται μέσα στο γενικό πλαίσιο.

Σκέφτεστε να ξαναγυρίσετε κάποια μέρα στο καθαρό μυθιστόρημα ή στο μύθο που θα είναι προϊόν της καθαρής φαντασία σας;

Naipaul: Αυτό που γράφω είναι καθαρό προϊόν της φαντασίας μου, οφείλω, όμως, να παραδεχτώ ότι αντιπαθώ τη λέξη "μυθιστόρημα". Δεν καταλαβαίνω πια γιατί να είναι τόσο σημαντικό το να γράφονται ή να διαβάζονται επινοημένες ιστορίες. Σε ό,τι με αφορά, δεν έχω ανάγκη από αυτό το ερέθισμα. Δεν έχω ανάγκη απ' αυτές τις φαντασιοπληξίες. Έχω ακόμα τόσα πράγματα να διαβάσω, τόσα πράγματα να καταλάβω από τον κόσμο. Ζούμε σε μια εποχή εξαιρετική, σε μια εποχή που έχουμε πολύ περισσότερες γνώσεις στη διάθεσή μας από όσες εδώ και εκατό χρόνια. Μπορούμε να διαβάσουμε βιβλία για την τέχνη στην Ινδία, για την ινδική ιστορία, για την ιστορία του πολιτισμού στην Ν. Α. Ασία, για την κινέζικη τέχνη, τα οποία, απλούστατα, δεν ήταν στη διάθεσή μας πριν από εκατό χρόνια. Δεν θεωρώ το διάβασμα ως επιθυμία να ζαλίζει κανείς το κεφάλι του με ιστορίες. Δεν έχω ανάγκη απ' αυτό το πράγμα. Αυτός ο άλλος τύπος διαβάσματος είναι πολύ πιο συναρπαστικός για μένα και υπάρχει δυσκολία επιλογής. Δεν έχω πια τον καιρό για να διαβάσω αυτά τα καινούρια βιβλία με τα εμπορικά μυθιστορήματα που εκδίδουν.

Σε κάποια εποχή, η μυθιστορία επέτρεπε ένα είδος ανακαλύψεων για τις οποίες μίλησα προηγουμένως. Ανακαλύψεων πάνω στη φύση της κοινωνίας, πάνω στα κράτη, αν και η αξία αυτών των λογοτεχνικών έργων δεν περιοριζόταν στην αφηγηματική τους πλευρά. Έχω την αίσθηση ότι τα πιο σημαντικά έργα μυθιστορίας γράφτηκαν τον 19ο αιώνα και, πιο ειδικά, ανάμεσα στο 1830 και 1895. Νομίζω ότι αυτό που ακολούθησε δεν ήταν παρά οι παραλλαγές αυτών των βιβλίων. Αυτό που έκανε ο Μπαλζάκ ήταν να δημιουργήσει και να ανακαλύψει τη σύγχρονη Γαλλία, και το έργο του -μνημειώδες- παραμένει μοναδικό, πρωτότυπο. Το ίδιο έκανε επίσης και ο Φλωμπέρ για την Γαλλία στη **"Μαντάμ Μποβαρύ"**. Δεν επρόκειτο απλώς για την ιστορία μιας γυναίκας χαμένης μέσα στις φαντασιώσεις της, αλλά για μια ιστορία για τη Γαλλία. Ήταν η δημιουργία μιας ολόκληρης κουλτούρας. Όλα τα σημαντικά έργα είναι πρωτότυπα. Είναι έργα που δε μοιάζουν με αυτά που γράφτηκαν στο παρελθόν. Τα μόνα καλά βιβλία είναι τα μοναδικά βιβλία.

Σήμερα, ο κόσμος βρίσκει πολύ εύκολα μια μεγάλη ζωντάνια στα ασιατικά κείμενα σε αντίθεση με τα εγγλέζικα. Αυτός, ωστόσο, δεν είναι ο σωστός τρόπος για να βλέπει κανείς τα πράγματα. Αυτή η ζωντάνια απορρέει από το γεγονός ότι η μορφή είναι δανεική και από το ότι τη γεμίζουμε μ' αυτό το καινούριο υλικό. Όταν θα έχει εισαχθεί αρκετό υλικό μέσα σ' αυτήν εδώ τη μορφή, θα μας φαίνεται ότι η ζωντάνια εξαφανίζεται και απ' αυτήν, και θα έρθουμε αντιμέτωποι με το ίδιο πρόβλημα, με το να βρούμε ποιοί είναι οι νέοι συγγραφείς στην Ασία. Όταν διαβάζουμε ένα Ρώσο συγγραφέα όπως τον Τουργκιένιεφ, τις **Διηγήσεις ενός κυνηγού**, λέμε πώς θα μπορούσε να το γράψει κανείς για τους ιδιοκτήτες γης στο Πεντζάμπ. Έτσι, όμως, ένας συγγραφέας δεν γράφει πραγματικά το δικό του βιβλίο, ξαναγράφει το βιβλίο του Τουργκιένιεφ. Γιατί το περιεχόμενο και η μορφή είναι πάντα άρρηκτα δεμένα μεταξύ τους. Αυτό που συμβαίνει όταν εισάγει κανείς το δικό του περιεχόμενο σε μια μορφή που έχει δανειστεί, είναι ότι αποσχηματοποιεί κάπως το περιεχόμενο. Κάθε πολιτισμός έχει τον δικό του τρόπο να συναισθάνεται και να βλέπει. Υπάρχουν διαφορετικοί τρόποι θεώρησης και διαφορετικές ιδέες πραγμάτωσης και συμπεριφοράς στους ανθρώπους. Όταν προσπαθεί κανείς να γράψει όπως ο Χέμινγουεϊ και γράφει για την Ινδία -δε γίνεται, δεν περπατάει αυτό το πράγμα.

Κατά τον ίδιο τρόπο, πιστεύω ότι οι μορφές είναι δυναμικές. Πριν από το μυθιστόρημα στην Ευρώπη, υπήρξε το δοκίμιο, η αφηγηματική ποίηση, το θέατρο, το έπος, που θεωρήθηκαν θεμελιακές μορφές σε διαφορετικές εποχές. Δεν έχουμε την ανάγκη να θεωρούμε το μυθιστόρημα ως μια μορφή θεμελιακή. Δεν ξέρω πως μπορούμε να κρίνουμε μια μορφή παράγωγη. Λέγεται ότι πρέπει να σκεφτούμε την ιστορία, τα πρόσωπα, το στυλ και να κάνουμε το γενικό απολογισμό. Με τα πρωτότυπα έργα, όμως, δεν χρειάστηκε ποτέ να κάνουμε κάτι τέτοιο, είναι πρωτότυπα, το ξέρουμε. Αυτά που είπα επιβεβαιώνονται από το γεγονός ότι οι άνθρωποι μπορούν να διδάσκουν το μυθιστόρημα και τη μυθιστορηματική γραφή στα πανεπιστήμια. Εάν μπορούμε να διδάξουμε στους ανθρώπους τη μορφή μέσα στην οποία μπορούν να ενέσουν το δικό τους υλικό για τη ζωή στη Σρι Λάνκα ή στην Ιαπωνία, σημαίνει ότι σ' αυτό στοχεύουμε όλο κι όλο, αυτή την ώρα. Δεν είμαστε στην αναζήτηση της ευαισθησίας του συγγραφέα. Κρίνουμε το υλικό που έβαλε μέσα στο πουκάμισο της δανεικής μορφής. Διαβάζω μυθιστορήματα από τη Ν.Α. Ασία τα οποία, κατά πως μου φαίνεται, δεν έχουν τίποτα να κάνουν με τη Βιρμανία αλλά, αποκλειστικά και μόνο, με τις ΗΠΑ και με το εκεί πανεπιστήμιο. Όταν διαβάζω ασιατικές ή αφρικάνικες κριτικές, έχω συχνά την εντύπωση ότι διαβάζω αμερικάνικες.

Τί είδους αντιστάσεις προβάλλει η λογοτεχνία στην τηλεόραση, στους υπολογιστές και στην κουλτούρα της παραβολικής κεραίας; Θα διαβάζουμε ακόμα λογοτεχνία σε είκοσι χρόνια;

Naipaul: Βρίσκω συναρπαστικά όλα όσα κουβεντιάζουν πάνω σ' αυτό το θέμα. Αυτή η αναστάτωση θα έχει μια εξαιρετική επίδραση πάνω στη λογοτεχνική δημιουργία. Οι άνθρωποι σύντομα θα επιθυμήσουν, όταν αγοράσουν ένα βιβλίο, να βιώσουν μια διαφορετική εμπειρία από αυτήν των οπτικοακουστικών μέσων. Το βιβλίο θα πρέπει να απευθυνθεί πιο άμεσα στη φαντασία τους, στην ευφυία τους και στην ευαισθησία τους. Αυτό δεν μπορεί να κάνει παρά μόνο καλό και θα οδηγήσει στην υπέρβαση της ίδιας της ιδέας του γραψίματος.

Οι μεγαλύτεροι ζώντες συγγραφείς σύμφωνα με 18 διεθνείς κριτικούς

1	Γκαμπριέλ Γκαρσία Μαρκές (Κολομβία)	13 ψήφοι
2	Μίλαν Κούντερα (Τσεχία)	9 ψήφοι
3	Ουμπέρτο Έκο (Ιταλία)	6 ψήφοι
4	Τζων Απντάικ (Η.Π.Α)	6 ψήφοι
5	Σάλμαν Ράσντι (Μεγάλη Βρετανία)	5 ψήφοι
6	Μάριο Βάργκας Λιόσα (Περού)	4 ψήφοι
7	Αλεξάντερ Σολζενίτσιν (Ρωσία)	4 ψήφοι
8	Πωλ Όστερ (Η.Π..Α)	4 ψήφοι
9	Β.Σ. Νάιπουλ (Ινδία)	4 ψήφοι
10	Γκύντερ Γκρας (Γερμανία)	4 ψήφοι
11	Σωλ Μπέλλοου (Η.Π.Α)	4 ψήφοι
12	Ντον Ντε Λίλλο (Η.Π.Α)	3 ψήφοι
13	Κάρλος Φουέντες (Μεξικό)	3 ψήφοι
14	Πατρίκ Μοντιανό (Γαλλία)	3 ψήφοι
15	Αντόνιο Ταμπούκι (Ιταλία)	3 ψήφοι
16	Τόνι Μόρισον (Η.Π.Α)	3 ψήφοι
17	Ναγκίμπ Μαχφούζ (Αίγυπτος)	3 ψήφοι
18	Νόρμαν Μέηλερ (Η.Π.Α)	3 ψήφοι

"Κατά τη γνώμη σας ποιοί είναι οι σημαντικότεροι ζώντες συγγραφείς σήμερα; Αυτό το ερώτημα τέθηκε σε δεκαοκτώ κριτικούς από όλο τον κόσμο... Μπορεί κανείς να φανταστεί ποια θα ήταν η απάντηση 50 χρόνια πριν. Αντρέ Μαλρώ, Τσέζαρε Παβέζε, ή Τόμας Μαν θα φιγουράριζαν ανάμεσα στις απαντήσεις. Αλλά πόσοι ινδοί ή αφρικανοί;" γράφει η Hebdo της Λωζάννης.

Μετάφραση: Ελένη Νάκου
Οικονομική Επιθεώρηση Άπω Ανατολής
Χόνγκ-Κόνγκ
Η συνέντευξη πάρθηκε από τον Ahmed Rashid

Το χολλυγουντιανό σύστημα ισοπεδώνει τα πάντα. Ας προσέξουμε ώστε να μην τελειώσει τώρα μαζί του η όμορφη και μεγάλη ιστορία του κινηματογράφου προειδοποιεί η αμερικανίδα δοκιμιογράφος Susan Sontag. Εκατό χρόνια μετά τους Lumière και τον Meliès η έβδομη τέχνη πεθαίνει, σαν άτυχος έρωτας.

Μια ιστορία αγάπης που τελειώνει άσχημα

της Susan Sontag

Στα εκατό χρόνια της ύπαρξής του, ο κινηματογράφος φαίνεται να έχει ακολουθήσει τον κύκλο της ζωής: η αναπόφευκτη γέννηση, η σταδιακή συγκέντρωση της δόξας και, κατά την τελευταία δεκαετία, η αρχή μιας επονείδιστης, ανεπίστρεπτης παρακμής. Όχι πως δεν πρέπει πια να ελπίζουμε σε καλές ταινίες που θα προκαλέσουν θαυμασμό. Αλλά αυτά τα έργα δεν θα μπορούσαν να είναι παρά εξαιρέσεις, πράγμα που ισχύει για κάθε αριστούργημα, σε όποια τέχνη και αν ανήκει. Και θα είναι αναγκαστικά αληθινές παραβάσεις των κανόνων και των πρακτικών που είναι εν ισχύ σήμερα στην κινηματογραφική βιομηχανία των καπιταλιστικών χωρών, όπου και διαμορφώνονται, δηλαδή στην κινηματογραφική βιομηχανία ολόκληρου του κόσμου. Και οι κοινές ταινίες, αυτές που αποβλέπουν μόνο στο να ψυχαγωγήσουν (με άλλα λόγια τα εμπορικά έργα) είναι εκπληκτικά βλακώδη και στην πλειοψηφία τους αποτυγχάνουν να τραβήξουν το κοινό στο οποίο απευθύνονται. Εάν αποτελεί ίδιον ενός μεγάλου έργου το να είναι διαχρονικά μοναδικό, ο εμπορικός κινηματογράφος επέλεξε έναν κόσμο τετριμμένο, επιτηδευμένο, που πειραματίζεται με όλους τους πιθανούς συνδυασμούς, με την ελπίδα να αναπαράγει την αλλοτινή επιτυχία. Ο κινηματογράφος, θεωρούμενος άλλοτε ως η κατ' εξοχήν τέχνη του 20ού αιώνα, μοιάζει στο τέλος του αιώνα να έχει γίνει μια παρακμιακή τέχνη.

Ποιά θέση μπορεί σήμερα να κατέχει ένας ελεύθερος σκοπευτής, όπως ο Hans-Jurgen Syberberg που σταμάτησε να γυρίζει ταινίες ή ο μεγάλος Jean-Luc Godard που κάνει ταινίες βίντεο πάνω στην ιστορία του σινεμά; Η διεθνοποίηση της χρηματοδότησης και επομένως της διανομής είχε ένα καταστροφικό αποτέλεσμα στις δύο τελευταίες ταινίες του Andrei Tarkovski, του οποίου η λαμπρή καριέρα συντομεύτηκε τραγικά. Και που θα βρει ο Alexandre Sokurov τα απαραίτητα μέσα για να συνεχίσει να κάνει έξοχες ταινίες, μέσα στις δύσκολες συνθήκες του καπιταλισμού στη Ρωσία;

Ίσως να μην είναι το τέλος του κινηματογράφου αλλά της κινηματογραφοφιλίας. Όλες οι τέχνες έχουν τους φανατικούς τους. Αλλά ο κινηματογράφος ενέπνευσε μια αγάπη πολύ ιδιαίτερη, γεννημένη από την πεποίθηση ότι επρόκειτο για μια τέχνη κατ' ουσίαν μοντέρνα, ασυνήθιστα προσιτή και συγχρόνως ποιητική και μυστηριώδης ερωτική και ηθική. Όπως η θρησκεία έτσι και ο κινηματογράφος είχε τους αποστόλους του. Ήταν μια σταυροφορία. Για τους κινηματογραφόφιλους περιελάμβανε τα πάντα. Ήταν συγχρόνως το βιβλίο της τέχνης και το βιβλίο της ζωής.

Όπως πολλοί παρατήρησαν, η γέννηση του κινηματογράφου εδώ και έναν αιώνα υπήρξε μια διπλή γέννηση. Περίπου την ίδια χρονιά, το 1895, δύο είδη έργων έβλεπαν το φως της ημέρας, προτείνοντας δύο μοντέλα αυτού που θα μπορούσε να είναι ο κινηματογράφος.

Από τη μια μεριά η μεταγραφή της πραγματικής ζωής, χωρίς σκηνοθεσία (οι αδελφοί Lumière) και από την άλλη η επινόηση, το τέχνασμα, η αυταπάτη, το όνειρο (Meliès). Δεν πρόκειται, κυρίως, για μια πραγματική αντίθεση, διότι για το κοινό της πρώτης ώρας η μεταγραφή της πιο τετριμμένης πραγματικότητας όπως *Η Άφιξη ενός τραίνου στο σταθμό της Ciotat* των αδελφών Lumière, ήταν μια θαυμάσια εμπειρία. Ο κινηματογράφος γεννιέται μέσα στον πλήρη θαυμασμό, τον θαυμασμό του να διαπιστώνει κανείς ότι η πραγματικότητα μπορούσε να μεταγραφεί με μια τέτοια αμεσότητα. Ολόκληρος ο κινηματογράφος είναι μια απόπειρα να διαιωνίσει και να αναδημιουργήσει την αίσθηση του θαυμαστού. Όλα αρχίζουν πριν από εκατό χρόνια την στιγμή που το τραίνο μπαίνει στο σταθμό. Οι θεατές δοκιμάζουν τις ευθύβολες εικόνες και υποχωρούν, περισσότερο για να αποφύγουν αυτό το τραίνο που φαινόταν να κατευθύνεται ίσια πάνω τους. Προτού η έλευση της τηλεόρασης αδειάσει τις σκοτεινές αίθουσες, προσπαθούσαμε να μάθουμε να περπατάμε, να καπνίζουμε, να φιλιόμαστε, να χτυπιόμαστε, να υποφέρουμε. Οι ταινίες μας έδιναν ιδέες για να είμαστε πιο γοητευτικοί. Για παράδειγμα, είναι ωραίο να φοράς ένα αδιάβροχο ακόμη και με ξηρό καιρό. Αλλά, επιστρέφοντας στο σπίτι, δεν παίρναμε μαζί παρά ένα μέρος αυτής της μεγάλης εμπειρίας η οποία συνίσταται στην καταβύθιση σε ζωές που δεν είναι οι δικές μας. Είναι η επιθυμία να χαθείς μέσα στη ζωή, μέσα στο πρόσωπο ενός άλλου. Αυτή είναι η βαθύτερη επιθυμία, η πιο ολική, στην οποία η κινηματογραφική εμπειρία δίνει υπόσταση.

Αλλά ακόμη μεγαλύτερη ήταν η εμπειρία του να εγκαταλείπεσαι, να αφήνεσαι να μεταφερθείς από αυτό που εμφανιζόταν στην οθόνη. Θέλαμε να αιχμαλωτιστούμε από την ταινία -και το να αιχμαλωτιστούμε σήμαινε να αφεθούμε να κατακλυσθούμε από τη φυσική παρουσία της εικόνας. Ορίστε τί σήμαινε το "πάμε σινεμά". Το να δεις μια μεγάλη ταινία στη μικρή οθόνη δεν σημαίνει ότι τη βλέπεις πραγματικά.

Δεν είναι μόνο θέμα διαστάσεων, διαφοράς ανάμεσα σε μια πιο μεγάλη εικόνα που θα ήταν στην αίθουσα και στην μικρή εικόνα, την τηλεόραση στο σπίτι. Οι συνθήκες υπό τις οποίες βλέπουμε τηλεόραση στο σπίτι συνιστούν μια απόλυτη έλλειψη σεβασμού προς το έργο. Σήμερα οι οθόνες μπορούν να καταλαμβάνουν έναν ολόκληρο τοίχο στο καθιστικό ή στο υπνοδωμάτιο. Για να "αιχμαλωτισθούμε" πρέπει να είμαστε μέσα σε έναν κινηματογράφο, καθισμένοι στο σκοτάδι ανάμεσα σε εντελώς αγνώστους. Δεν είναι οι νοσταλγίες που θα ξαναδώσουν ζωή στα ξεχασμένα τελετουργικά, ερωτικά ή μασητικά, των σκοτεινών αιθουσών. Συρρικνώνοντας τον κινηματογράφο σε επιθετικές εικόνες και σε έναν ανενδοίαστο χειρισμό πλάνων όλο και πιο σύντομων που στοχεύουν στο να έλξουν εκ των προτέρων την προσοχή, κάναμε έναν κινηματογράφο ανούσιο, ελαφρύ, που δεν απαιτεί, πλέον, από κανένα μια αδιάλειπτη προσοχή.

Σήμερα οι εικόνες προβάλλονται με όλους τους τρόπους και σε όλους τους δυνατούς χώρους. Πάνω στην οθόνη μιας αίθουσας, στον τοίχο μιας ντισκοτέκ ή πάνω σε μια γιγάντια κρεμαστή οθόνη σε ένα στάδιο. Αυτή η διάχυση των εικόνων οδήγησε στην σταδιακή έκπτωση του ενδιαφέροντος που το κοινό είχε για τον κινηματογράφο ως τέχνη και ως δημοφιλή διασκέδαση.

Τα πρώτα χρόνια καμιά ουσιαστική διαφορά δεν διέκρινε αυτούς τους δύο τύπους. Και όλα τα έργα της εποχής του βωβού κινηματογράφου, από τα αριστουργήματα των Louis Feuil-

"Η άφιξη ενός τρένου στο σταθμό της Ciotat" των αδελφών Limière, 1895.

"Η γένηση ενός έθνους" του D. W. Griffith, 1915.

"Ο άρχων του τρόμου" του Orson Welles, 1958.

"Τα τετρακόσια χτυπήματα" του F. Tryffaut, 1959.

"Λούντβιχ, ρέκβιεμ για ένα παρθένο βασιλιά", του Hans-Jurgen Syberberg, 1972.

"Μπλου κόλαρ", του Paul Schrader, 1978.

"Αποκάλυψη τώρα", του Francis Ford Coppola, 1979.

"Γυμνός", του Mike Leigh, 1992.

lade, Griffith, Dziga Vertov, Pabst, Murnau και King Vidor ως τα πιο στερεότυπα μελοδράματα και κωμωδίες, έχουν ένα υψηλό καλλιτεχνικό επίπεδο σε σχέση με ό,τι ακολούθησε. Με την έλευση του ομιλούντος κινηματογράφου, η εικόνα έχασε ένα μεγάλο μέρος της λάμψης και της ποίησής της και οι εμπορικοί κανόνες έγιναν πιο αυστηροί. Αυτός ο τρόπος εξέλιξης -το χολλυγουντιανό σύστημα- κυριάρχησε στο σύνολο του κινηματογραφικής παραγωγής για ένα τέταρτο του αιώνα (από το 1930 έως το 1955 περίπου). Οι πιο αυθεντικοί δημιουργοί, όπως ο Erich von Stroheim και ο Orson Welles, παραγκωνισμένοι από αυτό το σύστημα, κατέληξαν να αυτοεξορισθούν αναζητώντας καλλιτεχνικό άσυλο στην Ευρώπη όπου τα ίδια κριτήρια ευτελούς ποιότητας απαιτούσαν στο εξής πιο μειωμένους προϋπολογισμούς.

Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου η Γαλλία αποτελούσε τον μόνο χώρο παραγωγής σημαντικών έργων. Έπειτα, στα μέσα της δεκαετίας του '50, οι ιδέες της avant-garde ενισχύθηκαν τη στιγμή που ο κινηματογράφος εθεωρείτο μια τέχνη της οποίας τα ιταλικά μεταπολεμικά έργα με την αμεσότητά τους αποτελούσαν την πρωτοπορία. Από αυτά προέκυψε μια σειρά αυθεντικών έργων, εμπνευσμένων και ιδιαίτερα σοβαρών. Εκείνη ακριβώς τη στιγμή το να πας στον κινηματογράφο, να σκεφτείς, ή να μιλήσεις γι' αυτόν έγινε ένα πάθος ανάμεσα στους φοιτητές και τους νέους γενικώς. Ερωτευόμασταν όχι μόνο τους ηθοποιούς αλλά και το ίδιο το σινεμά. Η κινηματογραφοφιλία έκανε την εμφάνισή της στη Γαλλία στα χρόνια του '50. Ο χώρος έκφρασής της ήταν τα θρυλικά *Cahiers de cinema/ Κινηματογραφικά τετράδια*, η έκδοση των οποίων ακολουθήθηκε και από άλλες επιθεωρήσεις -όλες το ίδιο ενθουσιώδεις- στη Γερμανία, στην Ιταλία, στην Μ. Βρεττανία, στην Σουηδία, στις ΗΠΑ και στον Καναδά. Το κύμα της κινηματογραφοφιλίας εξαπλώθηκε σε ολόκληρη την Ευρώπη και την Αμερική. Είχε ως ναούς τις παλιές ταινίες και τα αφιερώματα τα οποία ευδοκιμούν παντού. Τα χρόνια του '60 και η αρχή της δεκαετίας του '70 σημαδεύτηκαν από τον πυρετό του κινηματογράφου. Η κινηματογραφοφιλία στην ακμή της δεν είχε παρά μόνο μια ελπίδα: να βρει μια θέση όσο γίνεται πιο κοντά στη μεγάλη οθόνη και στην ιδανική περίπτωση στο κέντρο της τρίτης σειράς.

"Δεν μπορούμε να ζούμε χωρίς Rossellini", δηλώνει ένας χαρακτήρας του *Πριν από την επανάσταση* του Bertolucci (1964) και το σκέπτεται.

Κάθε χρόνο, στο διάστημα μιας δεκαετίας, καινούργια αριστουργήματα αντικρύζουν το φώς. Σήμερα αυτή η εποχή φαίνεται πολύ μακρινή. Είναι βέβαιο πως η διαμάχη που αντιπαραθέτει την κινηματογραφική βιομηχανία προς την έβδομη τέχνη, τον κινηματογράφο της ρουτίνας στον πειραματικό κινηματογράφο, ίσχυε ανέκαθεν. Τίποτε όμως δεν εμπόδιζε τη δημιουργία εξαίρετων έργων που ενίοτε ευρίσκοντο στο κλίμα της εποχής τους και ενίοτε στο περιθώριο. Ο μεγάλος κινηματογράφος της δεκαετίας του '60 και του '70 ξέπεσε στο περιθώριο.

Από τη δεκαετία του '70 το Χόλλυγουντ αντέγραψε και ευτέλισε τα επιτυχημένα ευρωπαϊκά έργα τα οποία ήταν αυθεντικά ως προς το αφηγηματικό τους ύφος και το μοντάζ τους. Εν συνεχεία έρχεται η δεκαετία του '80 και η καταστροφική αύξηση του κόστους παραγωγής που θα επιβάλει εκ νέου σε όλες τις χώρες κανόνες παραγωγής και διανομής ακόμη πιο καταναγκαστικούς, οι οποίοι αυτή τη φορά ήταν πραγματικά παγκόσμιοι. Εξ αιτίας αυτής της εκτίναξης του κόστους παραγωγής, για να είναι μια ταινία απολαυστική έπρεπε να αποφέρει πολλά χρήματα και σύντομα, μέσα στον πρώτο μήνα προβολής της. Αυτή η τάση ευνοούσε τις υπερπαραγωγές σε σχέση με τις ταινίες χαμηλού προϋπολογισμού, ακόμη και αν οι περισσότερες υπερπαραγωγές ήταν αποτυχημένες και ενώ υπήρχαν πάντα κάποιες μικρές ταινίες που απροσδόκητα αιφνιδίασαν με την επιτυχία τους στο κοινό. Οι ταινίες έμεναν όλο και λιγότερο στο προσκήνιο των αιθουσών (όπως τα βιβλία στις βιτρίνες των βιβλιοπωλείων) και πολλές ανάμεσά τους δημιουργήθηκαν για να μπουν απευθείας στο κύκλωμα του video.

Οι αίθουσες συνέχιζαν να κλείνουν -σε πολλές πόλεις δεν έχει απομείνει πια καμιά- έστω και αν το να βλέπεις μια ταινία

γινόταν μια οικογενειακή ψυχαγωγία ανάμεσα σε τόσες άλλες. Στις ΗΠΑ, όπου όλο και λιγότερο περιμένουμε να είναι μια ταινία ποιοτική και όλο και περισσότερο να αποφέρει κέρδη, φιλόδοξοι δημιουργοί ως προς τα καλλιτεχνικά σχέδια, όπως ο Francis Ford Copola ή ο Paul Schrader, πρακτικά αδυνατούν να δώσουν τον καλύτερο εαυτό τους.

Στο εξωτερικό, αυτό συγκεκριμενοποιείται με τη θλιβερή τύχη κάποιων από τους μεγαλύτερους σκηνοθέτες των τελευταίων δεκαετιών.

Ποιά θέση μπορεί σήμερα να κατέχει ένας ελεύθερος σκοπευτής, όπως ο Hans-Jurgen Syberberg που σταμάτησε να γυρίζει ταινίες ή ο μεγάλος Jean-Luc Godard που κάνει ταινίες βίντεο πάνω στην ιστορία του σινεμά; Η διεθνοποίηση της χρηματοδότησης και επομένως της διανομής είχε ένα καταστροφικό αποτέλεσμα στις δύο τελευταίες ταινίες του Andrei Tarkovski, του οποίου η λαμπρή καριέρα συντομεύτηκε τραγικά. Και πού θα βρει ο Alexandre Sokurov τα απαραίτητα μέσα για να συνεχίσει να κάνει έξοχες ταινίες, μέσα στις δύσκολες συνθήκες του καπιταλισμού στη Ρωσία;

Όπως μπορούσαμε να περιμένουμε, η αγάπη για τον κινηματογράφο παρήκμασε. Οι άνθρωποι αρέσκονται ακόμη να πηγαίνουν στον κινηματογράφο· μερικοί ενδιαφέρονται πάντα, περιμένοντας κάτι ιδιαίτερο και αναγκαίο. Και δημιουργούνται πάντα ενδιαφέροντα έργα όπως το *Γυμνός* του Mike Leigh, το *L' America* του Gianni Ammelio ή *Η Μοίρα* του Fred Keleman. Αλλά είναι δύσκολο να βρεις, τουλάχιστον ανάμεσα στους νέους, αυτό το ιδιαίτερο συναίσθημα της κινηματογραφοφιλίας, που δεν είναι μόνο αγάπη αλλά μια κάποια κλίση προς τις ταινίες, συνδυαζόμενη με μια σταθερή διάθεση να παρακολουθήσουν όσο το δυνατόν περισσότερα έργα, χρονολογημένα από την ώρα της δόξας του κινηματογράφου. Ασκήσαμε κριτική στην ίδια την κινηματογραφοφιλία, την χαρακτηρίσαμε εξεζητημένη, έξω από τη μόδα, σνομπ. Γιατί η κινηματογραφοφιλία ενέχει το ότι τα έργα είναι μοναδικές, ανεπανάληπτες, μαγικές εμπειρίες. Η κινηματογραφοφιλία μας ξαναφέρνει στο νου ότι το ριμέικ του *Χωρίς ανάσα* δεν μπορεί να είναι το ίδιο καλό με το αυθεντικό. Στην εποχή των υπερπαραγωγών, η κινηματογραφοφιλία δεν έχει πλέον θέση. Διότι εξ αιτίας της έκτασης και του εκλεκτικισμού των παθών της δεν μπορεί παρά να αντιλαμβάνεται το κινηματογραφικό έργο ως ποιητικό αντικείμενο και δεν μπορεί παρά να παρακινεί τους καλλιτέχνες, τους εκτός της κινηματογραφικής βιομηχανίας, όπως οι ζωγράφοι ή οι συγγραφείς, να γυρίζουν ταινίες. Και αυτή ακριβώς η αντίληψη ξεριζώθηκε. Εάν η κινηματογραφοφιλία πέθανε, τότε πέθανε και ο ίδιος ο κινηματογράφος, όποιος και αν είναι ο αριθμός των ταινιών και μάλιστα των καλών ταινιών που θα συνεχίσουν να βγαίνουν. Και εάν ο κινηματογράφος αναστηθεί, θα είναι μόνο χάρις στη γέννηση μιας καινούργιας μορφής αγάπης γι' αυτόν.

Μετάφραση:
Ναυσικά Κυριακοπούλου

■